

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİ
«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Əlyazması hüququnda

İbrahimov Murad Fizuli oğlunun
(Magistranın A.S.A.)

«Sənaye iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsi» mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060405

Sənayenin təşkili və idarə edilməsi

İxtisaslaşmanın adı:

İstehsal və xidmət sahələrinin iqtisadiyyatı
və idarə edilməsi

Elmi rəhbər:

i.e.d., professor, T.Ə.Hüseynov
(elmi dərəcə və elmi ad, A.A.S.)

Kafedra müdiri:

i.e.n., dosent, Ə.V.Hacıyev
(elmi dərəcə və elmi ad, A.A.S.)

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n., dosent, A.S.Mehtiyev
(elmi dərəcə və elmi ad, A.A.S.)

BAKİ - 2015

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3
Fəsil I: Bazar münasibətləri şəraitində sənayenin inkişafının dövlət tənzimlənməsinin nəzəri -metodoloji əsasları.....	5
1.1. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin nəzəri əsasları və modelləri.....	5
1.2. Müasir şəraitdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi.....	18
1.3. Sənaye siyasəti və sənayenin inkişafında onun rolu.....	25
Fəsil II: Azərbaycanda sənayenin inkişafının müasir vəziyyəti və dövlət tənzimlənməsi problemləri.....	34
2.1. Azərbaycan sənayesinin müasir vəziyyəti və inkişaf meyllərinin tədqiqi.....	34
2.2. Azərbaycanda sənayenin inkişafının dövlət tənzimlənməsinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi.....	43
Fəsil III: Müasir şəraitdə ölkə sənayesinin inkişafının dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	53
3.1. Müasir şəraitdə ölkə sənayesinin ərazi üzrə təşkilinin dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri.....	53
3.2. Sənayedə investisiya qoyuluşlarının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması yolları.....	64
3.3. Ölkə sənayesində rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması istiqamətləri.....	70
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	75
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	79
РЕЗЮМЕ.....	81
SUMMARY.....	82

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Sənayenin inkişaf səviyyəsi istənilən ölkənin stabil iqtisadi inkişafının təmin edilməsinin mühüm amillərindən biridir. Çünki sənaye iqtisadiyyatın mürəkkəb sahəsi kimi, cəmiyyətin müxtəlif tərəflərinin inkişafını tələb edir və bu inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq da onun rəqabət qabiliyyəti formalaşır. Son dövrlərdə ölkədə aparılan genişmiqyaslı köklü islahatlar nəticəsində iqtisadiyyatın bütün sahələrində olduğu kimi, sənayenin də dirçəlişinə səbəb olmuşdur. Son illər istehsal sahələrinin inkişaf etdirilməsi, yeni müəssisələrin yaradılması, xüsusən də ölkənin neft-qaz sənayesinin sürətli inkişafı ümumi daxili məhsulun strukturunda sənaye istehsalının payının getdikcə artmasına gətirib çıxarmışdır. Belə ki, respublikamızda 2013-cü ildə ÜDM-in 58,7 faizi ölkə sənayesinin payına düşmüşdür. Lakin bu sürətli artım əsasən ölkədə həyata keçirilən uğurlu neft strategiyasının və neft sektorunun hesabına baş vermişdir. 2013-cü ildə ölkədə istehsal edilən ÜDM-in yarısına qədəri neft sektorunda yaradılıb və sənaye məhsullarının 74,1 faizi isə neft sənayesinin payına düşmüşdür. Bu isə hələ də ölkə sənayesinin inkişafının respublikamızda mövcud olan sənaye potensialına uyğun gəlmədiyini göstərir.

Bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblərdən hazırda ölkə müəssisələrinin dünya bazarlarında rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal edə bilməmələri Azərbaycanın son hazır məhsul ixrac etməklə integrasiya imkanlarını məhdudlaşdırır. Ölkənin sənaye müəssisələrinin bir qismi daxili bazarda belə rəqabətə dözə bilmirlər. Rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal etmək, dünya bazarlarına daxil olmaq, orada mövqe tutub möhkəmlənmək uzun müddət və gərgin çalışmalar tələb olunur. Beynəlxalq bazarlarda özünəməxsus yer tutmaq üçün ölkələr arasında rəqabət mübarizəsi isə getdikcə kəskinləşir. Bu prosesdə ləngimək, gecikmək hər bir ölkəyə çox ağır başa gələ bilər.

Hazırda respublikamızın qarşısında duran prioritet məsələlərdən biri də globallaşan dünya iqtisadiyyatına səmərəli integrasiya olunmaq və orada özünəməxsus yer tutmaqdır. Bu isə respublikamızda indiki şəraitdə ölkə sənayesində mövcud olan problemlərin həllinə nail olmaq üçün iqtisadiyyatın bu sahəsində dövlətin tənzimləyici rolunun artırılmasını zəruri edir. Bütün bunlar isə magistr dissertasiyası üçün seçilmiş mövzunun aktuallığını göstərir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi müasir şəraitdə sənayenin inkişafının dövlət tərəfindən tənzimləməsinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi üçün elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr verməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq magistr işi yazılarkən qarşıya aşağıdakı vəzifələr qoyulmuş və həllini tapmışdır:

- iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin nəzəri əsasları və modellərini öyrənmək;
- müasir şəraitdə iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin zəruriliyini araşdırmaq;
- sənaye siyasəti və sənayenin inkişafında onun rolunu araşdırmaq;
- Azərbaycan sənayesinin müasir vəziyyəti və inkişaf meyllərini təhlil etmək;
- Azərbaycanda sənayenin inkişafının dövlət tənzimlənməsinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirmək;
- müasir şəraitdə ölkə sənayesinin ərazi üzrə təşkilinin dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərini araşdırmaq;
- sənayedə investisiya qoyuluşlarının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması yollarını araşdırmaq;
- ölkə sənayesində rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması istiqamətlərini müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın obyektini ölkənin sənaye müəssisələridir.

Tədqiqatın predmetini müasir şəraitdə sənayenin inkişafının dövlət tərəfindən tənzimləməsinin əsas istiqamətlərinin elmi cəhətdən öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını əcnəbi iqtisadçı alimlərin müasir şəraitdə sənayenin inkişafının dövlət tərəfindən tənzimləməsinə həsr edilmiş elmi tədqiqatları, dünya ölkələrinin bu sahədəki təcrübələri, respublikamızın iqtisadçı alimlərinin bu mövzu ilə əlaqədar nəzəri fikirləri və s. təşkil edir.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL

BAZAR MÜNASİBƏTLƏRİ ŞƏRAİTİNDƏ SƏNAYENİN İNKİŞAFININ DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ -METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin nəzəri əsasları və modelləri

Dünya təcrübəsi göstərir ki, hər bir iqtisadi sistemin normal fəaliyyətinin təmin edilməsində dövlət həlledici rol oynayır. Bu baxımdan dövlətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsinin, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin optimal nisbəti və hədudlarının müəyyən edilməsi, gözlənilməsi müasir dövrdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinin başlıca problemi hesab olunur. Bütün iqtisadi sistemlərdə dövlət iqtisadiyyata müdaxilə edir və bu müdaxilə, bir qayda olaraq, bazarın çatışmazlıqlarının aradan qaldırılmasına yönəldilir. Bu çatışmazlıqlara aşağıdakılar aid edilə bilər:

- xarici effektlər probleminin bazar tərəfindən nəzərə alınmaması;
- ictimai sərvətlərin, məhsulların istehsalında bazarın kifayət dərəcədə maraqlı olmaması;
- haqsız rəqabətin olması və inhisarlaşma;
- işsizlik, inflyasiya, makroiqtisadi qeyri-sabitlik;
- sosial ədalətlik probleminə bazarın biganə olması;
- bazar mexanizmləri vasitəsilə fundamental elm və texnika sahəsində kəskin irəliləyişlərin qeyri-mümkünlüyü;
- ölkə regionlarının kəskin diferensiasiyası;
- dövlətlərarası səviyyədə xarici ticarət əlaqələrinin tarazlığını təmin etmək üçün iqtisadiyyatın tənzimlənməsi zəruriliyi və s.

Bazar iqtisadiyyatı ümumən özünütənzimləmə sistemi kimi fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq bütün dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, sırf bazar iqtisadiyyatı mövcud deyil və hal-hazırda milli iqtisadiyyatlar daha çox qarışıq bazar iqtisadiyyatı kimi fəaliyyət göstərir. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sistemində dövlət, dövlət orqanlarının simasında iqtisadi obyekt və proseslərə, onlarda iştirak edənlərə təsir göstərməklə, onları özünütəşkil və idarəolunan etməklə müvafiq olan qanunlarına

riayət olunmasını, dövlət və ictimai maraqların qorunmasını təmin etməyə çalışır. Ona görə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi geniş mənada iqtisadiyyatın poqnozlaşdırılmasını, planlaşdırılmasını, maliyyələşdirilməsini, büdcə təminatını, vergi qoymanı, kreditləşməni, inzibatçılığı, uçot və nəzarətmə və s.-nin prinsip və reallaşma mexanizmlərini özündə əks etdirir.

Bazar iqtisadiyyatının təkamül prosesinə uyğun olaraq iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi nəzəriyyəsi yaranmış və inkişaf etmişdir. Dünya iqtisadi ədəbiyyatında həmin nəzəriyyələr ümumən aşağıdakı tarixi ardıcılıqla qruplaşdırılır. Məlum olduğu kimi, istehsal prosesində külli miqdarda istehsal vasitələri, insan əməyi və pul kapitalı hərəkətə gətirilir. Belə bir şəraitdə onlar arasında ümumi tapşırığa nail olmaq problemi həmişə iqtisadçıları düşündürmüşdür. Bu suala ilk dəfə olaraq cavab axtaranlardan biri A.Smit olmuşdur. Onun bu nəzəriyyəsi sonradan «görünməyən əl» təlimi kimi məşhurlaşmışdır. A.Smitin görünməyən əl təliminə görə, sərbəst iqtisadiyyat şəraitində hər hansı bir şəxsin özü üçün qazanc əldə etməyə, başqa sözlə, mənfəət götürməyə yönəldilən fərdi fəaliyyəti son nəticədə hərc-mərcliyə deyil, bazar ünsürləri vasitəsilə cəmiyyətdə qayda-qanun yaradılmasına səbəb olur və «görünməyən əl vasitəsilə» fərdi mənafe ümumi mənafeyə uyğunlaşdırılır. A.Smit təliminə görə, bazar iqtisadiyyatı «görünməyən əl» vasitəsilə öz-özünü avtomatik tənzimləyən bir sistemdir. Buna görə də o, iqtisadi proseslərə dövlətin müdaxilə etməsini məqsədəuyğun saymırdı. Sonradan A.Smit təliminin bu ümumi müddəaları L.Valrasın 1874-cü ilə çapdan çıxmış «Siyasi iqtisadın ünsürləri» kitabında konkretləşdirilmiş və onun tarazılıq modelinin əsasında qurulmuşdur. Həmin əsərdə edilən nəticələr iqtisadi ədəbiyyata «Valras qanunu» kimi daxil olmuşdur. A.Smit klassik azad bazar iqtisadiyyatı nəzəriyyəsinin davamçılarından hesab olunan E.Bem-Baverk, F.Vizer, U.Jevons. A.Marşal da belə hesab edirlər ki, dövlət istehsalın həjminin və məşğulluğun səviyyəsinin tənzim olunmasına qarşılaşmalıdır. Onların fikrincə dövlətin tənzimlə siyasəti anjaq qiymətin səviyyəsinə təsir göstərməklə məhdudlaşmalıdır, çünki dövlətin iqtisadiyyata geniş müdaxiləsi iqtisadi tarazılıq poza bilər. bütünlüklə azad bazar iqtisadiyyatını müdafiə edən bu məktəbin əsasında «son faydalılıq» və «son məhsuldarlıq» nəzəriyyələri durur. Qiymətin çevikliyinə əsaslanan həmin

təlimin nümayəndələri belə hesab edirlər ki, tələb və təklifin nisbətindən asılı olaraq qiymət sərbəst surətdə bu və ya digər istiqamətdə dəyişə bilər.

İqtisadiyyatın tənzimlənməsinin azad bazar sistemi əsasında həyata keçirilməsini təbliğ edən mühüm məktəblərdən biri də monetar konsepsiya tərəfdarlarıdır. Bu təlimin yaradıcıları M.Fridmen və F.Hayek belə hesab edirlər ki, dövlətin idarə edilmə sistemi bürokratiyadır, səmərəsizdir, şəxsi təşəbbüskarlıq üçün ziyanlı bir təşkilat olmaq etibarilə bir çox hallarda iqtisadiyyatın qeyri-sabitliyinə səbəb olur.

Ümumiyyətlə, klassik nəzəriyyə tərəfdarları makroiqtisadi səviyyədə istehsalın həcminə, məşğulluq səviyyəsinə dövlətin təsir göstərməsini məqsədəuyğun saymırdılar. Elə buna görədir ki, onlar getdikcə cəmiyyətin daha çox vəsait tələb edən sosial gərginliyin, həlli, işsizliyin aradan qaldırılması və məşğulluğun təmin edilməsi yollarını izah edə bilmirdilər. Dünya təcrübəsi əyani surətdə göstərdi ki, əgər dövlət bu problemlərin həllinə müdaxilə etməzsə, azad bazar sistemi uzun müddət böhran vəziyyətində qala bilər. Belə ki, «Böyük durğunluq» illəri (1929-1933-cü illər) bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsinin klassik istiqamətlərinin bir çoxu müddəalarının səmərəsizliyi əyani surətdə subuta yetirdi. Dövlət ölkəni böhrandan çıxarmaq və bütünlükdə iqtisadi sistemin özünün mövcudluğunu qorumaq məqsədilə güclü və sərt tənzimləmə tədbirləri sistemini tətbiq etmək məcburiyyətində qaldı. Məhz belə bir şəraitdə 30-cu illərin sosial-iqtisadi reallıqlarına əsaslanaraq meydana çıxan C.Keyns nəzəriyyəsində ilk dəfə olaraq bazar iqtisadiyyatı şəraitində cəmiyyətin iqtisadi həyatına dövlətin müdaxiləsinin konseptual nəzəri əsasları işlənib hazırlandı. C.Keyns 1936-cı ildə çapdan çıxmış «Məşğulluğun, faizin və pulun ümumi nəzəriyyəsi» əsərində klassik və neoklassik təlimlərdən əsaslı surətdə fərqli olaraq sübut etdi ki, dövlət tələb səviyyəsinə təsir göstərməklə bütünlüklə iqtisadiyyatı tənzimləyə bilər. Başqa sözlə desək, bu nəzəriyyədə «Keyns inqilabı»nın əsasında onun irəli sürdüyü «səmərəli tələb» ideyası durur. Məlum olduğu kimi tələb iki ünsürün – şəxsi istehlak və məhsuldar itstehlakın, başqa sözlə, məjmu investisiya qoyuluşunun cəmindən ibarətdir. İqtisadiyyatın tənzimlənməsinin Keyns modeli hər şeydən əvvəl, tələbin idarə olunmasında dövlət tənzimlənməsi ilə bazar mexanizminin vəhdətinə əsaslanır. C.Keyns belə hesab edir ki, cəmiyyətdə iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün

tələbi formalaşdıran və milli gəliri artıran amillərə təsir göstərmək kifayətdir. Bu məqsədlə milli gəlirin artımı şəraitində tam məşğulluğu təmin etmək üçün istehlak, investisiya və məşğulluq arasındakı qarşılıqlı funksional asılılığı aşkara çıxarmaq lazımdır. Əməli cəhətdən bu iddeyanı reallaşdırmaq üçün gəlirlər, istehlak, yığım, istehsalın miqyası, investisiya kimi makroiqtisadi göstəricilərin qarşılıqlı əlaqəsini də nəzərə almaq lazımdır. Keynes nəzəriyyəsində dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsində məqsəd böhran hallarını aradan qaldırmaq, maksimum məşğulluğu təmin etmək, nəticə etibarilə iqtisadi artımın sürətini yüksəltməkdən ibarətdir. Bütün bunların əsasında Keynes belə nəticəyə gəldi ki, səmərəli tələbi və tam məşğulluğu təmin etmək üçün dövlət fəal büdcə-maliyyə siyasəti yeritməlidir. Ümumiyyətlə, Keynes böhranlı iqtisadiyyat, ondan çıxış və iqtisadiyyatı sabitləşdirməyin nəzəri asalarını yaratmaqla ümumi iqtisadi nəzəriyyə fənninin predmetini xeyli genişləndirmişdir.

İqtisadi ədəbiyyatda dövlət tənzimlənməsinin Keynes modeli aşağıdakı istiqamətdə müəyyənləşdirilmişdir:

1. Dövlət büdcəsi vasitəsilə milli gəlirin xeyli hissəsinin yenidən bölüşdürülməsinə nail olunur.
2. Dövlət və qarışıq müəssisələrin yaradılması hesabına sahibkarlığın geniş bölməsi yaradılır.
3. İqtisadi mühiti sabitləşdirmək, tsiklik enib-qalxmaları yumşaltmaq, milli məhsulun yüksək artım sürətinə nail olmaq və məşğulluğun səmərəli səviyyəsini təmin etmək üçün büdcə-maliyyə, kredit-maliyyə tənzimlənməsindən geniş istifadə olunur.

XX əsrin 60-cı illərində iki dünya sistemi arasındakı sinfi mübarizənin güclənməsi Qərb ölkələrinin bazar iqtisadiyyatının sosial təyinatını gücləndirməyə məcbur etdi. Məhşur Amerika iqtisadçısı C. Helbreytin fikrincə, həmin dövrdə tənəzzülə uğrayan kapiitalizm sistemini xilas etmək üçün dövlət, bazar sisteminə sosializmin iki başlıca prinsipini sosial ədalət və sosial təminatı geniş tətbiq etməyə başladı. Elə onun nəticəsidir ki, həmin mübarizədə bazar iqtisadiyyatı sistemi qalib çıxaraq bu gün yeganə hökmran bir sistemə çevrilmişdir. Bütün bu proseslərin təsiri altında ayrı-ayrı ölkələrdə Keynes nəzəriyyəsi miodofikasiyaya uğramış və tədricən onun əsası-

nda dövlət tənzimlənməsinin yeni bir istiqaməti yeni Keynsçilik meydana gəlmişdir. Yeni Keynsçi məktəbinin başlıca nümayəndələri Nobel mükafatı laureatı P.Samuelson, R.Solou, L.Kleyn, F. Modelyani və digərləri iqtisadi proseslərə dövlətin daha fəal müdaxiləsini tətbiq etməklə sosial təyinatlı bazara üstünlüklər verirlər. Həm də sosial təyinatlı bazar iqtisadiyyatının tənzimləmə mexanizmi əhalinin və digər sosial problemlərin kəskinləşməsinə qarşı xüsusi məhdudiyyətlər sistemi yaradılmasını nəzərdə tutur. Bununla belə Qərb iqtisadiyyatında 1979-1981-ci illərdə baş vermiş sosial-iqtisadi böhran iqtisadi əbədiyyətdə və təcrübədə 50 ilə yaxın bir müddətdə bazarın tənzimlənməsi modelləri içərisində hökmran mövqeyə malik olan Keyns təliminin zəif tərəflərini aşkara çıxartdı. Heç də təsadüfi deyil ki, iqtisadi ədəbiyyatda həmin böhran Keyns modelinin böhranı kimi qiymətləndirilir. Bu vaxtdan etibarən təklifi stimullaşdırmaqla (məlum olduğu kimi Keyns tələbi stimullaşdırmağı əsas götürdü), bazarın təmizləyici funksiyalarının təmin olunması prinsipinə əsaslanan yeni neokonservativ dövlət tənzimləmə modeli formalaşmağa başladı. Bu modelin modifikasiyalarda təzahür edən «monetar nəzəriyyə» «sərfəli gözəlmələr» və «təklif iqtisadiyyatı» nəzəriyyəsi təşkil edir. Belə ki, yeni modelin tərkib hissəələrindən biri olan «təklif iqtisadiyyatı» nəzəriyyəsinə görə yığının klassik mexanizmi bərpa olunmalı, azad xüsusi sahibkarlığın bazar mexanizmi yenidən dirçəldilməlidir. Həmin nəzəriyyənin digər tərkib hissəsi olan «sərfəli gözəlmələr konsepsiyası»nın tərəfdarları iqtisadi həyatda istehlakçı və istehlakçıların fəaliyyətini düzgün qiymətləndirərək sabit dövlət qanunlarının yaradılmasını əsas götürürlər. Neokonservativ modelin prinsiplərinin əyani reallaşması öz əksini ABŞ-da 80-ci illərdə tətbiq olunan «reyqanomika» və İngiltərədə tətbiq olunan «tetçerizm» iqtisadi siyasəti prinsiplərində tapmışdır. Bütün bunlarla yanaşı, son illərdə Qərb ədəbiyyatında dövlətlə iqtisadi proseslərin qarşılıqlı əlaqəsini öyrənməyə cəhd göstərən «ictimai seçmə» nəzəriyyəsi geniş yayılmağa başladı. Bu nəzəriyyənin tərəfdarları iqtisadi tənzimləmənin elə prinsiplərini əsas götürürlər ki, onlar konkret dövrdə cəmiyyətin sosial-iqtisadi tələblərini daha geniş nəzərə almağa imkan versin. Dövlətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsi və dövlətin iqtisadiyyata təsiri 3 istiqamətdə həyata keçirilir. Bunlar səmərəliliyin artırılması, bərabərliyin təmin edilməsi və makroiqtisadi sabitliyin stimullaşdırıl-

masıdır. Yəni dövlət iqtisadiyyatın əks təsirinə müvafiq olaraq müdaxilə siyasəti yerinə yetirməklə iqtisadi inkişafa təkan verir, dövlətin iqtisadiyyatı özünə tabe etdirmək cəhdi iqtisadi durğunluğa aparır, dövlət iqtisadi inkişafa bu və ya digər sahədə təsir göstərməklə onu deformasiyaya uğradır ki, bunun özü də inkişafda yeni və yaxud müsbət meyillərin yaranmasına gətirib çıxarır. Bazar iqtisadiyyatında dövlət fəaliyyətinin mümkün təsirini fərqləndirməklə onun rolunu müəyyən etmək mümkündür.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləmə obyektlərinə iqtisadi tsikllər, iqtisadiyyatın sahə, regional, təkrar istehsal və sosial strukturu, məşğulluq və kadrların hazırlanması, əhalinin gəlirləri və həyat səviyyəsi, sosial və əmək münasibətləri, əhalinin müdafiəsi mexanizmi, pul dövriyyəsi, qiymətlərin səviyyəsi və antiinflasiya prosesləri, investisiya aktivliyi, elmi-tədqiqat və təcrübə-layihə işləri, rəqabət şəraiti və antiinhisar tədbirləri, tədiyyə balansı, ətraf mühit, xarici iqtisadi əlaqələr və s. aiddir.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin iqtisadiyyata təsirinin maksimal və minimal həddləri mövcuddur. Müdaxilənin minimal həddi dedikdə, dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləməklə bağlı həyata keçirdiyi 3 funksiya nəzərdə tutulur. Bunlar aşağıdakılardır: əhalini ictimai məhsullarla təmin etmək; iqtisadiyyatı lazımi pul kütləsi ilə təmin etmək; xarici effektləri tənzimləmək.

Dövlətin iqtisadiyyata maksimal həddi, hər şeydən əvvəl, onun həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin strukturunda öz əksini tapır. Onlara makroiqtisadi siyasət, pul-kredit siyasəti, büdcə-vergi siyasəti, investisiya siyasəti, konyuktur siyasət, struktur siyasət, sosial siyasət, regional siyasət, xarici iqtisadi siyasət və s. aid edilə bilər.

İqtisadi siyasətin bu istiqamətləri dövlətin iqtisadiyyata maksimal təsirini əks etdirməklə özündə xüsusi iqtisadi tənzimləmə mexanizmləri, vasitələri və metodlarını birləşdirir. Dövlət tənzimlənməsinin əsas funksiyaları ümumi halda istiqamətləndirici, koordinasiyaedici, stimullaşdırıcı, nəzarətedici, sosial və s. kimi təsnifləşdirilə bilər. Bu funksiyalardan ən başlıcalarını aşağıdakı ardıcılıqla qruplaşdırmaq olar: qanunvericiliyin formalaşdırılması; milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin təmini və xarici təhlükələrdən müdafiə; makroiqtisadi sabitliyin təmini və mümkün qədər inflasiyaya yol verməmək, milli valyutanın sabitliyini təmin etmək; institusional

islahatların həyata keçirilməsi; ictimai xidmətlərin göstərilməsi; sosial baxımdan zəif əhali təbəqəsinin müdafiəsi və təminatı; təbiətin qorunması və ekoloji təhlükəsizliyin təmini; iqtisadiyyatın strukturunda səmərəli dəyişikliklər edilməsi; bazar qusurlarının, çatışmazlıqlarının aradan qaldırılması və ya qarşısının alınması; dövlət sahibkarlığı müəssisələrinin idarə edilməsi.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi beynəlxalq təcrübəyə əsasən müxtəlif forma və metodlar vasitəsilə həyata keçirilir. Bir qayda olaraq, metod və formaların sayı, müxtəlifliyi ölkənin iqtisadi sosial vəziyyətinə, coğrafi iqlim şəraitinə, təbii ehtiyatlarına, adət və ənənəsinə uyğunlaşdırılaraq fərqli nisbətdə həyata keçirilir. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində istifadə olunan metodların təsnifləşdirilməsi mürəkkəb prosesdir. **Birinci** təsnifləşdirməyə uyğun olaraq metodları:

- a) ümumi metodlar;
- b) təsadüfi, qeyri-tipik, istisna təşkil edən metodlar;
- c) xüsusi metodlara ayırmaq olar.

□ ümumi metodlara təfəkkür, sistem metodları, ictimai təkrar istehsal nəzəriyyəsi aid edilə bilər. Bu metodlar metodoloji xüsusiyyətə malikdir;

□ sosial iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsində təsadüfi və qeyri-tipik istisna təşkil edən metodlardan da geniş istifadə olunur.

Bunlar **statistik** və **iqtisadi-riyazi** metodlardan ibarətdir. İqtisadi təhlildə çoxlu sayda statistik metodlardan istifadə olunsada, tənzimləməyə daha çox uyğun gələnler aşağıdakılardır: ekstrapolyasiya metodu, iqtisadi qruplaşdırma metodu, indeks metodu, büdcə metodu, kredit metodları vasitəsilə məhdudlaşır;

□ iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində istifadə olunan xüsusi metodlara aiddir: balans metodu, məqsədli proqram metodu, normativ metod və s.

İqtisadiyyatın tənzimlənməsində istifadə olunan metodların digər təsnifləşdirilməsi onların sosial-iqtisadi proseslərə təsir səviyyəsi və dərəcəsi ilə əlaqədar aparılır. Bu zaman iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin metodları, ilkin informasiyanın alınması, təhlili, habelə dövlət tənzimlənməsinin birbaşa və dolaylı metodlarına bölünür. I qrup metodların tətbiqi zamanı dövlət iqtisadiyyatda baş verən prosesləri

təhlil etmək üçün, ilk növbədə, müasir vəziyyəti ifadə edən informasiyanı toplayır. Daha sonra bu informasiya əsasında keçmişlə müasir dövrü müqayisə edərək təhlil aparır və gələcəyi proqnozlaşdırır.

Bu metodlara daxildir:

1) Qruplaşdırma metodu: Dövlət hər hansı bir problemi həll etmək üçün onu ilk növbədə qruplara ayırır.

2) Normativ metod: dövlət normalar təyin etməklə normativlər işləyib hazırlayır və bununla da tənzimləmədə onu əsas kimi götürür. Məsələn: minimal əməkhaqqı özü bir norma olub digər əməkhaqqının səviyyələri ona əsasən təyin edilir.

3) İndeks metodu: cari dövrlə ilə keçmişin müqayisəsidir. Məsələn: qiymət indeksinin təyini.

4) Sturukturlaşma metodu: bu zaman dövlət bir məqsədi bir neçə kiçik məqsədlərə bölür ki, buna da çox vaxt “məqsədlər ağacı” deyilir. Yəni problemin həlli konkret məqsəddən daha sistemli məqsədlərə çatmağa doğru həyata keçirilir.

5) Sosial metodlar: bunlara sosial problemləri təyin etmək üçün istifadə olunan sorğu, anketləşdirmə, intervyu və s.-ni misal göstərmək olar.

6) Ekspert metodu: bu zaman dövlət həlli riyazi yolla mümkün olmayan problemlərin həllində mütəxəssis rəyindən istifadə edir.

Birbaşa və dolaylı tənzimləmə metodları aşağıdakı kimi xarakterizə oluna bilər:

- Birbaşa (inzibati) tənzimləmə metodları - bunlar inzibati amirlik qaydasında tənzimləmə metodudur.
- Dolaylı metodlar – bunlar (iqtisadi) iqtisadi tənzimləmə metodları olmaqla vəhdət halında tətbiqi edilir.

İnzibati metodların tətbiqi aşağıdakı hallarda qaçılmaz və alternativsiz sayılır:

- bazar proseslərinin iqtisadi tənzimləyiciləri səmərə vermədikdə;
- normativ və standartların tərtibi və onlara dövlət nəzarətinin təmini zamanı;
- dünya təsərrüfat əlaqələrində milli maraqların qorunmasını təmin etmək məqsədilə.

Dövlət iqtisadiyyata birbaşa (inzibati) metodlar vasitəsilə təsir göstərə bilər. Bu zaman qəti tədbirlər həyata keçirilərək qısamüddətli dövrdə iqtisadiyyatda mövcud olan problemləri aradan qaldırır. Birbaşa metodlara aşağıdakıları aid edirlər:

- 1) Dövlət proqnozlarının, proqramlarının və planlarının işlənilib hazırlanması və tətbiqi.
- 2) Dövlət sahibkarlığının inkişaf etdirilməsi və tətbiqi.
- 3) Dövlət sifarişləri və kontrakt sistemləri.

Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq dövlət gələcəkdə sosial iqtisadi inkişafın vəziyyətini əks etdirən proqnozlar işləyib hazırlayır ki, onların çoxlu variantlarda hazırlanmasının müsbət cəhəti ondan ibarətdir ki, müəyyən vəziyyətdə optimal olunan seçilsin. Proqnozlar əsasında dövlət siyasəti yalnız inkişaf perspektivlərini deyil, həmçinin müəssisələrə, firmalara dövlətin gələcəkdə həyata keçirəcəyi tədbirləri göstərməyə imkan verir.

Bunlarla yanaşı dövlət səviyyəsində tətbiq olunan aşağıdakı birbaşa metodlar da mövcuddur:

- 1) İqtisadiyyatın inkişaf məqsədlərinin təyin edilməsi.
- 2) Ölkə ərazisində istifadə olunan texnologiyalara və istehsal edilən məhsullara keyfiyyət sertifikatlarının tətbiqi.
- 3) Müəyyən məhsul növlərinin istehsalına hüquqi və inzibati məhdudiyyətlərin, qadağaların qoyulması.
- 4) Əmtəələrin idxal və ixracına məhdudiyyətlərin qoyulması.

İnzibati (birbaşa) metodlar fəaliyyət sərbəstliyinin dairəsini kiçildir. Onlar dövlətin iqtisadiyyata aşağıdakı birbaşa təsiri ilə səciyyələnir: inhisar bazarın tənzim olunması, ətraf mühitin qorunub saxlanması problemləri, standartların hazırlanması və onlar üzərində nəzarət, əhəlinin yaşayışının minimum parametrlərinin qorunub saxlanması, ixracın lisenziyaləşdirilməsi, xarici investisiyaların üzərində dövlət nəzarəti.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin inzibati vasitə və alətləri əlavə maddi stimulla, maliyyə təminatı ilə əlaqədar deyildir. Onlar dövlət hakimiyyətinin gücünə əsaslanırlar - qabaqagetmə, icazəvermə, məcburetmə səlahiyyətlərini əhatə edirlər. Bazar iqtisadiyyatında dövlət tənzimlənməsinin dolayı metodları bazarda oyun

qaydalarını müəyyən etməklə təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olan subyektlərin maraqlarına təsir göstərir. Dolayı (iqtisadi) tənzimləmə metodlarına aşağıdakıları aid edirlər:

- 1) Vergi qoyma: bu zaman vergi güzəştləri və vergidən azadolma vasitələri də tətbiq edilə bilər.
- 2) Qiymətlərin tənzimlənməsi, onların səviyyələrini və formalaşmasını və bir-birinə nisbətinin müəyyən edilməsi.
- 3) Ehtiyatlara görə ödəmələr, kreditə görə faiz və kredit güzəştləri.
- 4) Gömrük rüsumları, valyuta məzənnələri və valyuta mübadilə şərtləri.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin dünyada qəbul olunmuş forma və metodlarının ölkənin iqtisadiyyatında tətbiqi onların xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını vacib edir. Belə formalardan biri texniki tənzimləmədir ki, bu da iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi prinsip etibarilə progressiv olan və yeni yaranmış bir hissəsi olmaqla bir çox ədəbiyyatlarda «qeyri-tarif tənzimləmə» kimi də qeyd olunur. Texniki tənzimləmə qarışıq xarakterdə olmaqla tələb və təklifin tənzimlənməsində iştirak etməklə, həm dövlətin, həm istehlakçı kimi əhalinin, həm də rəqabət mühitinin təmin edilməsi baxımından istehsalçıların maraqlarının qorunmasında istifadə olunur.

Tənzimləyicilər kimi isə hüquqi əsaslarla təsdiq edilmiş texniki normalar çıxış edir. Belə texniki normalar kimi məhsulun (məmulatın) kütləsi, rəngi, ölçüləri, müəssisənin quraşdırılması zamanı tənzimləyici qurğuların quraşdırılması zəruriliyi, təhlükəsizlik tələblərinə uyğun olan göstəricilərin gözlənilməsi və s. çıxış edə bilər. Bir tərəfdən keyfiyyət normalarının texniki tənzimləməsi bazarın subyektləri arasında könüllü əsaslarla məhsulun, prosesin, işin, xidmətin keyfiyyətinin rəqabətqabiliyyətli olması üçün ilkin hədd rolunu oynayır, həm də bazarın «oyun qaydaları»ndan biri kimi çıxış edərək subyektlər arasında haqlı rəqabətin stimullaşdırılmasında, əhalinin, dövlətin yüksək keyfiyyətli əmtəə, məhsul, iş və xidmətlərdən istifadəsinə zəmin yaradır. Digər tərəfdən təhlükəsizliyin mütləq normaları dövlətin, cəmiyyətin, yəni əhalinin, müxtəlif qrup insanların, bazarın subyektlərinin, müxtəlif proseslərin, hətta sahə və regionların mühafizəsini, müdafiəsini təmin etməklə ekoloji-iqtisadi-sosial davamlı inkişafa zəmin yaradır. Texniki tənzimləmə tərəfindən təqdim edilən

informasiya və onun daşıyıcıları olan texniki rəqlamentlər, standartlar, sertifikatlar, qaydalar və s. bu normalar haqqında bazarın subyektlərini və əhalini məlumatlandıraraq istiqamətləndirir.

Texniki tənzimləmə vasitəsilə dövlətin iqtisadi, sosial, institusional və ekoloji sahədə funksiyaların reallaşmasına nail olunur. Bu baxımdan dövlətin iqtisadi funksiyalarının reallaşması üçün texniki tənzimləmənin məqsədlərini müəyyən etmək tələb olunur.

Texniki tənzimləmə Avropanın qanuni sənədi olan «Yeni yanaşma» (1985) və Qlobal yanaşmanın (1989) vahid ümümavropa normativ bazasına əsasən milli maraq və gerçəkliklər nəzərə alınmaqla məhsullara, sənədlərə tətbiq edilir.

Ümumiyyətlə, iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin nəzəri problemlərinə tarixi səpkidən nəzər salsaq aydın olur ki, bu təlimlər bir çox hallarda iqtisadiyyatın idarə olunmasında inhisarçılıqdan tutmuş, iqtisadi sərbəstliyədək bir-birinə diametral əks xarakter daşıyırlar. Bunlarla yanaşı, sosial-iqtisadi proseslərin bazar və dövlət vasitəsilə birgə tənzimlənməsinə əsaslanan Çin modeli, qarışıq iqtisadiyyata əsaslanan İsveçrə modeli, habelə öz tənzimləmə xüsusiyyətləri ilə seçilən alman, Avstriya modelləri son illərdə geniş yayılmağa başlamışdır. Sosial-iqtisadi proseslərin tənzimlənməsinin konkret modellərini tam şəkildə dərk etmək üçün onalardan bəzilərinin xarakteristikasını vermək lazımdır.

Amerikan modeli aşağıdakı cəhətləri ilə səciyyələnir:

a) xüsusi mülkiyyətin iqtisadiyyatda çəkisinin çox olması və üstün mövqe tutması;

b) təsərrüfat qanunvericiliyinin bazar subyektlərinin tam sərbəstliyini təmin etməklə onların dövlət tərəfindən ola biləcək təsirindən qorunması;

v) dövlət tənzimlənməsinin məhdud xarakter daşması və əsasən makroiqtisadi prosesləri əhatə etməsi;

q) əhalinin bir çox zəruri yaşayış problemlərinin həll edilməsində dövlətin təcrid edilməsi;

d) sosial məqsədlərin həyata keçirilməsinə yönəldilən xərclərin qalığ xarakter daşması; onların işsizlərə və həyat səviyyəsi ən aşağı olan təbəqələrə yönəldilməsi;

e) ümumi milli məhsulda dövlət büdcəsinin xüsusi şəkisinin az olması; sosial məqsədlərə yönəldilən dövlət investisiyalarının və dövlət xərclərinin çəkisinin aşağı olması;

İqtisadi inkişafın tənzimlənməsinin **Türkiyə variantı** sərt bazar qanunlarına əsaslanaraq sahibkarlığa geniş yol verilməsini üstün tutur.

Sosial yönümlü **Almaniya modeli** bazar iqtisadiyyatı modelinin əsas cəhətləri aşağıdakılardır:

a) çox və ya az dərəcədə dövlət sektorunun olduğu qarışıq iqtisadiyyatın mövcud olması;

b) nəinki makroiqtisadi proseslərin, hətta bazar subyektlərinin fəaliyyətlərinin ayrı-ayrı sahələrinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi;

v) dövlət tərəfindən əhaliyə qeyri-istehsal sahəsindəki xidmətlərin pulsuz göstərilməsi, ailə gəlirlərindən asılı olmayaraq cəmiyyətin bütün üzvlərinin bu xidmətdən istifadə etməsi üçün sosial təminat yaradılması, hər bir vətəndaşa pulsuz təhsil, səhiyyə xidməti alması hüquqlarının həyata keçirilməsinə təminat verilməsi;

q) tənzimlənmənin azad rəqabətin saxlanılmasına, kapitalların olduqca az əllərdə cəmlənməsinin qarşısının alınmasına, yeni təsərrüfat obyektlərinin yaradılmasına yönəldilməsi;

d) işsizlərin sayını minimum həddə çatdırmaqla əhalinin məşğul-luğunun tənzimlənməsi;

e) ümumi milli məhsulda dövlət büdcəsinin böyük hissəyə malik olması;

c) iqtisadiyyatın büdcə - maliyyə siyasəti ilə deyil, kredit - pul siyasəti vasitəsilə tənzimlənməsi.

Bazarın bu modeli İkinci Dünya müharibəsindən sonra L. Erxard tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi islahatlar nəticəsində meydana gəlmişdir. Ona görə də bu modeli çox vaxt alman və ya neoliberal model adlandırırlar.

Sosial- demokratik model - **İsveç modeli**.

Bu modelin əsas cəhətləri sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatı model ilə eynidir. Buna baxmayaraq, bu modelin öz xüsusiyyətləri mövcuddur. Sosial - demokratik model üçün dövlət mülkiyyətinin həddən artıq çox olması xarakterdir. Bazar

iqtisadiyyatının bu modeli əsasən İsveçdə öz əksini tapmışdır və ona görə də onu çox vaxt İsveç modeli adlandırırlar. Tarixi inkişafın müxtəlif mərhələlərində bu modelin bir çox cəhətləri digər Skandinav ölkələrində, eləcə də İspaniyada, Portuqaliyada, Yunanıstanda öz əksini tapmışdır. Bazarın İsveç modeli aşağıdakı cəhətlərlə xarakterizə olunur:

a) əmək münasibətlərinin ümumi milli, ümumi dövlət səviyyəsində tənzimlənməsi (tarif dərəcələrinin, kollektiv müqavilələrin müəyyən edilməsi);

b) dövlətin həyata keçirdiyi sosial siyasətin əhalinin gəlirləri üzrə təbəqələşməsinin azaldılmasını təmin etməsi;

v) ümumi milli məhsulda dövlət büdcəsinin çox olması;

q) dövlətin məşğulluq siyasəti əsasən işçilərin ixtisaslarının artırılması və yenidən hazırlanması hesabına işsizlərin sayının minimum həddə çatdırmağa yönəldilməsi.

Bu sahədə mövcud olan inkişaf modelləri içərisində **Çin modeli** mühüm yer tutur. Məhz bu modelin reallaşdırılması sahəsində yer kürəsinin ən böyük dövlətlərindən biri olan Çin qısa bir müddət ərzində iqtisadiyyatın bir sıra göstəriciləri, ilk növbədə isə artım tempi üzrə dünyada qabaqcıl mövqelərə çıxmış, təqribən 1,25 milyarda bərabər olan əhalisini öz ərzaq məhsulları, ən başlıcası isə taxıl məhsulları ilə nəinki kifayət səviyyədə təmin etmişdir, həm də böyük həcmdə kənd təsərrüfat məhsulu ixrac edən ölkəyə çevrilmişdir.

Yaponiya modeli. Bu model bazar mexanizmində mümkün qəzaları dövlət müdaxiləsinin dəqiq həcmələrinin müəyyənləşdirilməsi, proqnozlaşdırma, dövlət və müəssisələrn danışıqlarında koordinasiya və təsisəddici tövsiyyələrin verilməsi yolu ilə həll etməyi məqsəduyğun hesab edir.

Cənubi koreya modeli də Yapon modelinə çox oxşardır. O, ölkə əhalisinin psixoloji həyat səviyyəsinə, yüksək əmək məhsuldarlığına əsaslanır.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycan da tənzimlənmə siyasətini həyata keçirmək üçün iqtisadi inkişaf modeli seçmişdir. Bu model sosial cəhətdən İsveç modeli ilə uyğunluq təşkil edir.

Ümumiyyətlə, ayrı-ayrı ölkələrdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin müxtəlif maddələri formalaşmasa da, onların hamısında başlıca məqsəd cəmiyyətdə sosial-iqtisadi sabitliyi təmin etmək, ölkə daxilində və eləcə də dünya miqyasında mövjud quruluşu möhkəmlətmək və onu dəyişən ictimai-iqtisadi şəraitə uyğunlaşdırmaqdan ibarətdir.

Bu gün bizim üçün həmin ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi nəzəri və əməli baxımdan xeyli əhəmiyyətlidir. Lakin, dünya təcrübəsində heç bir ölkə bu gün müstəqil dövlətlərə çevrilmiş keçmiş Sovet respublikalarının, o cümlədən də Azərbaycanın keçid mərhələsində qarşılaşdığı əksər problemlərlə üzləşməmişdir. Belə ki, hal-hazırda Azərbaycanda inzibati-amirlik sisteminin, azad rəqabət dövrünün və tənzimlənən bazar iqtisadiyyatının müəyyən ünsürlərinin sintezini özündə əks etdirən keçid dövrünü qarışıq bir iqtisadi sistemi təşəkkül tapmaqdadır.

Həmin iqtisadi sistemin xarakterinə qeyd olunan cəhətlərlə yanaşı, mövjud ictimai-siyasi mühit də mühüm təsir göstərir. Görünür, yaxın gələcəkdə bütün bu obyektiv və subyektiv amillərin təsiri altında iqtisadi proseslərin tənzimlənməsinin milli reallıqlarını nəzərə alan konkret forma və üsullar formalaşacaqdır.

1.2. Müasir şəraitdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi

Çoxlu müsbət cəhətlərinə baxmayaraq bazar iqtisadiyyatı bütün iqtisadi və sosial prosesləri avtomatik surətdə tənzimləmək imkanına malik deyildir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, təkcə bazar mexanizmi cəmiyyətin ümumi tələbatını ödəyə bilməz. O, gəlirin sosial ədalət prinsipi əsasında bölgüsünü təmin etmir, ətraf mühitin mühafizəsinə və imkansız əhali təbəqəsinin mühafizəsinə yönəlməmişdir. Sahibkar kifayət qədər yüksək mənfəət gətirməyən sahələrə və layihələrə sərmayə qoymaq istəmir, hansıki onlar cəmiyyət üçün olduqca zəruridir, dəyərlidir. Əslində, ideal bazar iqtisadiyyatı modeli də ölkənin müxtəlif iqtisadi və sosial problemlərinin həlli üçün dövlət tənzimlənməsi mexanizmindən istifadə olunmasını nəzərdə tutur.

Müasir iqtisadi fəaliyyət miqyasının genişlənməsi, daxili və beynəlxalq təsərrüfat əlaqələrinin çətinləşməsi ictimai istehsalın tənzimlənməsində dövlətin rolunun

artmasına obyektiv zəmin yaradır. İstənilən ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi sistemdə iqtisadiyyat bu və ya digər dərəcədə dövlət tərəfindən idarə olunur.

Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə dövlətin biznes fəaliyyətinə və bütövlükdə iqtisadiyyata müdaxiləsi nisbətən azdır və əsasən dolayısı xarakter daşıyır. Bazar münasibətləri şəraitində dövlətin iqtisadiyyatda müdaxiləsinin məhdud çərçivəsində olması istehsal vasitələri üzərində müxtəlif mülkiyyət formalarının mövcudluğu ilə şərtlənir. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin başlıca məqsədi dövlətin, cəmiyyətin və əhəlinin mənafeyini müdafiə etməkdir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsalçı və istehlakçının hüquqlarının qorunması, ölkədə etibarlı qayda-qanunun və milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi kimi ciddi vəzifələr dövlətə həvalə olunur. Bu isə milli iqtisadiyyatın dirçəldilməsi və azad sahibkarlığın inkişafı üçün əsasdır.

Mülkiyyət formalarından və sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq dövlət öz tənzimləyici rol və funksiyalarından iqtisadiyyatda istifadə etməli, milli iqtisadiyyatın formalaşması üçün müvafiq şərait yaratmalıdır. Bu obyektiv zəruriyyət bazar iqtisadiyyatının mahiyyətindən irəli gəlir. Amerika iqtisadçısı, nobel mükafatı laureatı V.İ. Leontyev iqtisadiyyatı yelkənli gəmiyə bənzədir. Yelkənli gəmini idarə etmək üçün külək və sükan lazımdır. İqtisadiyyatda külək funksiyasını maddi maraq, sükan funksiyasını isə dövlətin iqtisadi sistemi yerinə yetirir. Deməli, dövlət iqtisadiyyatının idarə edilməsində və tənzimlənməsində sadəcə olaraq seyrçi mövqeyi tutmamalı, istehsalın təşkili vəzifəsini yerinə yetirməli, öncül inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirməli və səmərəli idarəetmə strukturu yaratmalıdır. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə dövlət aşağıdakı əsas funksiyaları yerinə yetirməlidir:

1. Zəruri normativ-hüquqi baza yaratmalıdır. Görkəmli ingilis sosialoqu Karl Popper yazır ki, bazar münasibətlərinə əsaslanan və əhəmiyyətli azad seçmə təklif edən sənaye cəmiyyəti hüquqi sistem və qanuni hakimiyyət olmadan ağıla gəlməzdir. Hüquqi baza olmadan iqtisadiyyat və bütövlükdə cəmiyyət normal inkişaf edə bilməz. Mülkiyyətçilik hüquqlarını müəyyənləşdirən, sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləyən qanunlar, normativ-hüquqi sənədlər olmalıdır. Hüquqi əsasın köməyi ilə dövlət

sahibkarlıq fəaliyyəti subyektləri arasında münasibətləri tənzimləyən qanuni «oyun qaydalarını» təmin edir.

2. Ölkədə lazımi qayda qanunu və milli təhlükəsizliyi təmin etməlidir. Ölkənin hər bir vətəndaşının, bütövlükdə cəmiyyətin və bütün bazar iqtisadiyyatı subyektlərinin hüquq və təhlükəsizliyini dövlət təmin etməlidir. Əgər dövlət bu funksiyanı yerinə yetirmirsə, onda ölkənin daxilində kriminal vəziyyətin: cinayət hadisələri, mafiya, korrupsiya, rüşvətxorluq və digər neqativ halların inkişafı üçün şərait yaranır ki, bu da sahibkarlıq fəaliyyətinə və bütövlükdə ölkənin iqtisadiyyatına dağıdıcı təsir edir.

3. Makroiqtisadi sabitliyi təmin etməlidir. Daha doğrusu, makroiqtisadi göstəricilərin: ümumi daxili məhsul həcmnin, milli gəlirin, inflyasiya və işsizlik səviyyəsinin, büdcə kəsirinin və s. optimal səviyyəsini təmin etmək və onu saxlamaq. İqtisadiyyatın sabitləşdirilməsini təmin etmək üçün dövlət müvafiq fiskal, maliyyə-kredit, elmi-texniki və investisiya siyasəti həyata keçirməklə dövlət sərəncamında olan bütün vasitə və metodlardan istifadə etməlidir. Əgər dövlət makroiqtisadi sabitliyi təmin etməzsə, onda bu sahibkarlıq fəaliyyətinə, bütövlükdə ölkənin iqtisadiyyatına, əhəlinin sosial həyat tərzinə mənfi təsir göstərir.

4. Əhəlinin sosial müdafiəsini təmin etməlidir. Dövlət aktiv sosial siyasət həyata keçirməlidir, yəni bütün işçiləri minimum əmək haqqı ilə, qocaları və əlilləri pensiyalarla və işsizləri müavinətlərlə təmin etməli, əhəlinin aztəminatlı təbəqələrinə müxtəlif növ yardımlar verməli, inflyasiya ilə əlaqədar olaraq əhəlinin gəlirlərini indeksləşdirməlidir. Bu siyasəti aparmaqla dövlət həmçinin ölkənin bütün vətəndaşlarının minimum yaşayış səviyyəsini təmin edir və cəmiyyətdə sosial gərginliyin yaranmasının qarşısını alır.

5. Sağlam rəqabəti qoruyub saxlamalıdır. Bazar iqtisadiyyatında rəqabət əsas tənzimləyici alətlərdən biridir. Rəqabət iqtisadiyyatın bütün sferalarında tərəqqinin əsasıdır, o, istehsalçıları ən yeni texnika və mütərəqqi texnologiyaları tətbiq etməyə, məhsulun keyfiyyətini yüksəltməyə sövq edir. Buna görə də dövlətin mühüm funksiyalarından biri rəqabətin müdafiəsidir. Rəqabət şəraitində alıcılar sahib, bazar –

onların agentı, müəssisə isə – onların xidmətçisidir. İnhisarçılıqda vəziyyət kəskin surətdə dəyişilir və alıcı sahiblikdən xidmətçiyə çevrilir.

Rəqabət sferasının yaradılması və onun müdafiə edilməsi problemi Azərbaycan Respublikası üçün son dərəcə vacibdir. Çünki, istehsal müəssisələrinin əksəriyyəti dövlətin inhisarındadır və ölkədə kamil rəqabət üçün mühit hələ yaradılmayıb. Yaranmış vəziyyətdən çıxış yolu aydındır: iqtisadiyyatın inhisarsızlaşdırılması, rəqabət mühitinin yaradılması və rəqabət müdafiəsi. Bu və ya digər funksiyaları yerinə yetirmək üçün dövlət sərəncamında olan bütün iqtisadi rıçaqlardan və vəsaitdən istifadə etməlidir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, dövlət yalnız müəyyən şərait və zəmin olanda sahibkarlıq fəaliyyətinə və bütövlükdə iqtisadiyyata müdaxilə etməlidir. Şərait pozitiv və neqativ ola bilər.

Pozitiv şərait dedikdə sahibkarlıq fəaliyyətinə və bütövlükdə ölkənin iqtisadiyyatına müsbət təsir edən insan fəaliyyətinin müxtəlif sferalarındakı müxtəlif pozitiv təzahürlər və proseslər başa düşülür. Bu halda dövlətin rolu vaxtında həmin təzahürləri və prosesləri aşkara çıxarmaqdan və onların saxlanması üzrə müəyyən tədbirlər qəbul etməkdən ibarətdir.

Neqativ şərait – sahibkarlıq fəaliyyətinə və bütövlükdə ölkənin iqtisadiyyatına mənfi təsir edən insan fəaliyyətinin müxtəlif sferalarındakı hər cür neqativ təzahürlər və meyllərdir. Bu təzahürlər və meyllər həm mahiyyətinə görə və həm də iqtisadiyyata mənfi təsir qüvvəsinə görə çox müxtəlif olurlar. Bu zaman dövlətin rolu həmin təzahürləri və meylləri vaxtında aşkara çıxarmaqdan, onların başvermə səbəblərini öyrənməkdən ibarətdir. Dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi üçün şərtlər aşağıdakılar ola bilər: milli təhlükəsizlik tələbi, cəmiyyətdə sosial gərginlik, iqtisadiyyatda neqativ təzahürlər (istehsalın tənəzzülü, inflyasiya, yüksək səviyyədə işsizlik, struktur uyğunsuzluğu, büdcə kəsiri, məhsulun keyfiyyətinin aşağı olması, investisiya çatışmazlığı və s.) ətraf mühitin korlanması.

Şərtlər və zəminlərin öyrənilməsi dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi üçün hələ kifayət deyil, dövlət onların meyarlarını, yəni onların kəmiyyət nisbətini qiymətləndirməyə imkan verən əlamətlərini bilməlidir. Məsələn, inflyasiya, işsizlik, istehsalın

tənəzzülü, büdcə kəsiri və s. neqativ təzahürləri aradan qaldırmaq üçün dövlət onların meyarlarını öyrənməlidir.

Dövlət özünün tənzimləyici funksiyasını yerinə yetirmək üçün müvafiq qanunvericilik aktları və qərarlar qəbul edərək və eləcə də müəyyən iqtisadi siyasət həyata keçirərək sahibkarlıq fəaliyyətinə və ölkə iqtisadiyyatına iqtisadi (dolayı) və inzibati (birbaşa) təsir metodlarından istifadə edir. Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, iqtisadiyyatın reformasiyası şəraitində və iqtisadi tənəzzül vəziyyətində dövlətin tənzimləyici rolu artır, iqtisadi sabitlik və dirçəliş mərhələsində isə azalır. Ancaq bütün hallarda dövlət sahibkarlıq fəaliyyətinə və ölkə iqtisadiyyatına elə müdaxilə etməlidir ki, bazar münasibətlərinin formalaşmasına maneçilik törətməsin və böhran təzahürlərinə yol verməsin.

İqtisadiyyatın tənzimlənməsi üçün dövlətin istifadə etdiyi iqtisadi vasitələr həddindən ziyadə çoxdur, ancaq onlardan əsasları vergi, gəlirin və resursların yenidən bölgüsü, qiymətqoyma, dövlət sahibkarlıq fəaliyyəti, kredit-maliyyə mexanizmi və s. hesab edilir.

İqtisadi metoddan istifadə mümkün olmayanda və ya lazımi səmərə verməyəndə dövlət inzibati metoddan istifadə etməlidir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, inzibati metodun aşağıdakı sahələrdə tətbiqi daha səmərəlidir:

- təbii inhisarçılıq;
- ətraf mühitin mühafizəsi və resurslardan istifadə;
- sertifikatlaşdırma, standartlaşdırma, metrologiya;
- sosial siyasət, hər şeydən öncə əhalinin minimum yaşayış səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi və təmin edilməsi.

Sahibkarlıq fəaliyyətini və bütövlükdə iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək üçün dövlət müvafiq iqtisadi siyasət həyata keçirməlidir. İqtisadi siyasət fiskal, elmi-texniki, investisiya, qiymət, ammortizasiya, kredit-pul və s. tədbirləri özündə əks etdirməlidir.

Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, xüsusi mülkiyyətlə dövlət mülkiyyəti yanaşı, lakin müxtəlif nisbətlərdə inkişaf etdirilə bilər. Dövlət sektorunun fəaliyyət miqyası konkret şərait və vəziyyətdən, bazar iqtisadiyyatının təşəkkül mərhələsindən asılı olaraq həyata keçirilir. Qərb dövlətlərinin dövlət sektorunda

çoxlu sayda əhali məşğuldur. Məsələn, Fransa, İtaliya, Almaniya, Belqiya və Hollandiyada ümumi işçilərin 8-11 faizi dövlət sektorunda çalışır. ABŞ-da dövlət mülkiyyəti ölkənin milli sərvətinin 20 faizindən çoxunu təşkil edir. Bu göstərici Yaponiyada daha yüksəkdir. Hazırda Yaponiyada 1125-dən çox iri müəssisə dövlət sektorunda fəaliyyətini davam etdirir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı bazar münasibətlərinin tələbləri ilə ahəngdarlıq təşkil etməli və bu istiqamətdə formalaşan sivil rəqabət amilinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Məhz belə yanaşma, dünya təcrübəsində olduğu kimi, bazar iqtisadiyyatı yolu ilə inkişaf etməkdə olan Azərbaycan dövlətinin də qarşısına ciddi tələblər qoyur. Bu tələblər çərçivəsində istehlakçının seçimi və onun hüquqlarının qorunması xüsusi zərurətdən çıxış edir. Ölkədə istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsinin qorunması ilə bağlı müvafiq qanunvericilik sənədləri qəbul edilsə də, iqtisadi inkişafın miqyaslarının genişlənməsi, dünya iqtisadiyyatına ciddi təsir göstərən qlobal proseslər bu sahənin qanunvericilik və hüquqi bazasının inkişafını zəruriləşdirir. Belə ki, məhsul növlərinin sertifikatlaşdırılması və standartlaşdırma qaydalarının təkmilləşdirilməsi, məhsulun keyfiyyətinə nəzarətin qayda və prosedurlarının müəyyənləşdirilməsi, bu istiqamətdə ictimai, istehlakçı nəzarət qiymətinin genişləndirilməsi xüsusilə üsütlük verilməsi vacib amildir.

Sərbəst sahibkarlıq mühitinin və bazar mexanizminin funksional fəaliyyət şəraitinin hüquqi təminatının inkişafı da müasir iqtisadi inkişaf üçün vacib məsələdir. Məsələnin həllində bazar mexanizminin bütün həlqələrinin funksional fəaliyyəti üçün münbit şəraitin yaradılması xüsusilə vacibdir. Bu baxımdan bazar mühitində sərbəst və sağlam rəqabət şəraitinin təmin edilməsinə, azad sahibkarlıq və rəqabət qaydalarının tənzimlənməsinə, sərbəst bazar qiymətlərinin formalaşmasına zəruri şəraitin yaradılmasına, işçi qüvvəsinin, malların və xidmətlərin göstərilməsinin daxili və xarici bazarda sərbəst yerləşməsinin təkmilləşdirilməsinə kömək genişləndirilməkdədir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarlığın inkişafında müəssisədaxili proseslərin təhlilinə, bu istiqamətdə iqtisadi və maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsinə olan yanaşma sirf bazar tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır. Kartel təcrübəsinə nəzarətin müəyyənləşdirilməsi, birgə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı üçün əlverişli şəraitin

təmin edilməsi, kapitalın sahələr üzrə yerdəyişməsinin, firmalar üzrə axınının və birləşməsinin genişləndirilməsi bu istiqamətdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Həmçinin sahibkarlıq fəaliyyətinə təsir edən hər cür bürokratik əngəllərin aradan qaldırılması, onların fəaliyyətinə təsirlərin heçə endirilməsi bu sahədə dövlət tənzimlənməsinin qarşısında duran ən vacib vəzifələrdən biridir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı sivil bazar münasibətləri mexanizminin tətbiqi ilə sıx bağlıdır. Belə vasitələrin formalaşmasında və inkişafında sahibkarlıq subyektlərinin də rolu danılmazdır. İlk növbədə, sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə etik-hüquqi normaların formalaşması azad və sivil bazar rəqabəti formalarının inkişafına, haqsız rəqabət meyillərinin aradan qaldırılmasına müsbət təsir göstərir. Bazar münasibətlərinin daha sivil üsullarla tənzimlənməsində bu amil xüsusi aktuallığı ilə səciyyələnir. Məsələn belə yanaşma bazar münasibətlərinin tənzimlənməsində səmərəli metodlardan istifadəyə, bu sahədə sivil tənzimləmə qaydalarının tətbiqinə və hüquqi təminatının formalaşmasına əsaslı təkan vermiş olur. Xüsusilə, dünya təcrübəsində mövcud olan haqsız rəqabət meyillərinin aradan qaldırılmasında, məqsədyönlü antiinhisar siyasətinin aparılmasında belə vasitələrdən daha geniş istifadə edilir. Sahibkarlıq fəaliyyətində etik-hüquqi normaların gözlənilməsinin təminatı ilə bağlı zəruri tədbirlərin hazırlanması və qəbul edilməsində aşağıdakı istiqamətlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir: inzibati, işgüzar etik norma və qaydaların müəyyən edilməsi və onların icarsına nəzarət; korrupsiya, dələduzluq və digər bu yönümlü hərəkətlərlə mübarizənin gücləndirilməsi; qeyri-qanuni sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə qarşı mübarizənin aparılmasına nəzarət və qeyri-qanuni biznes nəticəsində əldə olunan gəlirlərin müəyyənləşdirilməsi və onlara qarşı tədbirlərin görülməsi (çirkli pulların yuyulması prosesinin qarşısının alınması) və digər bu istiqamətli tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanlar tərəfindən kommersiya praktikasısı üzrə normalara vicdanla riayət edilməsini tənzimləyən təminatların olması artıq müasir dünya təcrübəsində daha ciddi qəbul edilməkdədir. Belə ki, sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə məsuliyyətin daha geniş səpkidən müəyyənləşdirilməsi və bu sahədə məcburi hüquq normalarının təmin edilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətinin subyektləri arasında

yanarmış mübahisələrin həllində daha sivil metodlardan istifadəyə üstünlük verilməsi vacib məsələlərdəndir. Bazar münasibətlərinin inkişafı zəruri və səmərəli tənzimləmə mexanizminin olmasını ön plana çəkir. Müasir iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi dövlətin bu proseslərdə məqsədyönlü iştirakını aktuallaşdırır. Təbii ki, bazar münasibətlərinin tənzimlənməsinə dövlətin təsir mexanizmi səmərəli bazar tənzimləmə mexanizmi ilə uyğunluq təşkil etməli və bu istiqamətdə həyata keçirilən bütün tədbirlər ölkədə sosial-iqtisadi inkişafın yüksəldilməsinə yönəlməlidir. Azərbaycanda aparılan iqtisadi islahatların, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı üzrə həyata keçirilən tədbirlərin ən əsas istiqaməti də belə müsbət yönlülüyü ilə səciyyələndirilə bilər. İqtisadi inkişafın qarşısında duran bütün çətinliklərin aradan qaldırılmasında sahibkarlar dövlətlə bir cəbhədən çıxış etməli, mövcud vəziyyətin tədqiqində, yaranmış problemlərin aradan qaldırılması prosesində daha fəallıq göstərməlidirlər. Müasir demokratik bazar münasibətlərinin qarşıya qoyduğu tələblər də məhz bu mühüm amillə uyğunluq təşkil edir.

1.3. Sənaye siyasəti və onun ölkə sənayesinin inkişafına təsiri

Sənaye siyasəti dedikdə ölkədə iqtisadi artım bazasının yaradılması, inkişafı və keyfiyyətə yeniləşdirilməsi, ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına səmərəli inteqrasiya olunan rəqabət qabiliyyətli strukturunun formalaşdırılması məqsədilə ölkənin resurs potensialının iqtisadiyyatın sahələri arasında və sahələr daxilində bölgüsünə və yenidən bölgüsünə istiqamətlənmiş məqsədəuyğun və kompleks tədbirlər sistemi başa düşülür.

Sənaye siyasətinin işlənilməsi üçün əvvəlcə ölkə iqtisadiyyatının və onun aparıcı sahələrinin mövcud vəziyyəti araşdırılmalı, onun inkişaf potensialı qiymətləndirilməli, ayrı-ayrı sahələrin yerli, regional və qlobal beynəlxalq bazarlarda rəqabət üstünlükləri müəyyənləşdirilməli, habelə xarici ölkələrin müvafiq təcrübəsi dərinlən öyrənilməli və qiymətləndirilməlidir. Bunların əsasında siyasətin prinsipləri, məqsəd və vəzifələri, inkişaf istiqamətləri və prioritetləri dəqiqləşdirilir. Sonra işlənilmiş siyasətin reallaşdırılması üçün müvafiq inkişaf proqramı hazırlanır, habelə proqramın

yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan resursların həcmi, mənbələri, əldə edilməsi üsulları və başqa məsələlər detallandırılır.

Sənaye siyasətinin hazırlaması və yerinə yetirilməsi zamanı xüsusi və ümumi alətlərdən istifadə edilir, xüsusi alətlər dedikdə konkret sənaye sterasında tənzimləyici alətlər (amortizasiya siyasətinin; dövlətin tədarük siyasəti; texnoloji siyasət və) başa düşülür. Ümumi alətlərə isə ümumi iqtisadi prosesləri tənzimləyici alətlər (vergi siyasəti, pul-kredit siyasəti və) aiddir. Sənaye siyasətinin tərkibində xüsusi və ümumi alətlərin çəkisi dövlətin apardığı siyasətdən aslı olaraq dəyişə bilər. İqtisadi ədəbiyyatlardan sənaye siyasətinin tərkibində ümumi və xüsusi alətlərin çəkisindən asılı olaraq aşağıdakı tip sənaye siyasətlərin fərqləndirirlər:

“Passiv” sənaye siyasəti - bu siyasət zamanı ümumi alətlərə daha çox fikir verilir, xüsusilədə maliyyə və pul –kredit siyasətinə. “Passiv” sənaye siyasətində nəzəri cəhətdən əsas məqsəd sənayenin inkişaf etdirilməsidirsə, praktik cəhətdən əsas məqsəd maliyyə sabitliyinə nail olunmasıdır. Bu siyasət sanki maliyyə sabitliyi siyasətinin bir hissəsidir. “Passiv” sənaye siyasətində isə sənaye müəssisələrin inkişafı arxa pılana keçir. Xüsusi alətlərdən demək olar ki, istifadə edilmir.

“Aktiv” sənaye siyasəti - bu siyasət zamanı həm ümumi həm də xüsusi alətlərdən istifadə edilir. “Aktiv” sənaye siyasəti zamanı ümumi və xüsusi alətlər bir-birini tamamlamalıdır, yəni istifadə olunan alətlər bir-birinə zid olmamalıdır. Yəni məsələn dövlət tərəfindən yürüdülməyən vergi siyasəti sənaye müəssisələrinin inkişafını ləngitməməli əksinə onların inkişafını stimullaşdırmalıdır. Ona görə də respublikanın ümumi iqtisadi inkişaf strategiyası işlənilib hazırlanarkən həyata keçirilən tədbirlər kompleksinin (siyasətlər) bir-birinə uyğunlaşdırılması zəruridir. Bir birini tamamlayan siyasətlərin yürüdülməsi iqtisadi inkişafın hərəkətverici qüvvəsi ola bilər. Hal-hazırda respublikamızda sənaye istehsalın yüksəltmək üçün məhz “aktiv” sənaye siyasəti işlənilib hazırlanmalıdır.

Sənaye siyasəti hazırlanarkən aşağıdakı prinsiplərə riayət edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir:

1. Sənayedə hər bir sahənin müasir vəziyyəti və sahənin ümumi iqtisadi inkişafda tutduğu yeri nəzərə alınmalıdır. Sənaye-müxtəlif sahələrin vəhdətidir. Bu sahələrin oxşar cəhətlərinin olmasına baxmayaraq hər bir sahənin özünə məxsus xarakterik cəhətləri var. Çox vaxt bu cəhətlər bir biri ilə ziddiyyət təşkil edir. Ona görə də sənaye siyasəti hazırlanarkən hər bir sahənin xarakterik xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır.

2. Sənaye siyasəti hazırlanarkən hər bir sahənin inkişafı üçün ayrıca siyasət işlənilib hazırlanmalıdır. Müxtəlif sahələrin inkişafı üçün nəzərdə tutulmuş tədbirlər bir-birinə tamamlamalıdır. Sənaye siyasəti ayrı-ayrı sahələrin inkişaf siyasətini sintezi kimi təsəvvür olunmalıdır. Bundan əlavə müxtəlif inkişafı üçün hazırlamış tədbirlər sistemi bir-birini tamamlamalıdır. Belə ki, energetika sənayesində aparılan qiymət siyasəti bu sahənin maliyyə vəziyyətini pisləşdirsə digər tərəfdən bu siyasət istehlakçıların marağına uyğundur. Yürüdülməyən siyasət bir sahənin maraqlarına uyğun digər sahənin maraqlarına ziddirsə belə siyasət qeyri neytral siyasət adlanır. Qeyri-neytral siyasət aşağıdakıları misal göstərmək olar: vergi və gömrük siyasəti, sərt maliyyə siyasəti məzənnə siyasəti və s. Beləliklə sənaye siyasəti hazırlanarkən həm sahə həm də sahələr arası “gəlir xərc” təhlili aparılmalıdır. Müasir dövrdə respublikamızda aparılan siyasət yalnız energetika kompleksinin inkişafını stimullaşdırır.

3. Sənaye siyasəti hazırlanarkən onun yerinə yetirilməsi üçün iqtisadi ağırlığın səmərəli bölgüsü. Dövlət tərəfindən işlənən sənaye siyasətində hər bir sənaye sahəsinin inkişaf istiqamətləri dəqiq göstərməlidir. Sənaye siyasətində qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün müxtəlif nazirlik dövlət orqanları və digər təsərrüfat subyektləri qarşısına konkret vəzifələr qoyulmalıdır. Konkret vəzifələri yerinə yetirmək üçün nazirlik, dövlət orqanları və digər təsərrüfat orqanlarının səmərəli işini təmin etmək üçün əlaqələndirici orqan olmalıdır. Bu orqan sənaye siyasətinin yerinə yetirilməsi ilə bağlı tam məsuliyyət daşımaqla bərabər siyasətin həyata keçirilməsində məsuliyyəti olan digər orqanların işinə nəzarət hüququna əldə edir. Bundan əlavə orqan sənaye siyasətinin yerinə yetirilməsi üçün iqtisadi ağırlığın digər orqanlar arasında məsuliyyət çərçivəsində bölgüsündə həyata keçirilməlidir,

4. Qloballaşmanın səmərəliliyinin nəzərə alınması zəruriliyi. Məlumdur ki, müasir dövrdə beynəlxalq səviyyədə qloballaşma məsələləri ön plana çəkilir. Bununla əlaqədar respublikamızda istehsal olunan sənaye məhsulun beynəlxalq bazarda rəqabətqabiliyyətliliyini təmin etmək üçün qloballaşma məsələlərinə nəzər yetirmək lazımdır. İlk növbədə beynəlxalq aləmdə ölkələrin ixtisaslaşma səviyyəsi və konkret regionda satılacaq sənaye məhsulunun xammal bazasının səviyyəsi analiz olunmalıdır. Bu baxımdan sənaye siyasəti işlənib hazırlanarkən beynəlxalq bazarlar çıxarılacaq sənaye məhsulunun perspektivliyini qiymətləndirmək üçün bu məsələlərə mütləq fikir verilməlidir.

5. Sənaye siyasəti inkişafın strateji məqsədlərinə nail olmaq istiqamətində olmalıdır. Bu pripsini məqsədi ondan ibarətdir ki, sənaye siyasəti ümumi iqtisadi inkişaf strategiyasına uyğun olmalıdır. Yeni inkişafın straşi məqsədlərinə nail olmaq üçün sənaye sənaye siyasəti dövlətin əlində bir rıçaq (aləti) olmalıdır.

Sənaye siyasətinin prioritet istiqamətlərinə aşağıdakılara daxildir:

- dövlət təhlükəsizliyi baxımdan strateji məhsulların istehsalı.
- infrastrukturanın tələbatını ödəyən məhsulların (nəqliyyət vasitələri, tikinti materialları, kimya və ya neft –kimya məhsulları və s.) istehsalı;
- müəssisələrin texniki səviyyəsinin təmin edən məhsulların istehsalı;
- ekoloji və texnoloji baxımından təhlükəsiz məhsul və texnologiyaların hazırlanması;
- elmtutumat yüksək texnologiyalı məhsulların işlənib hazırlanması və istehsalı.

Sənaye siyasəti “Dövlət tərəfindən işlənib hazırlamış sənayenin Kompleks İnkişaf Proqramı” əsasında aparılmalıdır.

Kompleks proqram hazırlanarkən bir sıra prinsiplərə riayət edilməlidir.

•Blok prinsipi - kompleks proqramın tərkibində müxtəlif istiqamətli proqramlar olmalıdır. Bu proqramlar sənaye sterasında bir sıra sahələrin inkişafın, regional məsələləri, ekoloji məsələləri və s. problemləri əhatə etməlidir.

•Konkretlik prinsipi - kompleks proqramın tərkibində konkret sənaye müəssisələrinin inkişaf poqramları, proqramın yerinə yetirilmə vaxtı, büdcəsi, maliyyə mənbələri və s. məsələlər konkretləşdirilməlidir.

•Stratejilik prinsipi - ölkə iqtisadiyyatı üçün strateji sənaye sahələrinə, strateji məhsullar istehsalını differensiallaşdırılmış yanaşma olmalıdır.

“Sənayenin kompleks inkişaf Proqramı”nın tərkibində funksional proqramlarda olmalıdır. Funksional proqram-ümumi sənaye əhəmiyyətli olub sənaye sferasında sahə proqramlarının yerinə yetirilməsi ümumi təminat vasitəsidir. Funksional proqramın məqsədləri aşağıdakılardır:

- Sənayenin elmi-istehsal potensialının rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin etmək.
- Sənayedə bazar infraquruluşunun yaradılması
- Sənaye müəssisələrini ödəmə qabiliyyətliliyini bərpa etmək
- Sənaye müəssisələrinin informasiya təminatı və s. yuxarıda qeyd etdiyimiz məqsədlərə nail olmaq üçün fikrimizcə “Sənayenin Kompleks İnkişaf Proqramı”na aşağıdakı funksional proqramlar daxil edilməlidir.

- Müəssisələrin qarşılıqlı borc öhdəliklərinin silinməsi” proqramı.
- Müəssisələrin maliyyə sağlamlaşması əsasında islahatların aparılması.

Ayrı-ayrı ölkələrin təcrübələri və onların müxtəlif dövrlərdə həyata keçirdikləri fərqli siyasətlərin tətbiqi əsasında sənaye siyasətinin 3 modelini fərqləndirmək olar:

1. İxracçı sənaye siyasəti modeli
2. İdxalçı əvəzləmə modeli
3. İnnovasiya modeli.

İxracçı sənaye siyasəti modelində ixrac üçün nəzərdə tutulan məhsullar istehsalının hər tərəfli həvəsləndirilməsi tədbirləri üstünlük təşkil edir. İxracçı sənaye siyasətində əsas məqsəd rəqabətqabiliyyətli sahələrin inkişafı və dəstəklənməsi sənaye siyasətində başlıca istiqamət olur. Bu modelin üstünlüyü ondadır ki, güclü rəqabətqabiliyyətli sahələrin inkişafı yolu ilə, bir tərəfdən, ölkə dünya təsərrüfatına inteqrasiya olunur, dünya bazarlarına və texnologiyalara çıxış əldə edir, digər tərəfdən isə, multiplikativ effekt hesabına digər sahələrin inkişafı üçün şərait yaranır. İxracçı sənaye siyasəti

modelini uğurla həyata keçirən ölkələr sıpasına Yaponiyanı, Cənubi Koreyanı, Çilini, Malayziyanı, Sinqapuru, Tailandı və s. aid etmək olar. Venesuela və Meksika isə bu modeli tətbiq etsələr də uğur qazana bilmədilər.

İdxalı əvəzləmə modeli milli istehsalın inkişafı əsasında daxili bazarın tələblərinin təmin edilməsi strategiyasını əks etdirir. Bu model proteksionist (himayəçilik) siyasətinin yeridilməsini və milli valyutanın kuprsunun sabit saxlanmasını nəzərdə tutur. Bu model tədiyə balansının strukturunu yaxşılaşdırmağa, daxili tələbin ödənilməsini və məşğulluğu təmin etməyə imkan verir. Çin və Şimali Koreya ötən əsrin 80-cı illərində bu modelə üstünlük vermişdir.

Innovasiya modelinin tətbiqi zamanı ölkənin iqtisadi inkişafı yüksək texnologiyalı və kapitaltutumlu istehsallar əsasında texnoloji və ictimai inkişafın ən yeni meyhlərinə söykənir. Sənaye siyasətinin innovasiya modeli ölkənin elmi-texniki potensialının inkişafına, onun beynəlxalq arenada rəqabət qabiliyyətinin artmasına imkan verir; təhsilin inkişafını stimullaşdırır və daxili tələbin ödənilməsini təmin edir; iqtisadiyyatı yüksək əlavə dəyərli məhsullar istehsalına istiqamətləndirir və s. Bu model ABŞ, Yaponiyada və Cənubi Koreyada uğurla tətbiq olunmuşdur.

Sənaye-struktur siyasəti. Sənaye-struktur siyasəti bir-biri ilə sıx əlaqəli və bir-birini qarşılıqlı tamamlayan makroiqtisadi, sahə, texnoloji, regional və beynəlxalq xarakterli tədbirləri əhatə edir. Sənaye-struktur siyasəti ümumi iqtisadi islahatlar proqramının üzvü tərkib hissəsi olmalıdır. Sənaye-struktur siyasətinin qarşısında duran vəzifələr:

- Sənayenin müstəqil ölkənin iqtisadi inkişaf tələblərinə cavab verən strukturunun formalaşdırılması;
- Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi üçün istehsalın modernləşdirilməsi və resursqoruyucu texnologiyaların tətbiqi əsasında sənayenin texnoloji cəhətdən yenidən qurulması;
- Ölkənin regionlarında sənaye istehsalının dirçəldilməsi və regionların inkişafının təmin edilməsi;
- Müasir dünya təsərrüfatına səmərəli inteqrasiyanın təmin edilməsi;

- Sənayedə institusional islahatların aparılması;
- Mülkiyyət islahatlarının (özəlləşdirmənin) əsasən başa çatdırılması;
- Müəssisələrin fəaliyyətinin bazar münasibətlərinə adaptasiyası;
- Kapitalın sahələrarası axını mexanizminin hərəkətə gətirilməsi;
- Resursların mobilliyinin təmin edilməsi;
- Struktur dəyişikliklərinin sosial amillərinin nəzərə alınması (əmək məhsuldarlığı, əmək hüquqları, işçilərin peşə-ixtisas hazırlığı).

Sənaye-struktur siyasətinin iki tipi fərqləndirilir: ümumi-sistemli və seçmə.

Ümumi-sistemli sənaye siyasəti. İstehsalın inkişafına əlverişli şəraiti təmin edən ümumi şərtlərin yaradılmasına istiqamətləndirilir. Belə tədbirlər hamı üçün ümumi olan iqtisadi, institusional, təşkilati və hüquqi mühit formalaşdıraraq bütün bazar subyektlərinə bərabər təsir göstərir.

Ümumi-sistemli sənaye siyasətinin istiqamətləri aşağıdakılardır:

1. Sənayedə pozitiv struktur dəyişikliklərinin baş verməsi üçün qanunverici və institusional şəraitin formalaşdırılması:

- Qanunun aliliyinə əsaslanan sabitliyin təmin edilməsi;
- Dövlətə inam və etibarın artırılması;
- Mülkiyyət hüquqlarının qorunması;
- Müstəqil və ədalətli məhkəmə sisteminin qurulması;
- Müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin təminatı;
- Çevik və ədalətli müflisləşmə və iflas prosedurunun yaradılması;
- Əhalinin iqtisadi gözləntilərinin bədbinlikdən nikbinliyə, pessimizmdən optimizmə dəyişilməsinin təmin edilməsi, inkişaf üçün çox vacib olan milli ruh yüksəkliyinin formalaşdırılması və s.

2. Səmərəli beynəlxalq və regional integrasiya siyasəti:

- Ölkənin milli maraqlarına uyğun olan regional əlaqələrin genişləndirilməsi;
- Beynəlxalq və regional təşkilatlarda və tədbirlərdə ölkənin milli maraqların və yerli şirkətlərin mənafehlərinin təmin edilməsi;

- Tarif və qeyri-tarif tənzimləmə metodları və vasitələrindən səmərəli istifadə etməklə daxili bazarın qorunması;

- Daxili bazarın xarici məhsulların haqsız rəqabətindən və insan sağlamlığı üçün təhlükəli mallardan qorunması;

- Xarici bazarda milli məhsullarının rəqabətliliyinin gücləndirilməsi üçün belə məhsulların beynəlxalq sertifikatlaşdırılmasında dövlət dəstəyinin tətbiqi;

- Xarici bazarlarda milli məhsulların satışını təşkil edən birgə müəssisələrin yaradılmasına yardım göstərilməsi;

- Sənaye məhsullarının ixracının artırılmasına siyasi və diplomatik dəstəyin göstərilməsi

3. Yerli istehsal məhsullarının bazarının genişləndirilməsi:

- Əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin artırılması və başqa vasitələrlə ümumi tələbin stimullaşdırılması;

- Daxili bazarda yerli və xarici istehsal malları üçün rəqabət şərtlərinin bərabərləşdirilməsi;

- Milli məhsulların xarici bazarlara çıxışı üçün şərait yaradılması;

- Tələbin öyrənilməsində və marketinq tədqiqatlarında müəssisələrə yardım göstərilməsi;

- Milli məhsulların alışına çağırış kampaniyaları və s.

4. Dövlət infrastruktur siyasəti:

- İstehsal infrastrukturunun (nəqliyyat, rabitə, kommunikasiya xətləri, enerji təminatı) yenidən qurulması və beynəlxalq standartlar səviyyəsinə çatdırılması;

- Bazar infrastrukturunun formalaşdırılması və inkişafının təmin edilməsi;

- Sığorta bazarının inkişafı;

- Sosial infrastrukturun təkmilləşdirilməsi;

- Özəl pensiya fondlarının inkişafı.

5. Təbii inhisarların islahatı, habelə inhisar fəaliyyətinin və haqsız rəqabətin qarşısının alınması və azad rəqabətin inkişafı

- Təbii inhisarların restrukturizasiyası;

- Dövlət büdcəsindən subsidiyalasdırma sisteminin aradan qaldırılması;
- Təbii inhisarların mal və xidmətlərinin qiymətlərinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi sistemi və metodlarının təkmilləşdirilməsi;

- İnhisar fəaliyyətinin və haqsız rəqabətin qarşısının alınması.

6. Ətraf-mühitin mühafizəsi və ekoloji tarazlığın təmin edilməsi və s.

Seçmə sənaye siyasəti bazar subyektlərinin müəyyən qruplarına (ayrı-ayrı sahələrə və istehsal növlərinə, regional və s.) məqsəduyğun təsiri nəzərdə tutur. Belə siyasət əsasən mikroiktisadi xarakter daşıyır. Belə siyasət də hökumətin tənzimləyici və idarəedici fəaliyyəti, real sektora münasibətdə onun fəal müdaxiləsi daha qabarıq nəzərə çarpır. Bununla belə, istehsalın seçmə qaydasında dəstəklənməsi yalnız o halda daha səmərəli olur ki, bazar subyektlərinin normal fəaliyyəti üçün makroiqtisadi, infrastruktur və hüquqi mühitin formalaşdırılmasına olan zəruri tələblər mümkün maksimum dərəcədə yerinə yetirilmiş olsun. Əgər belə şərait yaradılmayıbsa, onda seçmə sənaye siyasəti bir çox hallarda gözlənilməz nəticələrə gətirib çıxara bilər.

Respublikamızda yürüdülecək sənaye siyasətinin əsas istiqamətlərindən bir də texnoloji və texniki siyasətin həyata keçirilməsidir. Müasir dövrdə respublikamızda mövcud olan istehsal fondlarının çox hissəsi fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlmişdir. Bununla əlaqədar texniki və texnoloji siyasətin həyata keçirilməsi zəruridir. Bu siyasəti həyata keçirmək məqsədilə külli miqdarda maliyyə vəsaiti lazımdır. Respublikada sənaye müəssisələrin mövcud vəsaitlərin texniki baxımdan modernləşdirilməsi üçün mərhələli sistemdən istifadə edilə bilər. Bu sistemin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, ilk növbədə istehsal vəsaitləri istehsal edən müəssisələrdə zəruri avadanlıqlar modernləşdirilir. Maliyyə mənbəyi kimi neftdən gələn gəlir, xarici investisiyalar və digər daxili mənbələrdən istifadə oluna bilər sonrakı mərhələlərdə isə zəncirvari bir-biri ilə əlaqədə olan sənaye müəssisələrində texniki və texnoloji yeniləşmə aparılır.

Texniki və texnoloji siyasət sənaye siyasətinin ən mühüm komponentlərindən biridir. Ona görə də sənaye siyasəti hazırlanarkən bu problem daha dərinlən təhlil olunmalı, respulika sənayesində əsas fondların texniki səviyyəsi texnoloji proseslərin dünya bazarında rəqabət qabiliyyətli məhsular istehsal etmək imkanları məhz nəzərə alınmalıdır

II FƏSİL

AZƏRBAYCANDA SƏNAYENİN İNKİŞAFININ MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ PROBLEMLƏRİ

2.1. Azərbaycan sənayesinin müasir vəziyyəti və inkişaf meyillərinin tədqiqi

Sənayenin inkişaf səviyyəsi istənilən ölkənin stabil iqtisadi inkişafının təmin edilməsinin mühüm amillərindən biridir. Çünki sənaye iqtisadiyyatın mürəkkəb sahəsi kimi, cəmiyyətin müxtəlif tərəflərinin inkişafını tələb edir və bu inkişaf səviyyəsiindən asılı olaraq da onun rəqabət qabiliyyəti formalaşır. Son dövrlərdə ölkədə aparılan genişmiqyaslı köklü islahatlar nəticəsində iqtisadiyyatın bütün sahələrində olduğu kimi, sənayenin də dirçəlişinə səbəb olmuşdur. Son illər istehsal sahələrinin inkişaf etdirilməsi, yeni müəssisələrin yaradılması, xüsusən də ölkənin neft-qaz sənayesinin sürətli inkişafı ümumi daxili məhsulun strukturunda sənaye istehsalının payının getdikcə artmasına gətirib çıxarmışdır. Belə ki, 2013-cü ildə ölkədə ümumi daxili məhsuda sənaye istehsalının payı 46,3 faiz təşkil etmişdir.

2013-cü ildə ölkədə sənaye məhsulunun həcmi 2000-ci ilə nisbətən 3,1 dəfə artmışdır. Bu artım mədənçıxarma sənayesində 3,2 dəfəyə, emal sənayesində 2,4 dəfəyə, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsində 1,6 dəfəyə, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində isə 1,1 dəfəyə bərabər olmuşdur. Son illərdə sənayedə istehsalın artmasına baxmayaraq, hələ də 1990-cı il səviyyəsinə çatmamışdır. Belə ki, 2013-cü ildə sənaye məhsulunun həcmi 1990-cı ilə nisbətən 1,7 faiz, emal məhsullarının istehsal həcmi isə 43,7 faiz az olmuşdur.

Neft hasilatı sahəsinə xarici investisiyanın cəlb olunması və bu sahədə istehsalın artımı sənayenin sahə strukturunda bu sahənin payının artmasına gətirib çıxarmışdır. Qeyd edilən dövrdə mədənçıxarma sənayesində istehsalın həcmi təqribən 2,5 dəfə artmışdır. Nəticədə, sənaye məhsulunun strukturunda neft və qaz hasilatı sahəsinin payı yüksəlmişdir. Belə ki, 2013-cü ildə sənaye məhsulunda neft və qaz hasilatı sahəsinin payı 74,1 faizə, neft emalı sahəsinin payı 7,6 faizə, elektrik enerjisi, qaz, buxar və su istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsinin payı isə 6,3 faizə

bərabər olmuşdur. Belə halda sənaye məhsulunda qeyri-neft emalı sahəsinin payı 2000-ci ildə 12,8 faizdən 2013-cü ildə 8,9 faizə qədər azalmışdır.

Son dövrlərdə yanacaq-energetika sahələrində yaranmış inkişaf meylləri respublikamızın xarici ticarət əlaqələrinin genişlənməsinə təkan vermişdir. Belə ki, 2013-cü ildə ümumi ixracın 92,7 faizi neft və neft məhsullarının payına düşmüşdür. Bu əsasən ölkə sənayesinin sahə quruluşunda yaranmış bir tərəflikdən irəli gəlir. Belə şəraitdə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır.

Toxuculuq və tikij sənayesi, kimya sənayesi və elektrik avadanlığı, optik və elektron avadanlıqlarının istehsalı sahələri istisna olmaqla emal sənayesinin digər sahələrində istehsalın həcmi artmışdır. Bununla yanaşı, emal sənayesi məhsulunun artımının əsas hissəsi içki və tütün də daxil olmaqla qida məhsulları istehsalı və neft məhsullarının istehsalı sahələri hesabına baş vermişdir.

Cədvəl 1

İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə sənaye istehsalının strukturu

(ümumi yekuna görə, faizlə)

	1990	2006	2009	2010	2011	2012	2013
Bütün sənaye	100	100	100	100	100	100	100
Mədənçıxarma sənayesi	5,3	72.1	76.7	78.9	80.5	78.8	77.2
Xam neft və təbii qaz hasilatı	4,8	69.7	74.5	76.4	78.0	76.2	74.1
Emal sənayesi	90,1	23.3	17.3	15.9	14.3	15.3	16.5
İçki istehsalı	...	0.66	0.7	0.6	0.5	0.5	0.7
Tütün məmulatlarının istehsalı	3,2	0.18	0.1	0.08	0.1	0.06	0.04
Toxuculuq sənayesi	14	0.4	0.16	0.1	0.2	0.2	0.2
Neft məhsullarının istehsalı	6,9	12.4	8.6	8.2	7.4	7.3	7.6
Kimya sənayesi	5,3	1.3	0.62	0.45	0.6	0.6	0.6
Tikinti materiallarının istehsalı	3,2	1.1	1.7	1.7	0.8	1.0	1.2
Metallurgiya sənayesi	3,7	2.4	0.4	0.5	0.6	1.1	0.9
Kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı	0,9	0.1	0.2	0.2	0.2	0.2	0.3
Maşın və avadanlıqların istehsalı	9	0.4	0.4	0.6	0.5	0.5	0.8
Mebellərin istehsalı	...	0.1	0.2	0.2	0.14	0.13	0.14
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	4,1	3.9	5.4	4.6	4.7	5.3	5.6

Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	0,5	0.7	0.6	0.6	0.5	0.6	0.7
--	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

1990-cı ildən sonra baş vermiş geriləmələr nəticəsində yanacaq-energetika kompleksinin sənaye məhsulunun həcmində xüsusi çəkisi 1990-cı ildə 4,8 faizdən 2013-cü ildə 77,2 faizə qədər artmışdır (cədvəl 1). Bu artım əsasən 1994-cü ildə ölkə prezidenti tərəfindən imzalanmış neft və qazın hasilatı ilə əlaqədar olan «Əsrin müqaviləsi» həyata keçirilməyə başladıqdan sonra baş vermişdir. Həmin dövrdə yanacaq-energetika kompleksindən fərqli olaraq elmi-texniki tərəqqinin inkişafını müəyyən edən və elm tutumlu mürəkkəb məhsulların istehsalı kəskin şəkildə azalmışdır. Belə ki, 1990-cı ildə maşın və avadanlıqlar istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin istehsal etdiyi məhsul sənaye məhsulunun həcmində xüsusi çəkisi 9 faiz təşkil edirdisə bu göstərici 2013-ci ildə 0,8 faizə enmişdir.

Hazırda iqtisadi siyasətin əsas prioritetlərindən biri iqtisadi inkişafın daha da şaxələndirilməsinin təmin olunmasıdır. 2013-cü il ərzində qeyri-neft sektorunda iqtisadi islahatların davam etdirilməsi, idxaldan asılılığın maksimum dərəcədə azaldılması, gündəlik tələbat malları ilə özünü təmin etmə, ölkənin ixrac qabiliyyətinin diversifikasiyalaşdırılması, həmçinin yerli resurs və xammalla işləyən və ixrac qabiliyyətli məhsullar istehsal edən sənaye komplekslərinin yaradılması, rəqabətə davamlı məhsul istehsalının, eləcə də, dövlət əhəmiyyətli müəssisələrin fəaliyyətinin dəstəklənməsi, biznes mühitinin əlverişliliyinin artırılması, xarici və yerli investisiyaların cəlb edilməsi, özəl müəssisələrin fəaliyyətinə dəstək verilməsi, özəl sektorun inkişafını təşviq edən və rəqabət mühitini təkmilləşdirən institutlara diqqətin artırılması, ölkə sahibkarlarının maarifləndirilməsi və onların işgüzar əlaqələrinin inkişafı istiqamətində əhəmiyyətli işlər həyata keçirilmişdir.

Sənayeləşmə siyasəti çərçivəsində 2013-cü ildə qeyri-neft sənayesində çoxşaxəli inkişafın təmin olunması istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər sistemli və ardıcıl olaraq davam etdirilmişdir. İnnovativ iqtisadiyyatın formalaşması istiqamətində əməli tədbirlər görülmüşdür.

Dövlətə məxsus sənaye müəssisələrinin özəlləşdirilməsi və özəl müəssisələrin yaradılması nəticəsində sənayedə dövlət sektorunun payı ilbəlil azalmışdır. Belə ki,

2013-cü ildə sənaye məhsulunun 18,9 faizi dövlət sektorunda istehsal edilmişdir. Dövlət bölməsində sənaye istehsalının azalması əsasən kimya məhsullarının və elektrik enerjisi istehsalının azalması hesabına baş vermişdir.

Ölkə sənayesinin sahə strukturunda olan birtərəflilik onun ərazi strukturunda da mövcuddur. Ölkənin iqtisadi rayonlarında sənayenin inkişafının mövcud vəziyyətinin təhlili göstərir ki, Bakı şəhəri istisna olmaqla ölkənin qalan iqtisadi rayonlarında sənaye istehsalı kifayət qədər inkişaf etməmişdir.

Cədvəl 2

Azərbaycanda sənaye məhsulunun ərazi strukturu

	2003	2007	2008	2011	2012	2013
Bakı şəhəri	74,53	93,21	93,9	90,6	89,3	89,2
Abşeron iqtisadi rayonu	2,58	1,58	1,5	1,2	1,5	1,5
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	1,72	0,87	0,7	0,7	0,96	0,9
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	0,19	0,19	0,2	0,2	0,2	0,2
Lənkəran iqtisadi rayonu	0,22	0,16	0,1	0,2	0,2	0,2
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	0,42	0,18	0,3	0,2	0,2	0,24
Aran iqtisadi rayonu	6,63	2,48	2,6	2,2	2,4	2,5
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	0,06	0,02	0,0	0,03	0,04	0,05
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	0,05	0,06	0,04	0,03	0,04	0,04
Naxçıvan iqtisadi rayonu	0,36	0,56	0,6	1,9	2,3	2,5

Cədvəl məlumatlarından göründüyü kimi, Bakı şəhərinin sənaye məhsulunda payı 2000-ci ildə 77,5 faizdən 2013-cü ildə 89,2 faizə qədər artmışdır. Belə şəraitdə, regionların mövcud potensiallarından səmərəli istifadə edilməsi üçün sənaye istehsalının ərazi strukturunun təkmilləşdirilməsinə və regionlarda sənaye müəssisələrinin yaradılmasına ehtiyac vardır.

Ölkə sənayesinin inkişafında yaranmış geriləmələr bu sahədə çalışan işçilərin sayına da öz təsirini göstərmişdir. Sənayedə çalışan işçilərin sayı ilbəil azalmışdır. Belə ki, 2013-cü ildə sənayedə çalışan işçilərin sayı 1995-ci ilə nisbətən 1,4 dəfə azalmışdır. Həmin dövrdə işlərin sayının azalması daha çox emal sənayesində baş vermişdir. Bu azalmanın başlıca səbəblərindən biri bu vaxta qədər emal sənayesi müəssisələrinin böyük əksəriyyətinin çox cüzi istehsal gücü ilə fəaliyyət göstərməsidirsə, digər tərəfdəndə həmin müəssisələrdə əmək haqqının iqtisadiyyatın digər sahələrinə nisbətən çox az olmasıdır. 2013-cü ildə mədənçıxarma sənayesində orta aylıq nominal əmək haqqı emal sənayesindəkindən təqribən 3,6 dəfə çoxdur. Bu da

istənilən halda emal sənaye müəssisələrində işi axıjlığının səviyyəsinin artmasına gətirib çıxarır. Qeyd etmək lazımdır ki, neft kontraktlarının reallaşdırılması ilə əlaqədar müəssisələrdə əmək haqqının yüksək olması, sənayedə orta əmək haqqının səviyyəsinə əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

Təhlil göstərir ki, sənayenin ayrı-ayrı sahələrində əmək haqqının səviyyəsi ilə fəhlələrin axını arasında asılılıq vardır. Belə ki, son illərdə sənayedə fəhlələrin axını azalsa da, onun səviyyəsi yüksək olaraq qalır. Belə ki, bu göstərici sənayedə 1997-ci ildə 20 faizdən 2013-cü ildə 12.7 faizə qədər azalmışdır. Bunnla belə əmək haqqının nisbətən yüksək olduğu və sabit inkişaf imkanlarına malik olan mədənçıxarma sənayesində bu göstərici 2013-cü ildə 9.1 faizə bərabər olduğu halda, bütövlükdə emal sənayesində 14.6 faizə, əmək haqqının səviyyəsinin aşağı olduğu toxuculuq və tikiş sənayesində 29.4 faizə, dəri, tütün məmulatlarının istehsalında 64.4 faizə, maşın və avadanlıqların istehsalında 19.9 faizə bərabər olmuşdur. Təhlil göstərir ki, 1990-2013-cü illərdə işçi axınının səviyyəsinin yüksək olması nəticəsində bir çox sənaye müəssisələrində uzun illər ərzində toplanmış istehsal, texnoloji və kommersiya biliklərinin itirilməsi baş vermişdir və gələcəkdə bu istehsalların bərpası zamanı kədr problemi həlledici amilərdən biri olacaqdır.

Təhlil göstərir ki, son illərdə sənayedə əmək məhsuldarlığının səviyyəsinin yüksəlməsi baş verir. Lakin bu artım əsasən sənaye istehsal heyətinin azalması və neft hasilatı və emalı ilə əlaqədar sahələrin inkişafı hesabına baş vermişdir. Bütövlükdə, neft emalı sahəsi istisna olmaqla emal sənayesinin əksər sahələrində əmək haqqının səviyyəsinin aşağı olması, işçi qüvvəsinin axının yüksək səviyyəsi və inkişaf imkanlarının məhdudluğu nəticəsində əmək məhsuldarlığının səviyyəsi aşağıdır.

Sənayedə istehsal əsas fondları 2013-cü ildə 2000-ci ilə nisbətən 5,8 dəfə artmışdır. Bu artım əsasən hasilat sənayesi hesabına baş vermişdir. Nəticədə, sənaye istehsal əsas fondlarının ümumi həjmində hasilat sənayesinin xüsusi çəkisi 1996-cı ildəki 42,1 faizdən 2013-cü ildə 72,0 faizə qədər artmışdır. Belə artıma həm də investisiya qoyuluşlarının mövcud müəssisələrin yenidən qurulmasına deyil, əsasən yeni tikintiyə yönəldilməsi də təsir etmişdir.

Sənayedə istehsal əsas fondlarının yeniləşmə əmsalı nisbətən yüksək olduğu halda sıradançıxma əmsalı kiçikdir. Belə ki, 2000-2013-cü illərdə yeniləşmə əmsalı sıradan çıxma əmsalından bir neçə dəfə yüksək olmuşdur. Bu da o deməkdir ki, sənayedə əsasən mövcud istehsal əsas fondların yenidən qurulması deyil, yenilərinin yaradılması həyata keçirilir ki, bunun da hesabına onların dəyərinin artım sürəti yüksək olur.

Cədvəl 3

Əsas sənaye-istehsal fondlarının yeniləşməsi və sıradan çıxması (iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə), əsas sənaye-istehsal fondlarının ümumi dəyərinə nisbətən faizlə

	2005		2011		2012		2013	
	Artma	Sıradan çıxma	Artma	Sıradan Çıxma	Artma	Sıradan Çıxma	Artma	Sıradan Çıxma
Sənaye - cəmi	15.5	0.4	7.7	0.5	11.8	0.8	12.6	0.6
Mədəncixarma sənayesi	20.4	0.1	9.0	0.3	11.2	0.4	11.4	0.2
Emal sənayesi	3.4		6.7		13.2	3.1	4.1	2.2
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	2.5	1.1	1.8	2.2	14.6	0.9	14.7	1.2
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	1.7	0.1	4.1	0.3	6.3	0.3	11.9	1.4

Sənayedə qeyd edilən göstərici 2000-ci ildə 4,8 faiz, 2005-ci ildə 15,5 faiz və 2013-cü ildə isə 12,6 faiz olmuşdur. 2000-ci ildən 2004-cü ilə kimi əsas fondların təzələnmə əmsalında artma müşayiət olunmuşdur və sonrakı illərdə kəskin formada azalma baş vermişdir. Təzələnmə əmsalının artımı həmin dövrdə əsasən bütün emalı, kimya sənayesi və neft hasilatı sahələri hesabına baş vermişdir. Təzələnmə əmsalının nisbətən yüksək olduğu halda sıradançıxma əmsalı kiçik olmuşdur. Belə ki, bu göstərici 2000-ci ildə əsas fondların sıradançıxma əmsalı 1,4 faiz təşkil etdiyi halda bu göstərici sonrakı illərdə azalmağa davam edərək 2013-cü ildə 0,6 faiz olmuşdur.

1990-2013-cü illərdə sənaye istehsal əsas fondlarından istifadənin səmərəliliyi kəskin şəkildə aşağı düşmüşdür. Onda qeyd etmək lazımdır ki, bu illər ərzində sənayedə fondverimi 2,6 dəfə azalmışdır. Bu azalma həm sənayedə istehsal əsas fondlardan səmərəli istifadə səviyyəsinin aşağı düşməsi ilə, həm də yuxarıda qeyd edilən amillərlə əlaqədar əsas fondların dəyərinin artması ilə əlaqədar olmuşdur.

Beləliklə, respublikada sənaye istehsalının inkişafının müasir vəziyyətinin təhlili göstərir ki, 90-cı illərin əvvəlində baş vermiş böhran sənaye istehsalının həm kəmiyyət və həm də keyfiyyət baxımından ciddi şəkildə geriləməsinə səbəb olmuşdur. Son illərdə sənayedə inkişaf meyilləri yaransa da, fikrimizcə, baş vermiş böhranın nəticələrinin aradan qaldırılması və sənayenin keyfiyyət göstəricilərinin yaxşılaşması üçün iqtisadiyyatın bu sahəsinə güclü investisiya axınını təmin edə biləcək nisbətən uzunmüddətli hökumət siyasətinin hazırlanması və həyata keçirilməsi tələb olunur.

Sənaye müəssisələrinin inkişafının müasir vəziyyətindən məlum olur ki, bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq ölkə iqtisadiyyatında həyata keçirilən iqtisadi islahatlar sənayedə istehsalın kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin yaxşılaşmasına ciddi təsir göstərməmişdir. Bu əsasən hal-hazırda sənaye müəssisələrinin inkişafında mövcud olan bir çox problemlərin həll edilməmiş olaraq qalması ilə əlaqədardır.

İstər ölkə, istərsə də region miqyasında maddi istehsal sahələrinin o cümlədən, sənaye sahələrinin inkişaf potensialının əsas hərəkət verici qüvvələrindən biri infrastruktur sahələrinin inkişaf səviyyəsidir. Aprılan tədqiqatlardan məlum olur ki, müasir şəraitdə ölkə sənayesinin inkişaf problemlərindən biri və ən başlıcası infrastruktur (istehsal və bazar infrastruktur sahələri) sahələrinin zəif inkişaf etməsidir. Bildiyimiz kimi dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II dövlət proqramı çərçivəsində özəlləşdirilən bütün iri və orta ölçülü sənaye müəssisələri əvvəlcə səhmdar cəmiyyətə çevrilir və sonradan özəlləşdirilir. O da məlumdur ki, səhmdar cəmiyyətlərin inkişafı birbaşa olaraq ölkədəki qiymətli kağızlar bazarının inkişafından aslıdır. Lakin, hal-hazırda respublikamızda qiymətli kağızlar bazarının inkişafı olduqca zəifdir. Bu isə səhmdar cəmiyyətlərin inkişafına mənfi təsir göstərir. Digər tərəfdən səhmdar cəmiyyətlərin inkişaf problemlərindən biri də bu sahədə təkmil normativ-hüquqi bazanın tam formalaşmamasıdır.

Ölkə sənayesinin inkişafının aşağı səviyyədə olmasının əsas səbələrindən biri də əksər sənaye müəssisələrinin texnoloji cəhətdən yenidənqurulması işin çox zəif səviyyədə aparılmasıdır. Tədqiqatlar göstərir ki, 90-cı illərin əvvəllərində respublika sənayesində mövcud maşın və avadanlıqların fiziki və mənəvi köhnəlməsi onların 35 faizinin təcili dəyişilməsini, 60 faizinin isə modernləşməsini tələb edirdi. 1990-2013-cü illərdə mövcud əsas fondların köhnəlmə dərəcəsi daha da artmışdır. Hazırda respublikada istehsal əsas fondlarının fiziki və mənəvi cəhətdən aşınan hissəsi 80 faizə qədər təşkil edir. İstismarda olan maşın və avadanlıqların orta xidmət müddəti müvafiq normalardan 2,0-2,5 dəfə çoxdur.

Ölkədə sənaye müəssisələrinin inkişaf problemlərindən biri də bu müəssisələrdə marketing fəaliyyətinin olmaması və ya zəif inkişaf etməsidir. Hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatında islahatların institusional sistemdə başa çatdırılmaması ilə əlaqədar olaraq təkmil bazar mexanizmi formalaşmamışdır. Belə şəraitdə müəssisələrin idarəetmə strukturunda dəyişikliklərin edilməsinə və bazarda səmərəli fəaliyyətə imkan verən struktur bömlərinin yaradılmasına ehtiyac yaranır. Xüsusilə, bu ehtiyac bazarın öyrənilməsi və məhsulun reallaşdırılması ilə əlaqədardır. Belə ki, sosialist iqtisadiyyatında məhsulun reallaşdırılması mərkəzləşdirilmiş şəkildə maddi-texniki təchizat və satış orqanları vasitəsilə həyata keçirilirdi.

Ölkə sənayesinin müasir vəziyyətinin təhlilindən məlum olur ki hal-hazırkı şəraitdə sənaye müəssisələrinin inkişafına mane olan əsas amillərdən biri də bu sahədə yüksək ixtisaslı kadrların çatışmazlığıdır. Məlumdur ki, respublikamız keçmiş sovetlər birliyində olarkən ölkə sənayesində yüksək səviyyədə kadr potensialı formalaşdırmaq mümkün olmuşdur. Lakin, respublikamız müstəqil dövlətə çevrildikdən sonra obyektiv və subyektiv səbəblər ucbatından sənaye müəssisələrinin inkişafının zəifləməsi, digər tərəfdən indiki şəraitdə iqtisadiyyatın digər sahələrinə nisbətən sənaye, xüsusilə də emal sənayesi müəssisələrində əmək haqqının aşağı olması uzun illər ərzində toplanmış istehsal, texnoloji və kommersiya biliklərinin itirilməsi baş vermişdir və gələcəkdə bu istehsalların bərpası zamanı kadr problemi həlledici amillərdən biri olacaqdır.

Qeyd etdiyimiz kimi, sənayenin inkişafı siyasətinin işlənməsi üçün əvvəlcə ölkə sənayesinin müasir durumu tədqiq olunmalı və problemləri müəyyən edilməlidir. Azərbaycan sənayesinin indiki durumunun başlıca problemlərini və səciyyəvi xüsusiyyətlərini ümumi şəkildə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaqla qeyd etmək olar:

- Resurs çatışmazlığı və mövcud resurslardan səmərəsiz istifadə problemləri (Buraya aiddir: müəssisələrin səs fondlarının aşınması və texnoloji geriliyi, investisiya və dövrüyyə vəsaitlərinin çatışmazlığı, elmi-texniki potensialın itirilməsi və innovasiya mexanizminin yaradılmaması, əmək məhsuldarlığının aşağı səviyyəsi, yüksək kadr (əsasən peşəkar mütəxəssislərin) axıcılığı, peşəyönümünün dəyişilməsində çətinliklər və s.);

- Struktur problemləri (sənayenin əvvəllər formalaşmış sahə strukturunun müstəqillik şəraitində ölkənin milli iqtisadi inkişaf tələblərinə uyğun gəlməməsi, son dövrlər sənayenin strukturunun xammal (xüsusilə neft-qaz hasilatı) yönümlü inkişafı, ixracda emal sənayesi məhsullarının payının son dərəcə cüzi olması, regional disproporsiyalar və sənaye istehsalının əsasən Abşeron yarımadasında cəmləşməsi, istehsal infrastrukturuna sahəsində çatışmazlıqlar və s.);

- Hökumətin siyasəti və dövlət tənzimlənməsi ilə bağlı problemlər (islahatların ləngidilməsi, xüsusilə dövlət mülkiyyəti obyektlərinin özəlləşdirilməsinin başa çatmaması (sənayenin bir sıra sahələrində dövlət mülkiyyəti yüksək payını qoruyub saxlayır), azad sahibkarlığın inkişafı üçün zəruri mühitin (xüsusilə mülkiyyət toxunulmazlığına dövlət təminatının, qanun qarşısında hamının bərabərliyinin, məhkəmələrin müstəqilliyinin və hamıya ilkin bərabər şərtlərin və s.) təmin edilməməsi,

- Bazar rəqabəti problemləri (zəif daxili tələb və bazarın məhdudluğu, yerli istehsal mal və xidmətlərinin əsasən aşağı keyfiyyəti və yüksək istehsal xərcləri, daxili bazarda idxal mallarının yüksək payı, hətta yerli istehsal məhsullarının əsas komponentlərinin kənardan gətirilməsi, yerli istehsalın dövlət tərəfindən dəstəklənməsi sisteminin qurulmaması, müəssisələrin bazar münasibətləri şəraitində fəaliyyətə ləng uyğunlaşması, bazarların tədqiqi və beynəlxalq bazarlara çıxış sahəsində çətinliklər və s.);

- İnstitusional problemlər (bazar infrastrukturunun zəif inkişafı, müasir idarəetmə və menecment bacarıqlarını mənimsəmiş mütəxəssislərin azlığı, mal və xidmətlərin beynəlxalq tələblərə uyğun standartlaşma və sertifikatıyası sisteminin qurulması, iri, orta və kiçik müəssisələrin qarşılıqlı maraqlar əsasında əlaqələndirilməsi sisteminin formalaşmaması, beynəlxalq biznes sahəsində «oyun qaydalarının» zəif öyrənilməsi, korporativ idarəetmə təcrübəsinin mənimsənilməməsi və s.);
- Ekoloji problemlər və s.

2.2. Azərbaycanı sənayenin inkişafının dövlət tənzimlənməsinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi

Aparılan araşdırmalardan və sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin çox illik təcrübələrindən məlum olur ki, ölkədə rəqabətə davamlı sənayenin inkişafı birbaşa dövlətin bu sahədəki tənzimləmə işindən bilavasitə aslıdır. Respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkədə sənayenin inkişafının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi sahəsində böyük işlər görülmüşdür.

Son illərdə ölkədə sənayenin inkişafının sürətləndirilməsi sahəsində dövlət tərəfindən atılan addımlar sırasında aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- bu sahədə qanunvericilik bazası formalaşdırılıb. Beləki, “Müəssisələr haqqında”, “Səhmdar cəmiyyətlər haqqında”, “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında”, “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında”, “Təbii inhisar haqqında”, “Haqsız rəqabət haqqında”, “İstehlakçı hüquqlarının müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları və digər normativ aktlar Azərbaycanda sənayenin inkişafının dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin hüquqi bazasını təşkil edir.

- Müasir şəraitdə ölkədə sənaye müəssisələrinin inkişafı ölkə iqtisadiyyatında aparılan iqtisadi islahatlardan xüsusilə də özəlləşdirmədən aslıdır. Dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi müəssisənin mülkiyyətinin restrukturizasiyasının əsas formalarından biridir. Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi nəticəsində müxtəlif təsərrü-

fatçılıq formaları yaranır, cəmiyyətin malik olduğu istehsal vasitələrinin əksər hissəsi insanlar arasında bölüşdürülür. 1993-cü ildə «Azərbaycan Respublikasında dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında» qanun qəbul edilmişdir. Lakin ölkədə özəlləşdirmə prosesinə 1995-ci il sentyabrın 29-da «Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramı» qəbul edildikdən sonra başlanılmışdır.

"Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirməsinin I Dövlət Proqramı"nın başlıca məqsədləri təsərrüfat subyektləri üçün xüsusi mülkiyyət və sərbəst rəqabət prinsipləri əsasında öz-özünü tənzimləyən bazar iqtisadiyyatı mühitinin yaradılması, xalq təsərrüfatı strukturunun bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq yenidən qurulması, iqtisadi proseslərə bütün növ istifadə olunmamış ehtiyatların cəlb edilməsi, iqtisadiyyata investisiyaların, o cümlədən xarici investisiyaların cəlb edilməsi, əhalinin həyat səviyyəsinin və sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasından ibarət olmuşdur.

Özəlləşdirmənin birinci mərhələsi başa çatdıqdan sonra Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin ikinci mərhələsinə başlanmışdır. 2000-ci il mayın 16-da «Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi haqqında» yeni qanunu qəbul olunmuşdur. Bu qanuna və digər qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq, habelə son illər ölkədə həyata keçirilmiş özəlləşdirmənin təcrübəsi nəzərə alınaraq «Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II Dövlət Proqramı» işlənib hazırlanmış və 2000-ci il avqustun 10-da təsdiq edilmişdir. Bu proqramda özəlləşdirmənin başlıca məqsədləri aşağıdakılar hesab edilmişdir:

- iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi və rəqabət mühitinin formalaşdırılması əsasında milli iqtisadiyyatın səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
- bazar münasibətlərinin iqtisadi əsası kimi özəl mülkiyyətçilər təbəqəsinin genişləndirilməsi;
- iqtisadiyyata investisiyalar, o cümlədən xarici investisiyalar cəlb etmək yolu ilə onun inkişafına nail olunması;

- dövlət əmlakını dövlət özəlləşdirmə çeklərinə satmaqla özəlləşdirmə prosesinə əhalinin maksimum geniş təbəqələrinin cəlb edilməsi;

- I Dövlət Proqramı çərçivəsində özəlləşdirmə üçün açıq elan edilmiş müəssisə və obyektlərin özəlləşdirilməsinin başa çatdırılması.

Həmin kursun davamı olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən ölkəmizin keyfiyyətə yeni, yüksək inkişaf mərhələsinə qədəm qoyduğu bir vaxtda müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq dövlət əmlakı üzərində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, ondan səmərəli istifadə edilməsi, özəlləşdiriləcək dövlət müəssisələrinin sağlamlaşdırılması və özəlləşdirmədən sonra dəstəklənməsi, özəlləşdirilmə zamanı şəffaflığın təmin edilməsi və aşkarlıq tədbirlərinin genişləndirilməsi, bu sahəyə investisiyaların cəlb edilməsi, dövlət müəssisələri özəlləşdirildikdən sonra onların yeni mülkiyyətçiləri tərəfindən həmin müəssisəyə investisiya qoyuluşu üzərində nəzarət mexanizminin yaradılmasını əsas vəzifə kimi qarşıya qoymuşdur.

Qeyd olunan vəzifələrin yerinə yetirilməsinə nail olmaq üçün Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin 16 sentyabr 2005-ci il tarixli Sərəncamı ilə Dövlət Əmlakının İdarə Edilməsi üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmış və 16 noyabr 2005-ci il tarixli Fərmanla Komitənin Əsasnaməsi təsdiq edilmişdir.

Komitə qısa vaxt ərzində «Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II Dövlət Proqramı»na, qüvvədə olan digər normativ-hüquqi aktlara və fəaliyyətini tənzimləyən sənədlərə uyğun olaraq dövlət əmlakından səmərəli istifadə olunması və özəlləşdirilməsi ilə bağlı görülməli işlərin təkmilləşdirilməsi, fəaliyyətini dayandırmış müəssisələrin canlandırılması, investisiyaların cəlb edilməsi, yeni iş yerlərinin açılması sahəsində məqsədyönlü fəaliyyətini həyata keçirməkdədir.

Komitə tərəfindən qarşısına qoyulmuş vəzifələrin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi istiqamətində görülməli işlər bundan sonra da uğurla davam etdiriləcəkdir. Bu məqsədlə yaxın perspektivdə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq dövlət əmlakının idarə olunması və özəlləşdirilməsi sahəsində qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı işlərin görülməsi. Bu baxımdan dövlət müəssisələrinin statusunu müəyyənləşdirəcək qanunvericiliyin hazırlanması, dövlət əmlakının idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi, dövlət müəssisələrinin özəlləşdirməqabağı sağlamlaşdırılması və özəlləşdirmədən sonra fəaliyyətlərinin dəstəklənməsi sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədilə Dövlət Proqramlarının hazırlanması və qəbul olunması vacibdir;

- Dövlət əmlakının idarə olunması sahəsində qanunvericiliyin pozulmasına görə məsuliyyətin gücləndirilməsi ilə bağlı tədbirlərin görülməsi;

- Ölkə iqtisadiyyatı üçün strateji əhəmiyyət kəsb edən müəssisələrin, infrastruktur sahələrinin restrukturizasiyası, idarəetməyə verilməsi və özəlləşdirməyə hazırlanması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmək;

- Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi və icarəyə verilməsi sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsində şəffaflığın artırılması və əhalinin geniş cəlb edilməsi;

- Müştərək müəssisələrin nizamnamə kapitalındakı dövlət paylarının idarə olunması sahəsində səmərəliliyin artırılması;

- Dövlət əmlakının Registrinin aparılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi;

- İnvestisiya müsabiqələri vasitəsilə özəlləşdirilmiş müəssisə və obyektlərdə müqavilə şərtlərinin yerinə yetirilməsinə nəzarətin gücləndirilməsi və səmərəli monitoring mexanizminin yaradılması;

- İnvestorlarla aparılan işlərin təkmilləşdirilməsi və tələb olunan səviyyədə şəffaflığın və operativliyin təmin edilməsi, müsabiqə və fərdi layihələr üzrə özəlləşdirilməsi nəzərdə tutulmuş müəssisələrin özəlləşdirilməsi məqsədi ilə aparılan işlərin sürətləndirilməsi;

- Müsabiqə və fərdi layihələr üzrə özəlləşdirilməsi nəzərdə tutulmuş müəssisələr barədə daha geniş və dolğun məlumatların hazırlanması və kütləvi informasiya vasitələri və «İnternet» şəbəkəsi vasitəsilə yayılması;

- Özəlləşdirmə prosesinə auditorların, qiymətləndiricilərin, menecment, hüquqi və maliyyə məsələləri üzrə məsləhətçilərin geniş cəlb edilməsi;

- Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi prosesinə və investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinə cəlb edilməsi məqsədilə yerli və xarici investorlarla əlaqələrin səmərəli təşkili;

- Özəlləşdirməyə açıq elan edilmiş orta və iri müəssisələrin səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsi işinin sürətləndirilməsi və onların fəaliyyətlərinin bərpası imkanlarının araşdırılması;

- Özəlləşməyə açılmış müəssisələrdə yeni menecment sisteminin tətbiqinə köməklik göstərmək;

- Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinə dair məlumatların qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada kütləvi informasiya vasitələrində və Komitənin «İnternet» saytında dərc edilməsi;

Yuxarıda göstərilən istiqamətlər üzrə tədbirlərin müasir dövrün tələblərinə uyğun səmərəli həyata keçirilməsi Azərbaycanda özəlləşdirmənin uğurla aparılmasına imkan verəcək, dövlət əmlakından səmərəli istifadə edilməsini təmin edəcəkdir. Ən başlıcası isə özəlləşdirmə yalnız mülkiyyətin transformasiyası deyil, müəssisələrin iqtisadi cəhətdən yenidən qurulmasına və inkişafına kömək göstərəcəkdir.

- Müəssisə və təşkilatların mənfəətindən vergi tutulmasının proqressiv sisteminə proporsional sistem keçilmiş və bu vergi növü üzrə vergi dərəcələri tədricən 35 faizdən 20 faizə endirilmiş, ƏDVnin dərəcəsi 28 faizdən 18 faizədək azaldılmış, fiziki şəxslərin gəlirlərindən tutulan vergilərin dərəcələrinin maksimum həddi 55 faizdən 30 faizə endirilmişdir;

- Sosial sığorta ayırmalarının dərəcəsi 40 faizdən 22 faizə salınmışdır;

- Vergilərin ümumi sayı 15-dən 9-a salınmışdır;

- Ölkədə lisenziyalaşdırma sistemi sadələşdirilmiş, lisenziyalaşdırılan fəaliyyət növlərinin sayı 240-dan 30-a endirilmiş, lisenziyanın müddəti 2 ildən 5 ilə qədər uzadılmışdır;

- Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatına alınması proseduru sadələşdirilmiş, sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin qeydiyyatının «bir pəncərə» prinsipi üzrə təşkili təmin edilmişdir;

Hal-hazırda regionlarda yeni yaradılan müəssisələrin ən başlıca problemlərindən bir onların dövlət qeydiyyatına alınması ilə əlaqədardır. Bu baxımdanda dövlət “Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin "bir pəncərə" prinsipi üzrə təşkilinin təmin edilməsi tədbirləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 oktyabr 2007-ci il tarixli Sərəncamının icrasını təmin etmək üçün rayonlarda da müvafiq işlər həyata keçirməlidir. Həm də “bir pəncərə” prinsipi yalnız müəssisələrin yaradılmasına deyil, həm də bütövlükdə sahibkarların üzləşdikləri bütün problemlərinin həllinə şamil olunması məqsəduyğun olardı.

- Sahibkarlar dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına güzəştli kreditlərlə təmin edilmişdir. Bunun nəticəsidir ki, son 10 ildə Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi nəzdində fəaliyyət göstərən Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitləri hesabına 19,1 mindən çox sahibkarın ümumi dəyəri 1,2 milyard manat güzəştli kredit verilmiş və bu layihələr hesabına 110 minədən çox yeni iş yeri açılmışdır. Güzəştli kreditlərin 64 faizi məhz kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı layihələrinə yönəldilmişdir. Kreditlərin 78 faizi, açılan iş yerlərinin isə 81 faizi regionların payına düşür və bu siyasət 2014-cü ildə də davam etdirilir;

- Ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafına nail olmaq, müəssisələrin maddi-texniki bazasını müasirləşdirmək məqsədilə Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti yaradılmışdır; «İnvestisiya fəaliyyətinin təşviqi üzrə əlavə tədbirlər haqqında» ölkə prezidenti İ.Əliyevin 30 mart 2006-cı il tarixli sərəncamına əsasən «Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti» açıq səhmdar cəmiyyəti yaradılmışdır. Şirkətin fəaliyyət məqsədini ölkədə qeyri-neft sahələrində fəaliyyət göstərən səhmdar cəmiyyətlərin və digər kommersiya təşkilatlarının nizamnamə kapitalından pay almaqla müddətli investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi təşkil edir. Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti investisiya qoyduğu biznes subyektlərinin nizamnamə kapitalında üstün iştiraka malik ola bilər. Eyni zamanda, şirkətin biznes subyektlərinin nizamnamə fondunda iştirakı müddəti onun ali idarəetmə orqanı tərəfindən müəyyən edilir. İnvestisiya şirkəti, hər hansı biznes subyektində iştirak müddəti bitdikdə, sahib olduğu payını bazar qiymətləri ilə sataraq həmin subyektə iştirakına xitam verir. Bu baxımdan, hazırda Azərbaycan İnvestisiya Şirkətinin yaradılması özəl biznesin inkişafının maliyyələşdirilməsi üçün

əlavə imkanlar yaradır. Xüsusilə, ölkədə fəaliyyət göstərən maşınqayırma müəssisələrinin fəaliyyətinin genişləndirməsi üçün zəruri vəsaitlərin əldə edilməsində İnvestisiya Şirkəti mühüm rol oynaya bilər.

- Ölkənin bütün ərazisi boyu istehsal və bazar infrastrukturunun yenidən qurulmasına və təkmilləşdirilməsinə (yol və enerji infrastrukturunun yenidən qurulması, bütün kəndlərin qaz və rabitə ilə təmin edilməsi, rayonlarda bank filiallarının açılması və s.) başlanılmış, sahibkarlığın inkişafında hər cür maneələrin aradan qaldırılması istiqamətində ciddi qərarlar verilmişdir və s.

- Prezidentin 2011-ci il 21 dekabr tarixində imzaladığı "Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının yaradılması haqqında" fərmanı da bu və digər məqsədlərin gerçəkləşdirilməsi baxımından vacib əhəmiyyətə malikdir. Fərmanın preambula hissəsində göstəriləndiyi kimi, belə bir sənədin imzalanması ölkədə innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabət qabiliyyətli sənaye istehsalının inkişafı üçün münbit şərait yaradılması, bu sahədə sahibkarlığın dəstəklənməsi, qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafının təmin edilməsi, əhəlinin istehsal sahəsində məşğulluğunun artırılması məqsədinə xidmət edir.

- 2009-cu il 14 aprel tarixli "Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında" qanun ölkədə sənayeləşmə prosesinin sürətlənməsinə yeni təkan vermişdir. Dövlət başçısının 24 aprel 2013-cü il tarixli fərmanına əsasən "Sənaye parkları haqqında Nümunəvi Əsasnamə"nin təsdiq edilməsi ilə sənaye parklarının yaradılması, idarə edilməsi, habelə onlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin hüquqi bazası formalaşdırılmışdır.

- Dövlət tərəfindən sənayenin ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına nail olmaq üçün dövlət proqramları hazırlanmışdır. Belə ki, Nazirlər Kabinetinin 15 oktyabr 2002-ci il 218 s №-li sərəncamı ilə "Azərbaycan Respublikasında maşınqayırma sənayesinin 2002-2005-ci illərdə İnkişaf Proqramı" qəbul olunmuşdur. Bu proqramda "Azneft-kimyamaş" ASC-də avadanlıqların, maşın və mexanizmlərin istehsalının genişləndirilməsi, keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, bu məhsullar üzrə ixrac potensialının artırılması, sahənin elmi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, yeni neft-mədən avadanlıqlarının işlənilməsi və sınaq nümunələrinin hazırlanması, təcrübə-sınaq

mərkəzlərinin yaradılması, beynəlxalq standartların (API, ISO - 9001 və s.) geniş tətbiq edilməsi, fərdi layihələr əsasında maşınqayırma müəssisələrinin yenidən qurulması, istehsalatın strukturunun təkmilləşdirilməsi, qeyri-perspektiv istehsal güclərinin konversiyası, maşınqayırma sahəsində mütəxəssislərin hazırlanması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Qarşıya qoyulan istiqamətlərdə bəzi addımlar atılmışdır. Belə ki, son illərdə Yaponiya hökumətinin ayırdığı qrant hesabına "Azneftkimyamaş" ASC-in istehsal etdiyi bir çox məhsullar Amerika Neft İnstitutunun (API) standartları və ISO-9001 beynəlxalq sistemi üzrə sertifikatlaşdırılmışdır. Lakin qeyd edilən tədbirlər şirkətin fəaliyyətində ciddi nəticələrin əldə edilməsi ilə nəticələnməmişdir. Bununla belə, ölkədə bu sahənin inkişaf etdirilməsi imkanları böyükdür. Belə ki, "Azneftkimyamaş" ASC-nin İnkişaf Proqramında aşağıdakı məqsədlərə nail olunması nəzərdə tutulmuşdur:

- maşınqayırma sahəsinin inkişaf etdirilməsi;
- rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının təmin edilməsi;
- maşınqayırma sənayesi məhsullarına olan daxili tələbatın ödənilməsinə nail olunması;
- ölkənin ixrac potensialının artırılması;
- maşınqayırma sənayesinin inkişafı əsasında digər istehsal və xidmət sahələrinin inkişaf etdirilməsi;
- yeni iş yerlərinin açılması və əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması.

Fikrimizcə, qeyd edilən məqsədlərə proqramda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə nail olmaq mümkün deyildi. Bunun üçün hökumət daxili və xarici maliyyə imkanlarını səfərbər etməlidir.

Bunlarla yanaşı ölkədə innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabət qabiliyyətli sənaye istehsalının inkişafı üçün münbit şərait yaratmaq, bu sahədə sahibkarlığı dəstəkləmək, qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafını təmin etmək və əhalinin istehsal sahəsində məşğulluğunu artırmaq məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 21 dekabr tarixli 548 nömrəli Fərmanı ilə Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı yaradılmışdır. Həmin Fərmanın 7.1-ci bəndinə əsasən Sumqayıt

Kimya Sənaye Parkının fəaliyyəti üçün Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin "Azərikimya" İstehsalat Birliyinin ərazisindən 167,66 hektar torpaq sahəsinin Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin istifadəsinə verilməsi müəyyən edilmişdir.

Ölkədə sahibkarlığın dəstəklənməsi, müasir texnologiyalara əsaslanan sənaye müəssisələrinin təşkili və əhalinin istehsal sahəsində məşğulluğunun artırılması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 28 dekabr tarixli, 1947 nömrəli Sərəncamı ilə Bakı şəhərində Balaxanı Sənaye Parkı yaradılmışdır. Həmin Sərəncamın 5.1-ci bəndinə əsasən Balaxanı Sənaye Parkının fəaliyyəti üçün Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin "Balaxanıneft" Neftqazçıxarma İdarəsinin ərazisindən 7 hektar torpaq sahəsinin Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin istifadəsinə verilməsi müəyyən edilmişdir.

Sənayenin inkişafının müasir innovasiyalar əsasında təmin olunması, texnoparkların sənayeləşmədə əsas strateji layihələr kimi yer alması "Azərbaycan - 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasında da öz əksini tapmışdır. Sənəddə 2020-ci ilədək Azərbaycanın tarixi ənənələri olan iri şəhər və rayonlarında yeni sənaye istehsalı müəssisələrinin yaradılması və həmin müəssisələrdə innovasiya yönümlü texnologiyaların tətbiqinin stimullaşdırılması, ixtisaslaşmış və ümumi təyinatlı sənaye şəhərciklərinin yaradılması qarşıya məqsəd qoyulmuşdur. Konsepsiyanın əhatə etdiyi dövrdə xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması və iqtisadi potensial nəzərə alınmaqla Sumqayıtda neft-kimya, Balaxanıda məişət tullantılarının emalı, Gəncədə metal (alüminium) məmulatların istehsalı üzrə sənaye şəhərciklərinin qurulması nəzərdə tutulmuşdur. Qeyri-neft sənayesinin ənənəvi istehsal sahələrinin - kimya, metallurgiya, maşınqayırma, elektrotexnika, elektronika, yüngül sənaye, yeyinti və aqroemal sənayesinin və s. inkişafı, ixrac imkanlarının artırılması ilə yanaşı, rəqabətqabiliyyətli yeni istehsal sahələrinin yaradılması da dəstəklənmişdir.

Qarşıdakı illərdə hökumət sənaye sektorunda əsas məqsədə nail olmaq üçün sənayenin qeyri-neft sektorunun inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, rəqabətədavamlı sənaye məhsullarının istehsalının dəstəklənməsi və ixracyönümlü istehsal sahələrinin yaradılmasının təşviqi, dövlət mülkiyyətində olan və ya səhm-

lərinin nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan sənaye müəssisələrinin sağlamlaşdırılması və özəlləşdirilməsi, özəlləşdirmədən sonra müəssisələrin fəaliyyətinin dəstəklənməsi, istehsalın texnoloji cəhətdən yenidən qurulması, ixtisaslı kadrların hazırlanması istiqamətində kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Bütün qeyd olunanlarla yanaşı hazırkı mərhələdə müasir çağırışlar və yeni təşəbbüslər nəzərə alınmaqla sənayenin modernləşdirilməsi və qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi məqsədi ilə bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi, o cümlədən mövcud təbii və iqtisadi resursların təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməsi, ənənəvi sənaye sahələri ilə yanaşı, yeni prioritet istehsal sahələrinin, sənaye parklarının yaradılması, regionlarda sənaye potensialının gücləndirilməsi, sənayenin innovasiyalar əsasında inkişafını təmin edəcək imkanların formalaşdırılması zəruriliyini nəzərə alaraq ölkə başçısının 2014-cü il 10 yanvar tarixli sərəncamına əsasən 2014-cü il Azərbaycan Respublikasında "Sənaye ili" kimi elan edilib.

III FƏSİL

MÜASİR ŞƏRAİTDƏ ÖLKƏ SƏNAYESİNİN İNKİŞAFININ DÖVLƏT TƏRƏFİNDƏN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Müasir şəraitdə ölkə sənayesinin ərazi üzrə təşkilinin dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri

Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən məlum olur ki, ölkədə sənaye iqtisadiyyatının dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərindən biri sənaye istehsalının ölkə ərazisi üzrə təşkilinin tənzimləməsidir. Müasir dövrdə ölkəmizdə sənayenin ərazi strukturunda mövcud olan qeyri-bərabərlik sənayenin ərazi üzrə optimal yerləşdirilməsinin dövlət tənzimləməsini zəruri edir. İnkişaf etmiş ölkələrin təsərrüfat təcrübəsi göstərir ki, məhsuldar qüvvələrin inkişafı regional inkişafın hüquqi əsası – dövlətin regional siyasəti olmadan uğurla həyata keçirilə bilməz.

Regional inkişaf siyasəti ümumi sosial – iqtisadi inkişaf siyasətinin çox mühüm tərkib hissəsidir. Təcrübə göstərir ki, dövlətin sosial – iqtisadi inkişaf siyasətini müəyyənləşdirən daxili amillər sırasında ölkə daxilində iqtisadiyyatın inkişafı səviyyəsi, mülkiyyət və təsərrüfatçılıq formaları arasındakı inkişaf nisbətləri və qarşılıqlı münasibətlərlə yanaşı ölkədaxili regionların inkişafında iqtisadi və sosial baxımdan əlverişli nisbətlərin formalaşdırılması, regionlarda əhalinin məşğulluq və həyat səviyyəsinin qorunub saxlanması və yüksəlməsi mühüm yer tutur. Dünya təcrübəsinə əsasən səmərəli regional siyasəti təmin edə biləcək regional idarəetmə üsullarının inkişafını bir neçə mərhələyə ayırırlar:

- birinci mərhələ 20-ci əsrin 30-cu illərini əhatə edir. 1929 – 1933-cü illər böhranından sonra regional inkişaf problemlərinin öyrənilməsinin zəruriliyi şübhə doğurmurdu.

- ikinci mərhələ 40 – 50-ci illəri əhatə edir. Bu dövr istehsalın tənəzzülü, əsasən, sənayenin ənənəvi sahələrində enmə ilə xarakterizə olunur. Bu müharibədən sonrakı iqtisadi böhranla əlaqədar idi;

- üçüncü mərhələ 60-70-ci illəri əhatə edir. Bu dövrdə regional siyasət sisteminin formalaşdırılmasının effektivliyi əsas prinsip kimi qəbul edildi və Qərbi Avropanın inkişaf etmiş ölkələrində geniş tətbiq edilməyə başlandı:

- dördüncü mərhələ 70-80-cı illəri əhatə edir. 1974-cü il böhranından sonra regional xarakterli planlardan daha çox makroiqtisadi xarakter daşıyan planlar ön cərgəyə çıxır;

- beşinci mərhələ 1993-cü ildən sonrakı dövrü əhatə edir. 1993-cü ildə Maastrix razılaşması əsasında avropa Birliyi çərçivəsində yeni regional siyasət həyata keçirilməyə başlandı, integrasiya prosesləri aktiv inkişaf etdirilir.

Ayrı - ayrı ölkələrdə regional siyasət sahəsində mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti arasında vəzifələrin bölgüsünün müxtəlif prinsipləri, makro və mikroalətlərin uyğunlaşdırılmasının spesifik sxemləri mövcuddur. Makroalətlərə monetar, fiskal və ticarət siyasəti, mikroalətlərə isə işçilərə (əmək) və sahibkarlar; (kapitala) təsir vasitələri aiddir. Makrosiyasətin hansısa konkret alətinin seçilməsi həmin an regional idarəetmə subyektlərində həll edibcək məsələlərdən və spesifik şəraitdən asılıdır. Məsələlərin və şəraitin müxtəlifliyinə baxmayaraq regionlarda problemlərin həlli vasitələrinin müəyyənləşdirilməsində ümumi qanunauyğunluqlar var. Mikrosiyasətin mümkün istiqamətləri təsir obyektlərinin seçilməsi yolu ilə formalaşdırılır. Lakin, unitar dövlətlərdə regional siyasət mərkəzi hökumət tərəfindən makro və mikro alətlərdən bərabər səviyyədə istifadə etməklə həyata keçirilir. Aktiv regional siyasət həyata keçirən inkişaf etmiş ölkələri üçün aşağıdakılar xarakterikdir:

- zəif inkişaf etmiş problemlili regionların mənimsənilməsi (inkişaf etdirilməsi), böhranlı sənaye rayonlarının əvvəlki vəziyyətə gətirilməsi;
- sənaye istehsalının həddən çox cəmləşdiyi rayonların və aqlomerasiyaların əks mərkəzləşdirilməsi;
- mövcud sənaye mərkəzləri ilə bağlı olmayan yeni sənaye mərkəzlərinin və sənaye qovşaqlarının yaradılması.

Regional siyasətin daha uğurlu həlli məqsədi ilə regional siyasətin birbaşa dövlət tənzimləməsi daha çox tətbiq edilir. Məsələn, regional siyasət vasitəsi kimi birbaşa dövlət tənzimləməsi Avropa ölkələrində ağır vəziyyətdə olan regionların problem-

lərinin həll edilməsində fəal istifadə olunur. Xarici investisiyaların çatışmaması Avropa ölkələrini daxili potensialın stimullaşdırılması yollarının axtarmağa məcbur edirdi. Belə yol kimi aşağıdakı iki məsələnin həll edəcək dövlət investisiya kompaniyalarının yaradılması seçildi:

- problemli regionlarda yeni investorların cəlb edilməsi, onlara fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi, yeni özəl firmaların yaradılması və rekonstruksiyasına kömək etmək;

- regionların iqtisadi inkişafına təkan verəcək dövlət layihələrinin reallaşdırılması vasitəsilə dövlət sektorunun regional inkişafa stimullaşdırıcı təsirinin gücləndirilməsi. Burada əsas diqqət yeni məhsulların istehsalına və yeni texnologiyaların tətbiqinə, istehsalın yeniləşdirilməsi və artımına, yerli və xarici; kapitallı müəssisələrin təşkilinə, yeni məhsulların və texnologiyaların yaradılması üçün aparılan tədqiqat işlərinə köməyə yönəldilir.

ABŞ-da ölkənin cənub - şərqində (Tennesi çayı vadisi) yeddi ştatın ərazisini əhatə edən «problemli regionun» iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək üçün xüsusi dövlət korporasiyası - Tennesi vadisi İdarəsi yaradılmışdır. Belçikada inkişaf bankının funksiyalarını yerinə yetirən regional investisiya kompaniyaları var: özəl firmaların yaradılması, rekonstruksiyası və genişləndirilməsini stimullaşdırır, yeni dövlət kompaniyalarına kömək edir, dövlətin və regionların sənaye siyasətini həyata keçirir. Bundan başqa bir sıra ölkələrdə regional inkişaf kompaniyaları mövcuddur. Bu kompaniyaların funksiyaları - regional informasiya banklarının idarəsi, pis vəziyyətə düşmüş firmaların idarəedilməsində iştirak etmək və sektor maraqlarının müdafiəsi və s. kimi seçilir. İsveçdə geridə qalmış regionların inkişafına kömək etmək məqsədilə dövlət regional kompaniyaları yaradılır. Bu kompaniyalar maliyyə yardımı edir, yeni məhsulların istehsalında iştirak edir, kiçik və orta müəssisələrə kömək edirlər. Niderlandda beş dövlət regional inkişaf kompaniyası yaradılıb. Onların başlıca məqsədi - işsizlik probleminin həllinə və regionların iqtisadi strukturunun təkmilləşdirilməsinə kömək etməkdir. Belə kompaniyalar əyalətlərin potensialının inkişafını, regional və milli sənaye arasında əlaqələrin gücləndirilməsini stimullaşdırır, mövcud firmaların, əsasən kiçik və orta firmalara kömək edirlər.

Regional siyasətin reallaşdırılması vasitələrindən biri də məqsədli proqram - proqnozlaşdırma üsuludur. Regional proqramlar məqsədli kompleks proqramların bir növüdür və problemlərin həll edilməsi üçün resursların cəmləşdirilməsi üsulu kimi elmi - texniki, sosial və iqtisadi inkişafın regional strategiyasının idarəetmə və tənzim aləti kimi çıxış edir.

Regional proqramların aşağıdakı növləri fərqləndirilir: dövlətlərarası, dövlət (mərkəzi) və ərazi hakimiyyət orqanları tərəfindən formalaşdırılan və reallaşdırılan regional proqramlar. Regional proqramlar öz tərkibinə görə ixtisaslaşdırılmış, sahə əlamətlərinə görə formalaşdırılan proqramlardır. İxtisaslaşdırılmış proqramlar bir qayda olaraq məqsədli dövlət (mərkəzi) proqramların tərkibində işlənilib hazırlanır. Bu proqramın tərkibində bütün regionlar üzrə uyğun proqramlar işlənilib hazırlanır və maliyyələşdirmə mənbəyinə görə maliyyə resurslarına tələbat, material resurslarına, kadrlara və s. tələbat müəyyənləşdir. Regional proqramlar bir sıra əlamətlərə (teritorial mənsubiyyətə görə fəaliyyət istiqamətinə görə, proqram məsələlərinin miqyasına görə, problemlərin yaranma xarakteri və s) görə təsnifləşdirilir. Təsnifləşdirmə əlamətləri problemi mahiyyətini əks etdirir, proqramların obyektlərini xarakterizə edir, onların idarə xüsusiyyətlərini xarakterizə edir. Hər bir regional proqram bir neçə təsnifləşdirmə əlamətləri ilə xarakterizə edilir. Məsələn, konkret regional proqram ərazi mənsubiyyətinə görə - yerli (məhəlli), funksional istiqamətinə görə – ekoloji problemin miqyasına görə - ixtisaslaşdırılmış, müddətinə görə - orta müddətli və s. ola bilər.

Regional proqramların əsas məqsədi aşağıdakılardır:

- elmi - texniki, sosial və iqtisadi inkişaf göstəriciləri üzrə rayonlar arasındakı fərqi azaltmaq;
- iqtisadiyyatın optimal ərazi və sahə strukturunun formalaşdırılması;
- bazar şəraitində tarazlaşdırılmış təsərrüfatçılıq;
- regionun əmək, material, təbii resursların maksimal tam və effektiv istifadəsi;
- ətraf mühitin mühafizəsi.

Proqram hazırlanarkən regionun mövcud sosial - iqtisadi vəziyyəti təhlil edilir və qiymətləndirilir. Regionun sosial - iqtisadi vəziyyəti və bu vəziyyətin region üçün nəticəsi qeyd edilir, proqram əsasında həll ediləcək prioritet problemlər seçilir. Təbii resursların və ətraf mühitin vəziyyəti qiymətləndirilir. Regionlarda təbii resursların müxtəlif növlərinin (torpaq, su, meşə, yanacaq – energetika, mineral və s.) mövcudluğu və onların kəmiyyəti, regiondaxili məqsədlərə istifadəsi və regiondan xaricə daşınma imkanları qeyd edilir, regionun ekoloji vəziyyəti və onun yaxşılaşdırılması üçün tədbirlər nəzərdən keçirilir. Regionda demoqrafik vəziyyət və əmək bazarının mövcud vəziyyəti qeyd edilir, proqram əsasında həll ediləcək prioritet problemlər seçilir. Regionun sosial - iqtisadi inkişafının təhlili və təbii resursların qiymətləndirilməsi, ekoloji vəziyyətin, demoqrafik vəziyyətin, əmək bazarının vəziyyətinin qiymətləndirilməsi regionun mövcud təsərrüfat strukturu və miqyası haqqında, material - istehsal bazası, iqtisadiyyatda üzə çıxarılmış bərabərsizliklər haqqında, əmək resurslarının sayı və əmək resurs potensialının istifadəsi imkanları haqqında məlumat verir. Bu məlumatlardan istifadə etməklə regionun gələcək texniki inkişaf meylləri və region qarşısında qoyulan məqsədlər hesaba alınmaqla regionun sosial - iqtisadi inkişaf konsepsiyası işlənib hazırlanır. Konsepsiyada resursların səmərəli və variantlı istifadə istiqamətləri müəyyənləşdirilir və bütöv təsərrüfat kompleksinin düzgün formalaşması yolları müəyyən edilir. Sahə, funksional və problem əlamətlərinə görə tərtib olunan əsas proqram tərkibləri (hissələri) seçilir. Bütün bu proqram tərkiblərində (hissələrində) məqsəd və məsələlər müəyyənləşdirilir. Proqramda nəzərdə tutulan hər bir tədbir kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə uyğun olaraq qiymətləndirilir.

Respublikamızda regional siyasət sahəsində son bir neçə ildə dövlət bəzi zəruri addımlar atmışdır. Beləki, ölkədə və onun ayrı-ayrı regionlarında sahibkarlığın, o cümlədən sənayenin yüksək inkişafına nail olmaq üçün 11 fevral 2004-cü il tarixdə «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər üzrə)» təsdiq olunmuş və həyata keçirilmişdir. Bu proqramın əsas məqsədlərindən biri də regionlarda yerli xammal və təbii ehtiyatlardan istifadəyə

əsaslanan sahibkarlığın inkişafına əlverişli şəraitin yaradılması əsasında sənayenin, o cümlədən digər sahələrin inkişafını təmin etməkdir.

Dövlət proqramına əsasən həyata keçirilməli tədbirlər 3 səviyyədə müəyyən-ləşdirilmişdir:

- 1) makroiqtisadi sabitliyin və davamlı inkişafın təmin edilməsi tədbirləri;
- 2) iqtisadi rayonlar səviyyəsində həyata keçiriləcək tədbirlər;
- 3) hər bir rayonun spesifik xüsusiyyətlərinə uyğun müəyyən edilmiş tədbirlər.

Bunlarla yanaşı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 3 avqust tarixli 935 sayılı «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafına dair əlavə tədbirlər haqqında» Sərəncam imzalanmışdır. Sərəncama əsasən son üç ildə əlavə olaraq ayrı-ayrı regionların sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirmək baxımından on Dövlət Proqramı təsdiq edilmişdir.

Qeyd olunduğu kimi, Dövlət Proqramının davamı olaraq dövlət başçısı 2009-cu il aprelin 14-də imzaladığı fərmanla «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»nı təsdiq etmişdir. Bu Dövlət Proqramında reallaşdırılmasında əsas məqsəd respublikamızın regionlarında sosial-iqtisadi inkişafa nail olmaqdır.

Lakin təsüfflə qeyd etmək lazımdır ki, bütün bu tədbirlərə və respublikamızın hər bir regionunun güclü potensial imkanlara (sənaye əhəmiyyətli təbii sərvətlərə, ucuz işçi qüvvəsinə) malik olmasına baxmayaraq, hal-hazırda ölkə miqyasında regionların inkişaf səviyyəsi onların malik olduğu potensial imkanların mövcudluğuna uyğun gəlmir. Əsasən problem ondan ibarətdir ki, həyata keçirilən tədbirlər «regionun inkişafına» (daxili potensialın aktivləşməsinə) yox, «regiona dəstək edilməsinə» isti-qamətləniblər, bu da öz növbəsində sənayenin inkişafında nisbətsizliyin (dispropor-siyaların) dərinləşməsinə, bir çox sosial-iqtisadi və ekoloji problemlərin kəskinləş-məsinə gətirib çıxarır.

Qeyd etdiyimiz kimi, respublikamızın regionların sənaye istehsalında yaranmış kəskin fərqlər bu sahədə dövlətin tənzimləməsini zəruri edir. Sənayenin ərazi üzrə təşkili işinin tənzimlənməsinə aid tədbirlər muxtəlif metodlar vasitəsilə həyata keçi-rilir. Bunlara inzibati və iqtisadi metodlar aiddir. İnzibati metodlar adətən ayrı-ayrı

regionlarda yəni, sənaye müəssisələrinin cəmləşdiyi regionlarda yeni yaradılacaq müəssisələrin fəaliyyətinin məhdudlaşdırılmasına yönəldilir. Adətən sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə, sənaye müəssisələri üzrə təmərküzləşmə səviyyəsi yüksək olan regionlarda əmlaka və gəlirə yüksək dərəcəli vergi tətbiq edilir, yeni müəssisələrin tikintisi və ya mövcudların genişləndirilməsinə kredit verilmir, müəssisənin ləğvi mükafatlandırılır və s.

İqtisadi metodlar isə sənaye istehsalının ərazi üzrə təşkilinə dolayı təsir vasitələri və ayrı-ayrı istiqamətlərdə gəlirliliyin azaldılması və ya artırılması yolu ilə onların fəaliyyəti tənzimlənir. Əgər inzibati metodlar əsasən inkişafın məhdudlaşdırılmasına yönəldilə bilsə, iqtisadi metodlar həm inkişafın məhdudlaşdırılmasına, həm də stimullaşdırılmasına yönəldilə bilər.

Sənaye müəssisələrinin obyektlərinin ərazi üzrə səmərəli şəkildə yerləşdirilməsinin stimullaşdırılması formalarından biri dövlət, yerli və xarici investorlar arasında müqaviləyə əsaslanan sənaye layihələridir. Bu layihələrin məqsədi ölkədə istehsal olunan xammal və materialların emallıq səviyyəsinin dərinləşdirilməsi, onların keyfiyyətinin artırılması, regionlarda mövcud olan sənaye müəssisələrin yenidənqurulması və modernləşdirilməsi ola bilər.

Sahibkarların maliyyə imkanlarının aşağı olması, həmçinin onların biliklərinin xarici bazarlarda səmərəli fəaliyyət baxımından arzu olunan səviyyəni təmin edə bilməməsi xarici ticarətdən asılı sənaye müəssisələrinin yaradılmasına və inkişafına maneəçilik törədən amillərdəndir. Belə şəraitdə, dövlət özünün səfərbəredici imkanlarından istifadə etməli və regionun inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən müəssisələrin inkişafı istiqamətində tədbirlər həyata keçirməlidir. İnvestisiya Şirkətinin aktiv rolu və hökumətin regionlarda sənaye müəssisələrin yaradılması və inkişafı istiqamətində səmərəli fəaliyyəti üçün zəruri infrastrukturun formalaşdırılması, kadr hazırlığı və s. digər məsələləri əlaqələndirməyə imkan verərdi.

Müasir şəraitdə regionlarda sənayenin inkişafına təkan verən əsas şərtlərdən biri ölkənin əlverişli regionlarında Azad İqtisadi Zonaların yaradılmasıdır.

Məlum olduğu kimi, ötən əsrin ikinci yarısından başlayaraq dünya praktikasında sahibkarlığın inkişafının müxtəlif təşkilati iqtisadi modelləri müvəffəqiyyətlə tətbiq edilməkdədir. Bu modellərin yaradılması vasitəsilə dövlət öncül sahələrdə və ya regionlarda sahibkarlığın inkişafını təşviq edərək sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi məqsədini güdür. Avropa və Asiya ölkələrində, Amerika Birləşmiş Ştatlarında öz məqsəd və miqyaslarına görə çox müxtəlif olan belə modellər ölkə iqtisadiyyatının strukturunun və texnoloji bazasının yeniləşməsinin, bu əsasda rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin güclü amilinə çevrilmişdir. Artıq Azərbaycan Respublikasında da bu müsbət təcrübənin tətbiqi istiqamətində real işlərə başlanmışdır. Xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması hazırda sahibkarlığa dövlət dəstəyinin öncül istiqamətlərindən biridir. XİZ-lərin yaradılmasında məqsəd ölkə iqtisadiyyatının öncül sahələrinin inkişafının sürətləndirilməsi, yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsinə və regionların iqtisadi potensialının inkişafına əlverişli şəraitin yaradılması, yüksək texnoloji sahələrin inkişafının, yeni rəqabətqabiliyyətli və səmərəli istehsal və xidmət sahələrinin təşkilinin dəstəklənməsidir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasında xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması haqqında” 2007-ci il 6 mart tarixdə imzalanmış Fərmanı ilə ölkədə xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması və fəaliyyəti ilə əlaqədar dövlət siyasəti Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilməsi müəyyən edilmişdir. Fərmanda qeyd olunur ki, “müasir dövrdə bir sıra ölkələrdə mövcud sosial-iqtisadi problemlərin həllinə, elmi-texniki nailiyyətlərin daha geniş və səmərəli istifadəyə və bu ölkələrin beynəlxalq əmək bölgüsündə daha fəal iştirakına xüsusi iqtisadi zonalar kimi iqtisadi fəaliyyətin yeni formasının tətbiqi vasitəsilə nail olunur. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, xüsusi iqtisadi zonalar ayrı-ayrı ərazilərin və bütövlükdə ölkələrin iqtisadi inkişafına güclü təsir imkanına malikdir”. Daha sonra Fərmanda “ölkə iqtisadiyyatının və onun ayrı-ayrı regionlarının inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması, investisiyaların təşviqi və prioritet sahələrə yönəldilməsi, yeni iş yerlərinin açılması, müasir idarəetmə təcrübəsinin istifadə edilməsi, rəqabət qabiliyyətli mal və xidmətlərin təqdim edilməsi kimi məsələlərin həllinə nail olmaq məqsədi ilə” Azərbaycanda xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması məqsəduyğun sayılır.

Fərmanda Nazirlər Kabinetinə xüsusi iqtisadi zonalar haqqında qanun layihəsinin və əsasnamənin, belə zonalarda güzəştli vergi və gömrük rejimi, valyuta tənzimlənməsi barədə təkliflərin, habelə belə zonaların hüduqlarında gömrük nəzarətinin, gömrük məntəqələrinin fəaliyyətinin, malların sənədləşdirilməsinin, nəqliyyat vasitələrinin və fiziki şəxslərin buraxılma rejiminin səddələşdirilmiş qaydalarının hazırlanması tapşırılır. Fərmanda verilmiş tapşırıqların icrası məqsədilə İqtisadiyyat və Sənaye İnkişaf Nazirliyi aidiyyəti dövlət orqanları ilə birgə “Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsini hazırlamış və Azərbaycan Hökumətinə təqdim etmişdir. Qanun layihəsində xüsusi iqtisadi zonalarda güzəştli vergi və gömrük rejimi barədə təkliflər öz əksini tapmışdır. 2008-ci 31 oktyabr tarixində Qanun layihəsi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində qəbul olunmuşdur.

İnkişaf etmiş ölkələrdə azad iqtisadi zonaların müxütəlif növlərindən istifadə olunur. Lakin onların hamısı aşağıdakı xarakterik cəhətlərə malikdir:

- 1) vergilərdən azad olma və ya vergilərin sayının xeyli azaldılması;
- 2) ixrac məhsullarının istehsalı üçün idxal olunan malların gömrük rüsumundan azad olunması;
- 3) valyuta nəzarətinin zəifləndirilməsi və güzəştli kreditlərin verilməsi;
- 4) vahid idarəetmə orqanlarının yaradılması;
- 5) 100 % xarici kapitallı fimaların yaradılması.

Azərbaycanda azad və birgə zonaların yaradılması baxımından əlverişli bölgələri müəyyənləşdirmək məqsədilə aparılan təhlilin nəticələri göstərir ki, bu kənarə ən perspektivli bölgələr Abşeron, Naxçıvan MR, Gəncə-Qazax, Lənkəran-Astara, Quba-Xaçmaz və Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonlardır.

Regionlarda kənd təsərrüfatı məhsullarının emalına əsaslanan istehsal sahələrinin (qida məhsullarının hazırlanması, konservləşdirmə, texniki bitkilərin emalı, toxuculuq və tikiş istehsalları və s.) formalaşması üçün belə müəssisələri təşkil edən sahibkarlara güzəştli kreditlərin verilməsi təşkil olunmalı, onların üzləşdikləri hər cür əsassız maneələr aradan qaldırılmalıdır.

Sənaye obyektlərinin ərazi üzrə səmərəli şəkildə yerləşdirilməsinin stimullaşdırılması formalarından biri dövlət, yerli və xarici investorlar arasında müqaviləyə əsaslanan sənaye layihələridir. Bu layihələrin məqsədi ölkədə istehsal olunan xammal və materialların emallıq səviyyəsinin dərinləşdirilməsi, onların keyfiyyətinin artırılması, regionlarda mövcud olan sənaye müəssisələrin yenidənqurulması və modernləşdirilməsi ola bilər. Belə layihələrin reallaşdırılması sənaye istehsalının texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəlməsinə, hazır məhsulun tərkibində yerli komponentlərin artmasına imkan verir. Hökumət bu cür layihələrin dəyərinin 25 faizinə qədərini maliyyələşdirməsi məqsədəuyğundur. Bu xarici investorların ölkənin ayrı-ayrı regionlarına cəlb edilməsini stimullaşdırır.

Regionlarda sənaye istehsalının inkişafını stimullaşdıran əsas vasitələrdən biri məhsul və xidmətlərin qiymətlərinin tənzimlənməsidir. Hər şeydən öncə, dövlət sifariş qiymətləri və dövlət müəssisələrinin istehsal etdikləri məhsulların və infrastruktur obyektlərin göstərdiyi xidmətlərin qiymətləri nəzərdə tutulur. Fikrimizcə, dövlətin inhisarında olan enerji daşıyıcılarının və infrastruktur obyektlərin xidmətlərinin daxili qiymətlərinin beynəlxalq səviyyədən aşağı saxlanması hesabına istehsal xərclərinin azaldılması yerli sənaye məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin artmasına və ixracına kömək edərdi.

Sənayenin ərazi üzrə təşkilinin təkmilləşdirilməsi üçün dövlətin kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsi də zəruridir. Belə ki, ölkənin ujqar regionlarında yeni yaradılmış sənaye müəssisələrinin formalaşması üçün dövlət həmin müəssisələrin bir neçə il maliyyələşməsinin müəyyən hissəsinin güzəştli kredit hesabına öz üzərinə götürə bilər. Eyni zamanda, dövlət sənayenin ərazi quruluşunun təkmilləşməsində nəzərəcarpacaq dərəcədə təsir göstərən sənaye müəssisələrinə istehsalı genişləndirmək və modernləşdirmək üçün əlverişli şərtlərlə kredit verə bilər.

Qeyd olunduğu kimi, sahibkarlığa dövlət dəstəyinin mühüm istiqamətlərindən biri də sahibkarların güzəştli kreditlərlə təmin edilməsidir. Dövlətin sahibkarlara maliyyə dəstəyi bir neçə istiqamət üzrə həyata keçirilməkdədir. Bu mənbələr sırasında sahibkarlığa kömək Milli Fondunun fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı

Dövlət Proqramı”na və "2011-2013-cü illərdə Bakı şəhərinin və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramı"na uyğun olaraq, sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi məqsədilə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən 2012-ci il ərzində 34 tədbir keçirilmişdir. Keçirilmiş tədbirlərdən 24-ü “Regionlarda sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi”nə, 10-u isə "Bakı qəsəbələrində sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi"nə həsr olunmuşdur. Bu tədbirlərdə regionlarda və Bakı qəsəbələrində fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitləri hesabına müvəkkil kredit təşkilatları vasitəsilə güzəştli kreditlər təqdim edilmiş, tədbirlərdə iştirak etmiş 6700 sahibkara, o cümlədən regionlarda 4770, Bakı qəsəbələrində isə 1930 sahibkara “Güzəştli kreditlərin verilməsi mexanizmi, investisiya layihələrinin hazırlanması və təqdim olunması” mövzusunda maarifləndirici treninqlər keçirilmiş, onlara biznes sahəsində fəaliyyətlə bağlı iqtisadi biliklər verilmiş, nümunəvi investisiya layihələrinin təqdimatı keçirilmişdir. Eyni zamanda, bu tədbirlərdən 5-i biləvasitə məcburi köçkünlərin sıx məskunlaşdıqları ərazilərdə (Füzuli rayonunun Horadiz, Goranboy rayonunun Ağcakənd (Xocalı məcburi köçkünləri), Ağdam rayonunun Quzanlı və Ağcabədi rayonunun Taxtakörpü (Laçın rayonundan olan məcburi köçkünlər) qəsəbələrində və Biləsuvar rayonunun 4 saylı qəsəbəsi (Cəbrayıl rayonundan olan məcburi köçkünlər) keçirilmişdir.

Sənaye istehsalının ərazi üzrə yerləşdirilməsinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə geridə qalmış rayonlarda yaradılan sənaye müəssisələrinə hökumət tərəfindən dotasiya verilməsi məqsədəuyğun olardı. Rayonun inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq dotasiyanın sənaye müəssisələrinin investisiya xərclərində payı müxtəlif ola bilər. Xüsusilə, hökumət regionlarda sənaye müəssisələrinin yaradılması nəticəsində infrastruktur obyektlərin inkişafı və genişləndirilməsinə çəkilən xərclərin böyük hissəsin öz üzərinə götürməlidir.

Ölkədə formalaşmış əlverişli iqtisadi mühit ölkə regionlarının, o cümlədən Bakı şəhərinin uğurlu sosial-iqtisadi inkişafını təmin etməkdədir. Əldə olunmuş nailiyyətlərin daha da möhkəmləndirilməsi məqsədilə zəruri tədbirlər dövlət tərəfindən növbəti illərdə də davam etdiriləcəkdir. Beləki, hökumətin hazırladığı “Orta müddətli

iqtisadi-sosial inkişaf konsepsiyası (2014-2017-cü illər)”nda da bunlar öz əksini tapmışdır.

Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin müvafiq tapşırığına əsasən regionların strateji inkişaf istiqamətlərini özündə əks etdirən yeni 2014-2018-ci illər üzrə Dövlət Proqramının hazırlanmışdır.

Sözügedən Dövlət Proqramının layihəsində ölkə regionlarında mühüm infrastruktur layihələrinin reallaşdırılması ilə yanaşı, iqtisadiyyatda sənayeləşmə siyasəti, kənd təsərrüfatının inkişafı üçün rayonlar arasında və rayonlar üzrə ixtisaslaşmanın aparılması, kənd təsərrüfatının intensiv inkişafının təmin edilməsi, aqrar sahədə yeni texnologiyaların tətbiqi və İKT məsələləri, əsas ərzaq məhsulları üzrə daxili tələbatın yerli istehsal hesabına ödənilməsi və ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi istiqamətində tədbirlərin əks olunması nəzərdə tutulmuşdur.

Dövlət Proqramının layihəsində nəzərdə tutulan tədbirlər 3 səviyyədə müəyyənləşdirilmişdir:

- Ölkə əhəmiyyətli tədbirlər;
- İqtisadi rayonlar üzrə tədbirlər;
- İnzibati rayonlar üzrə tədbirlər.

3.2. Sənayedə investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılması yolları

Məlumdur ki, ölkədə sənayenin dayanıqlı və tarazlı inkişafının təmin edilməsinə investisiya qoyuluşlarının həcm və strukturu birbaşa təsir göstərir. Buna görə də, əsas kapitala investisiya qoyuluşlarının prioritetləşdirilməsi sənayenin gələcək inkişaf istiqamətlərinin müəyyən olunması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sənayedə investisiya qoyuluşunun üstün istiqamətlərinin seçilməsi zamanı həm mikro, həm də makro amillər nəzərə alınmalı, prioritetləşdirmə hər iki səviyyə üzrə baş verməlidir. İnvestisiya qoyuluşlarının prioritet istiqamətlərini müəyyən edərkən, ilk növbədə, resursların emal sənayesi sahələrinə yönəldilməsi və onun digər sahələrin inkişafı üçün əsas olmasını nəzərə almaq zəruridir.

Xarici dövlətlərin, müxtəlif investisiya təşkilatlarının ölkəmizə investisiya qoymasını stimullaşdırmaq üçün birinci növbədə əlverişli investisiya mühiti olmalı və müxtəlif hüquqi, iqtisadi tədbirlər işlənib hazırlanmalıdır.

Məlumdur ki, bazar investisiya mühiti yarada bilməz. Bu, dövlətin qayğısıdır. Deməli investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması və səmərəli investisiya siyasətinin həyata keçirilməsində dövlətin xüsusi rolu vardır. İqtisadiyyatın transformasiyası dövründə bu xüsusi ilə zəruridir. Ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşunu stimullaşdırmaq üçün Azərbaycan hökumətinin bu sahədə fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərindən biri sabit investisiya qanunvericiliyi bazasının formalaşdırılması olmuşdur. İnvestisiya qanunvericiliyi əlverişli investisiya mühitini müəyyən edən əsas amillərdən biri olmaqla investorların maraqlarının etibarlı müdafiəsinə xidmət edir. Dünya təcrübəsindən də məlumdur ki, investisiya qanunvericiliyi işləyib hazırlayarkən yol verilən səhvlər potensial investorların uzun müddət dövlətə inamının itirilməsinə gətirib çıxarır. Dövlətin bu məsələyə son dərəcə diqqətlə yanaşması nəticəsində ölkədə investisiya münasibətlərinin inkişafı və tənzimlənməsinin daha səmərəli rejimini formalaşdırmağa imkan verən mükəmməl qanunvericilik bazası, onun çevik və işlək mexanizmi işlənib hazırlanmışdır.

Əlverişli investisiya mühiti o zaman mövcud olur ki, xarici investorların fəaliyyəti siyasi, iqtisadi və hüquqi risklərdən maksimum dərəcədə sığortalanmış olsun. Xarici investisiyaların hüquqi tənzimlənməsi məsələsi siyasi amillərlə sıx əlaqədə olub onun nəticəsi kimi çıxış edir. Yəni, hüquqi tənzimlənmə və onun əsasını təşkil edən hüquqi baza investisiya mühitinin formalaşdırılması sahəsində ölkənin siyasi iradəsini ifadə edən investisiya fəaliyyəti ilə bağlı yaranan münasibətlərin çərçivəsini müəyyənləşdirən amil rolunu oynayır. Azərbaycan Respublikasında xarici investisiyaların hüquqi tənzimlənməsi prosesi aşağıdakı səviyyələrdə həyata keçirilir:

- Konstitusiya səviyyəsində;
- İnvestisiya fəaliyyətinə dair qanunlar və digər hüquqi normativ aktlar səviyyəsində;
- Beynəlxalq sazişlər çərçivəsində;

Ölkə Konstitusiyasında təbii ki, xarici investisiyaların tənzimlənməsi prosesinə birbaşa toxunulmur. Lakin bir sıra ümumi müddəalar, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bütün iqtisadi subyektlərin, o cümlədən xarici investorların hüquqlarını müəyyən edir və onların qorunmasına təminat verir.

Xarici investisiyaların konkret qanunlar və digər normativ hüquqi aktlar çərçivəsində tənzimlənməsinə gəldikdə isə ilk növbədə “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” və “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunlarını qeyd etmək lazımdır. İnvestisiya fəaliyyəti haqqında qanun 13 yanvar 1992-ci ildə qəbul edilib. Qanun ölkə ərazisində investisiya fəaliyyətinin ümumi siyasi, iqtisadi və hüquqi şərtlərini müəyyənləşdirməklə Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiyaların cəlbinin stimullaşdırılmasına, onlardan ölkənin sosial-iqtisadi bazasının, həmçinin xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafı üçün səmərəli istifadə edilməsinə yönəldilmişdir və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün investorların hüquqlarının bərabər müdafiəsinə təminat verir.

Xarici investisiyaların tənzimlənməsi sahəsində ən mühüm qanunvericilik aktı rolunu “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu oynayır. Bu qanun 15 yanvar 1992-ci ildə qəbul edilib. Bu qanun Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici investisiya qoyuluşunun iqtisadi və hüquqi prinsiplərini müəyyən edir. Qanun ölkə iqtisadiyyatında xarici maddi və maliyyə ehtiyatlarının, qabaqcıl xarici texnikanın və texnologiyanın, idarəetmə təcrübəsinin cəlb olunmasına, bunlardan səmərəli istifadə olunmasına yönəlmişdir və xarici investorların hüquqlarının müdafiəsinə təminat verir. Bu qanun 7 bölmə, 43 maddədən ibarətdir.

“Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununa müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasında xarici investisiya, Azərbaycan Respublikasının xalqına və dövlət mənafeələrinə zərər verən müstəsna hallar istisna olmaqla milliləşdirilmir. Milliləşdirmə haqqında qərarı Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi qəbul edir. Təbii fəlakət, qəza, epidemiya və fəvqəladə xarakter daşıyan başqa hallar istisna olmaqla, xarici investisiya rekvizisiya edilmir. Rekvizisiya haqqında qərarı Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti qəbul

edir. Milliləşdirmə və rekvizisiya tədbirləri görüldükdə xarici investora təxirə salınmadan səmərəli kompensasiya ödənilir.

Respublikada lizinq fəaliyyətinin inkişafı investisiya fəallığının yüksəldilməsi və ölkə iqtisadiyyatına əlavə investisiyaların o cümlədən xarici investisiyaların cəlbə istiqamətlərindən biri olmalıdır. Investisiya fəaliyyətində lizinqin inkişafı dövlət investisiya proqramlarının reallaşdırılması üçün vəsaitlərin başqa məqsədlərə cəlb olunmasından çəkinmədən və ölkənin istehsal-texnoloji bazasının formalaşması və təzələnməsi üzrə nəzarət olunan iş üçün geniş imkanlar açır. 1995-ci ildə qəbul olunan “Lizinq haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu iqtisadiyyata investisiya axınının stimullaşdırılmasına və beynəlxalq standartlara uyğun texniki avadanlıq, mütərəqqi texnologiyadan istifadə olunmasına, yüksək rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalının artırılmasına real şərait yaradacaq. Qanunlardan əlavə, iqtisadiyyatımıza xarici investisiyaların cəlbini stimullaşdırmaq üçün müxtəlif güzəştlər də tətbiq edilir. Xarici investorlar ölkə ərazisində qazanmış olduqları mənfəəti xaricə repatriasiya etmək, müəyyən edilmiş fiskal güzəştlərdən istifadə etmək hüququna malikdirlər. Bundan əlavə xarici investorlara müxtəlif maliyyə və vergi güzəştləri də verilir. Hətta bəzi hallarda xarici müəssisələr yerli sahibkarlara nisbətən daha əlverişli hüquqi mövqeyə malik olurlar.

Xarici investor üçün maliyyə riski mühüm əhəmiyyətə malikdir. Maliyyə riskləri əsasən inflyasiya və valyuta kurslarının dəyişməsindən əmələ gəlir. Xarici investor ölkədəki maliyyə riskinin xarakterini, onun baş vermə şəraitini və bu riskdən qorunma imkanlarını qiymətləndirir. Bunları nəzərə alaraq müxtəlif qanunların qəbulu ilə yanaşı əlverişli investisiya mühitinin yaradılması, vergi və gömrük sisteminin optimallaşdırılması, milli valyutanın sabitliyinə nail olunması da əsas fəaliyyət istiqamətləri kimi seçilmişdir.

Yuxarıda göstərilən tədbirlərdən savayı Azərbaycan hökuməti ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlbini stimullaşdırmaq üçün çox geniş miqyasda iqtisadi və sosial tədbirlər həyata keçirilir.

Mərkəzləşdirilmiş investisiyaların məhdudluğu şəraitində investisiya olunan kapitalın həcmnin artırılmasına və səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş

müsabiqəli investisiya qoyuluşu mexanizmi dövlətin iqtisadi strategiyasının mühüm tərkib hissəsi olmalıdır. Azərbaycanda əvvəlki illərin təcrübəsi mərkəzləşdirilmiş investisiya resurslarının yerləşdirilməsinə müsabiqə yolu ilə yanaşma prinsiplərinin gələcəkdə yayılması və təkmilləşdirilməsinin məqsədəuyğunluğunu göstərdi. Əvvəllər müsabiqə yanaşması bir qayda olaraq öz xərclərini iki ildən çox olmayaraq çıxaran yüksək səmərəli kommersiya investisiya layihələrinə aid edilirdi. Bu zaman layihənin reallaşması üçün investor öz şəxsi vəsaitlərinin 20%-dən az olmayaraq bura qoyurdu. Hazırda müsabiqəyə təqdim olunan layihənin keyfiyyətinə olan tələblər konkretləşdirilir, onların müsabiqə üçün seçilməsi sistemi təkmilləşdirilir. Müsabiqə mexanizminin böyük inkişaf imkanları dövlət təminatları şəklində dövlət köməyinin göstərilməsi ilə əlaqədar olacaq ki, bu da səmərəli investisiya layihələri bazarını formalaşdırmağa və investisiya sferasında yerli maliyyə-kredit institutlarının əlavə kapitallarının cəlbinin stimullaşdırılmasına imkan verəcək. İstehsalın tədricən sabitləşməsi və inflyasiyanın aşağı düşməsi şəraitində mərkəzləşdirilmiş investisiya müsabiqəli yerləşdirilməsinin yeni prinsiplərinin reallaşdırılması xüsusi kapital qoyuluşları hesabına investisiya fəallığının canlanmasına kömək edir. Bundan başqa müəssisələrin investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsində dövlətin amortizasiya siyasətinin rolunu yüksəltmək lazımdır. Müəssisələrin yığım üçün vəsaitlərinin çatışmadığı şəraitdə hökumət amortizasiyanın məqsədli istifadəsini, əsas fondların təkrar istehsalı üçün investisiya ehtiyaclarını təmin etməyə səy göstərir. Bazar münasibətlərinin gələcək inkişafını nəzərə almaqla bu məsələnin həlli amortizasiyanın istifadə istiqamətləri üzrə sərt məhdudiyyətlər prinsipi ilə deyil, amortizasiya ayırmalarının istifadəsinin müəssisələr tərəfindən onların vergiqoyma gəlirlərinə bərabərləşməsi hesabına həyata keçirilməlidir.

İnvestisiya prosesinin təşkilinin səmərəli formalarının yaradılması maliyyə sənaye qruplarının formalaşmasını nəzərdə tutur. Maliyyə sənaye qruplarının formalaşması investisiya proqramlarının reallaşmasına kapital cəlb edilməsi üçün əlavə imkanları təmin edir və iqtisadiyyatın sabitləşməsi və istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi amillərindən birinə çevrilir. İqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılması-

nın maliyyə əsası bank kapitalıdır. Bu gün məhz o, investisiya axınlarının əsas istiqamətləri haqqında mühüm qərarlar qəbul edir.

Əhalinin əmanətlərinin investisiya sahəsinə cəlb edilməsi və onların səmərəli istifadəsi məqsədilə pay investisiya fondlarının yaradılması yaxşı olardı. Pay investisiya fondlarının inkişaf proqramları və müvafiq normativ sənədlər işlənib hazırlanmalıdır.

Pay investisiya fondlarının əhali üçün investisiya cazibəsinin başlıca şərti investisiya payının pula çevrilmə qabiliyyətinin və yüksək gəlir səviyyəsinin təmin edilməsidir.

Əmanətçilərin və səhmdarların xırda investisiya layihələrinə və əhalinin qiymətli kağızlara vəsait qoyuluşuna etibarının bərpasını təmin edən hüquqlarının qorunmasının səmərəli mexanizminin yaradılması zəruridir.

Ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşlarının cəlbini stimullaşdıran amillərdən biri də ölkədə azad rəqabət şəraitinin olmasıdır. İnvestisiya sahəsində rəqabətin inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaq məqsədi ilə makroiqtisadiyyat və region səviyyəsində investisiya ehtiyatlarının material ehtiyatları və tikinti təşkilatlarının istehsal gücləri ilə tarazlaşdırılmış vəziyyətin əldə olunması üçün bütün səylər cəmləşməlidir.

İnvestisiya prosesinin normalaşdırılması üzrə tədbirlər görülmə zaman mərkəzləşdirilmiş maliyyələşmənin həcmi xeyli azaltmaq və bu vəsaiti prioritet sahələrdə uyğunsuzluğun aradan qaldırılmasına, kiçik müəssisələrin tikintisi və rekonstruksiyasına yönəltmək, istifadəsiz qalmış istehsal güclərinin digər regionlarda obyektlərin tikintisi üçün istifadə olunmasında tikinti təşkilatlarına kömək göstərmək zəruridir.

İqtisadiyyata investisiya qoyulmasının stimullaşdırması tədbiri kimi investorlar üçün əlverişli rejimin yaradılmasına peşəkarların cəlbə və əhalinin və müəssisələrin sərbəst vəsaitlərini toplayan qarşılıqlı fondlar formasında institusional investorların inkişafının stimullaşdırılması siyasətini də göstərmək olar. Ümumiyyətlə, istehsal sektoruna qoyulan investisiyaların həcmi hökumətin aparmış olduğu iqtisadi siyasətdən asılıdır.

Azərbaycanda investisiya mühitinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində davam etməkdə olan islahatlara və artıq əldə edilmiş nailiyyətlərə baxmayaraq qeyri-neft sektoruna, xüsusilə emal sənayesinin istehsal sahələrinə investisiyaların cəlb edilməsi sahəsində hələ çox işlər görülməlidir. İstehsal sahələrində investisiya fəallığının artı-

rılması üçün stimullaşdırıcı iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi və belə siyasətin səmərəliliyinin artırılması ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafı və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd etdiyimiz kimi, respublikamızda investisiya mühiti yaxşılaşdırılması üzrə dövlət tərəfindən bu vaxta qədər xeyli işlər həyata keçirilmişdir. Bunu nəzərə alaraq Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən hazırlanan "Doing Business 2009" hesabatında Azərbaycan biznes mühitinin yaxşılaşdırılması sahəsində ən islahatçı ölkə elan edilmişdir. "Doing Business 2010" hesabatında isə ölkəmiz öz mövqelərini qoruyub saxlamış və "Doing Business 2011" hesabatında Azərbaycan 183 ölkə arasında 54-cü yeri tutmuşdur. Hesabatda 2006-cı ildən etibarən 5 il ərzində Azərbaycanın biznes mühiti üzrə əhəmiyyətli islahatlar apardığı və biznes mühitinin təkmilləşdirilməsinə xüsusi diqqət ayırdığı qeyd edilmişdir. "Qlobal Rəqabətlik Hesabatı"nda Azərbaycan MDB ölkələri arasında 1-ci yer, makroiqtisadi mühitin stabilliyi altındakı üzrə 139 ölkə arasında 13-cü yeri tutmuşdur.

3.3. Ölkə sənayesində rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının stimullaşdırılması

Müasir dövrdə Azərbaycan dövlətinin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsidir. Məhz rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyata malik olan ölkə əhalinin artan maddi və mənəvi talabatının dolğun ödəyə bilər. Bu baxımdan hökumət inzibati və iqtisadi metodlardan istifadə edərək ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş tədbirlər həyata keçirir.

Ölkədə rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyat formalaşdırmaq üçün ayrı-ayrı sahələrə hökumət tərəfindən edilən güzəşt və yardımlar iqtisadiyyatın strukturunu təkmilləşdirmək və iqtisadi səmərəliliyi yüksəltmək məqsədi daşıyır. Lakin təcrübə göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatında ayrı-ayrı sahələrin rəqabət qabiliyyətinin güzəşt hesabına yüksəldilməsinə nail olmaq mümkün deyil. Ölkənin rəqabət qabiliyyətinə təbii üstünlüklərlə yanaşı, ölkədə siyasi sabitlik, valyuta rejimi, işçilərin ixtisas səviyyəsi, satış bazarı, infrastrukturanın inkişaf səviyyəsi və digər amillər ciddi şəkildə təsir göstərir.

İqtisadi artıma nail olmaq, iqtisadiyyatın divesifikasiyası və onun rəqabət qabiliyyətinin artırılmasını təmin etmək üçün təşkilati-hüquqi mexanizmin yaradılması zəruridir. Bu mexanizm dövlətin və xüsusi sahibkarlığın malik olduğu resursları iqtisadi inkişaf qarısında duran məqsədlərə nail olmağa yönəltməlidir. Təşkilati-hüquqi mexanizmin əsas məqsədi ölkədə idxalı əvəz edən istehsalların təşkili və ixracyönlü məhsulların istehsalının artırılması üçün mövcud potensialdan daha səmərəli istifadəni özündə əks etdirən layihə və proqramları reallaşdırılmaqdan ibarətdir.

Sənaye məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində yerli istehsalçıların hökumət tərəfindən dəstəklənməsi mühüm rol oynayır. Bu dəstəyin formalarından biri yerli istehsalçılara gizli və ya açıq şəkildə subsidiyaların verilməsidir. Müasir dövrdə ölkə iqtisadiyyatında birbaşa subsidiyadan çox gizli şəkildə subsidiya üstünlük təşkil edir. Gizli şəkildə subsidiyalara elektrik enerjisinin, qazın, kommunal xidmətlərin (məsələn su təchizatının) və nəqliyyatın aşağı qiymət və tarifləri ilə müəyyən olunur. Təhlil göstərir ki, respublikada enerjinin, qazın, kommunal xidmətlərin, nəqliyyat təminatın keyfiyyəti baxımından aşağıdır. Bununla əlaqədar olaraq, bu resursların qiymətlərinin tədricən artırılması ilə yanaşı təminatın keyfiyyətinin artırılmasına, elektrik enerjisi və qaz, kommunal və nəqliyyat xidməti göstərən təsərrüfat subyektlərinin məsuliyyətlərinin artırılmasına yönəldilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir. Çünki bəzən elektrik enerjisi və qazın verilməsində baş verən fasilələr emal sənayesi müəssisələrində müəyyən itkilərlə müşayiət olunur.

Ölkədə enerjidaşıyıcıların qiymətlərinin aşağı olması iqtisadiyyatın qeyri-səmərəli strukturunun formalaşmasına və onun səmərəliliyinin nisbətən azalmasına gətirib çıxarır. Lakin qiymətlərin səviyyəsi normal olmalıdır, yəni bütövlükdə enerjidaşıyıcıların qiymətlərinin səviyyəsi nisbi olduğundan, bu emal sənayesində istehsalın azalmasının və əhəlinin həyat səviyyəsinin ciddi şəkildə aşağı düşməsinə səbəb olmamalıdır. Ölkə daxilində enerjidaşıyıcıların qiymətlərinin dünya qiymətlərinə yaxınlaşdırılması tədricən davamlı şəkildə və uzun müddət ərzində həyata keçirilməlidir. Eyni zamanda emal sənayesinin mövcud vəziyyəti və onun yeni şəraitə uyğunlaşma imkanları nəzərə alınmalıdır. Son dövrlərdə respublikada enerjisinin, qazın və s. qiymətlərinin artırılması istiqamətində tədbirlər görülür. Fikrimizcə, bu tədbirlərin

ölkə sənayesinin rəqabət qabiliyyətinin səviyyəsinə mənfi təsirini neytrallaşdırmaq üçün tədbirlərin görülməsi vacibdir.

Ölkə sənayesinin rəqabət qabiliyyətinə ciddi şəkildə təsir göstərən amillərdən biri də həyata keçirilən valyuta siyasətidir. Məlumdur ki, ölkədə həyata keçirilən neft strategiyasının reallaşması nəticəsində respublikaya külli miqdarda valyut vəsaiti daxil olur. Nəticədə milli valyutanın möhkəmlənməsi baş verir. Milli valyutanın möhkəmlənməsi idxalın stimullaşmasına, ixracın məhdudlaşmasına və bütövlükdə isə ölkədə istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Buna görə də neftdən gələn valyuta vəsaitlərinin neft fondunda saxlanması hesabına milli valyuta kursunun nisbətən kəskin şəkildə artımının qarşısını almaqla yanaşı emal sənayesinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi üçün aşağıdakı tədbirlərin də həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur:

- neft gəlirlərindən yeni emal sənayesi müəssisələrinin yaradılması və mövcud olanların isə bərpası üçün istifadə edilməsi. Bu zaman dövlət yerli sahibkarlığın inkişafı üçün ucuz kreditlər verə və ya yeni müəssisələrin yaradılmasında iştirak edə bilər. Yeni müəssisələr yaradılması və mövcud olanların yenidənqurulması üçün zəruri olan maşın və avadanlıqların idxal hesabına əldə edildiyindən, bu milli valyuta kursunun möhkəmlənməsinə əhəmiyyətli təsir göstərmir;

- sənaye müəssisələrinin vergi yükünün azaldılması. Bu valyuta kursunun möhkəmlənməsi nəticəsində emal sənayesinin rəqabət qabiliyyətinin aşağı düşməsinə qismən aradan qaldırır. İstehsalın inkişafının vergilər vasitəsilə stimullaşdırılmasını araşdıran tədqiqatçılar göstərir ki, dünya ölkələrinin təcrübəsində istehsalın inkişafı üçün ən geniş istifadə olunan stimullaşdırma vasitəsi vergilərdir. O, vergi stimulları sırasında aşağıdakıları göstərir: yeni yaradılmış istehsal müəssisələrinin müəyyən müddətə (adətən 3-5 il müddətinə) mənfəət vergisindən azad edilməsi; hesabat ilində müəssisənin yeni texnika və texnologiyanın alınması və tətbiqinə çəkdiyi xərclərin müəyyən hissəsinin vergi məqsədləri üçün hesablanan mənfəətdən çıxılması; istehsal müəssisələrinin hesabat ilindəki zərərinin növbəti illərin mənfəəti hesabına tədricən ödənilməsi; mənfəət vergisindən müxtəlif növ güzəştlərin tətbiqi; sürətləndirilmiş amortizasiyanın tətbiqi; əlavə dəyər vergisindən (yaxud dövriyyə vergisin-

dən) güzəştlər; əmlak vergisi üzrə vergi güzəştləri; xaricdən ölkəyə gətirilən istehsal avadanlıqlarının və texnologiyanın, emal məqsədilə gətirilən istehsal amillərinin vergi və rüsumlardan azad edilməsi və ya güzəştlərin tətbiqi; müəyyən dövrlərdə istehsal müəssisələri üçün elan olunan vergi təfəvüzləri; yeni istehsal müəssisələrinin yaradılması üçün sahibkarlara güzəştli şərtlərlə kredit verən bank və başqa kredit təşkilatlarına vergi güzəştlərinin tətbiqi; istehsal müəssisələrinə işgüzar xidmətlər göstərən müəssisə və təşkilatlara vergi güzəştlərinin tətbiqi və s.

Fikrimizcə, ölkə sənayesinin müasir texnika və texnologiya əsasında modernləşdirilməsi üçün dövlət büdcəsindən ucuz kreditlərin verilməsi vacibdir. Son illərdə bu istiqamətdə işlər görülür.

Azərbaycanda ölkə sənayesinin rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün təhcizatçı müəssisələrin - əlaqədar sahələrin rəqabət qabiliyyətini yüksəltmək vacibdir. Rəqabət qabiliyyətli əlaqədar sahələrin inkişaf etdirilməsi emal sənayesinin rəqabət qabiliyyətini artırmaqla yanaşı, ölkədə yeni müəssisələr yaratmaq və mövcud vəsaitlərin mənimsənilməsi imkanlarını artırır. Təsədüfə deyildir ki, bəzi ölkələrdə investisiya qoyuluşları üçün zəruri vəsaitlər mövcud olsa da, həmin vəsaitlərin investisiya kimi mənimsənilməsi mümkün olmur.

Ölkə sənayesində ayrıca bir istehsal növünün texnoloji cəhətdən yenidən qurulması ciddi çətinliklərlə əlaqədardır. Son on ildə ölkədə sənaye istehsalının texniki-iqtisadi səviyyəsi kəskin şəkildə aşağı düşmüşdür. Belə şəraitdə yüksək texnoloji səviyyəyə malik istehsalların yaradılmasına əlaqədar istehsalların aşağı texniki-iqtisadi səviyyəsi mane olur. Bu halda bir sıra istehsal növlərinin inkişafı səmərəsiz olur. Buna görə də hökumət ilk növbədə, əlaqədar sahələrin inkişafına kömək edəcək istehsalların texnoloji cəhətdən yenidən qurulmasına köməklik göstərməlidir. Fikrimizcə, yerli bazara istiqamətlənmiş istehsalların texnoloji cəhətdən yenidənqurulması üçün xarici texnologiyalara lisenziyaların alınmasına üstünlük verilməlidir. Bu zaman hökumətin yerli sahibkarlara həm maliyyə, həm də informasiya köməyi göstərməsi vacibdir. Xüsusilə, yerli kənd təsərrüfatı xammalının emalına əsaslanan yüngül və yeyinti sənayesi müəssisələrinin yenidənqurulması və inkişafı ölkədə həm yerli sahibkarlığın, həm də kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafına səbəb olar və perspektivdə respublikanın ixrac potensialını artırır.

Təcrübə göstərir ki, yüksək rəqabət qabiliyyətinə malik sahələr klaster daxili qarşılıqlı əlaqə prosesində özünün təchizatçı və müştərilərinin rəqabət qabiliyyətinin də artmasına gətirib çıxarır. Klaster dedikdə, müəyyən sahələrdə qarşılıqlı əlaqəli şirkətlərin, ixtisalaşmış təchizatçıların, xidmət göstərən firmaların, həm də onların fəaliyyəti ilə əlaqəli olan müəyyən sahələrə məxsus təşkilatların (məsələn, universitetlərin, ticarət birliklərinin və s.) qrupu nəzərdə tutulur ki, bunlar da bir-biri ilə rəqabət aparmaqla yanaşı müştərək fəaliyyət də həyata keçirirlər.

Ölkədə klasterin rəqabət qabiliyyətini dörd qrup amillər formalaşdırır:

- firmanın strategiyası və rəqabətin səviyyəsi (bazar strukturu, rəqabət şəraiti);
- istehsal amilləri ilə təminat səviyyəsi;
- əlaqədar sahələrin inkişaf səviyyəsi;
- tələbin vəziyyəti.

Klasterə münasibətdə dövlət siyasətinin səmərəliliyi bu dörd qrup amillərin təkmilləşdirilməsinə istiqamətlənməlidir.

Bazar strukturuna münasibətdə dövlət siyasəti daxili bazarda rəqabət üçün maneələrin aradan qaldırılmasına, klaster ətrafında müvafiq dövlət orqanlarının təşkilinə, klasterlərə xarici investisiyanın cəlb edilməsinin və onlar tərəfindən məhsul ixracının dəstəklənməsinə yönəldilməlidir. Klaster sinergetik xüsusiyyətə malikdir, onu təşkil edən istənilən sahənin inkişafı bütövlükdə klasterin inkişafının səmərəliliyinin artmasına gətirib çıxarır. Digər tərəfdən, hazırda respublikanın emal sənayesində istehsalın texnoloji cəhətdən yenidənqurulmasına zəruri investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi üçün daxili mənbənin çatışmaması ilə yanaşı kədr çatışmazlığı və milli sahibkarlığın zəif inkişafı da mane olur. Bu baxımdan müasir dövrdə xarici investisiyanın ölkəyə cəlb olunması həm iqtisadi artımın təmin olunmasında, həm də istehsalın texniki cəhətdən yenidənqurulmasında əhəmiyyətli rol oynamağa başlamışdır.

Texnologiya cəlb edən yerli müəssisə xarici texnologiyanın mənimsənilməsində, onun müxtəlif yerli amillərə və şəraitə uyğunlaşdırılmasında ciddi çətinliklərlə qarşılaşır. Bu çətinliklərin böyük əksəriyyəti idarəetmə və marketinqlə bağlı olur. Bu baxımdan, hazırki şəraitdə xarici investisiyanın cəlb edilməsi ilə sənaye istehsalının, xüsusilə

nisbətən mürəkkəb məhsullar istehsalının texnoloji cəhətdən yenidən qurulması xarici texnologiyaya lisenziyanın alınmasına nisbətən az riskli və səmərəli olur.

Ölkə sənayesinin istehsal amillərilə təmin olunma sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərinə kadrların hazırlanması və yenidən hazırlanması sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsi, mütərəqqi texnologiyaların cəlb olunmasının və onların yerli şəraitə uyğunlaşdırılmasının dəstəklənməsi, ölkədə innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması, emal sənayesi məhsullarının satış bazarları haqqında informasiyanın toplanması və emalının dəstəklənməsi, nəqliyyatın, kommunikasiyanın və digər infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi aiddir.

Əlaqədar sahələrin inkişafına münasibətdə hökumət tərəfindən klasterin iştirakçıları üçün seminar və konfransların maliyyələşdirilməsi, klasterlərə istiqamətlənmiş sənaye parklarının yaradılması məqsəduyğundur.

Məhsula tələbin artırılması üçün hökumət tərəfindən hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, qanunvericilikdə qeyri-müəyyənliyin azaldılması, istehsal edilən məhsul və xidmətlərin müstəqil testləşdirilməsi və sertifikatlaşdırılmasının dəstəklənməsi, dövlət sifarişləri əsasında əldə olunan yerli məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinə nəzarəti həyata keçirilməsi sahəsində tədbirləri həyata keçirilməlidir.

Bütövlükdə, ərazi-istehsal klasterlərinin yaradılmasının ölkənin iqtisadi inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyəti vardır. Çünki bu firmaların yüksək səviyyədə ixtisaslaşmasına imkan verir. Məsələn, respublikanın yeyinti sənayesində ixtisaslaşmış tara məhsullarının, ixtisaslaşmış ticarət müəssisələrinin, yeyinti məhsulları emalının müəyyən mərhələsini həyata keçirən ixtisaslaşmış müəssisələrin mövcudluğu ixtisaslaşmış yeni müəssisələrin yaradılmasına imkan verir. Əks halda isə yeni müəssisələrin yaradılması çətinləşir. Nəticədə sahəyə daxil olmaq üçün maneələr artır ki, bu da rəqabət səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Belə ki, yeni müəssisənin yaradılması həm də bəzi əlaqədar məhsul istehsalını və xidmətlər göstərilməsini də tələb edir ki, nəticədə investisiya qoyuluşlarının həcmində tələbat kəskin şəkildə artır. Məsələn, respublikada yeyinti sənayesində mühüm yer tutan "Azərsun holding" özünə məxsus həm tara fabrikinə, həm də ticarət təşkilatına malikdir.

Nəticə və təkliflər

Magistr dissertasiyası yerinə yetirilərkən aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

1. Hal-hazırda Azərbaycan sənayesində bir çox problemlər mövcuddur və bunları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- Resurs çatışmazlığı və mövcud resurslardan səmərəsiz istifadə problemləri (Buraya aiddir: müəssisələrin səs fondlarının aşınması və texnoloji geriliyi, investisiya və dövrüvvə vəsaitlərinin çatışmazlığı, elmi-texniki potensialın itirilməsi və innovasiya mexanizminin yaradılmaması, əmək məhsuldarlığının aşağı səviyyəsi, yüksək kadr (əsasən peşəkar mütəxəssislərin) axıcılığı, peşəyönümünün dəyişilməsində çətinliklər və s.);

- Struktur problemləri (sənayenin əvvəllər formalaşmış sahə strukturunun müstəqillik şəraitində ölkənin milli iqtisadi inkişaf tələblərinə uyğun gəlməməsi, son dövrlər sənayenin strukturunun xammal (xüsusilə neft-qaz hasilatı) yönümlü inkişafı, ixracda əməl sənayesi məhsullarının payının son dərəcə cüzi olması, regional disproporsiyalar və sənaye istehsalının əsasən Abşeron yarımadasında cəmləşməsi, istehsal infrastrukturunu sahəsində çatışmazlıqlar və s.);

- Hökumətin siyasəti və dövlət tənzimlənməsi ilə bağlı problemlər (islahatların ləngidilməsi, xüsusilə dövlət mülkiyyəti obyektlərinin özəlləşdirilməsinin başa çatmaması (sənayenin bir sıra sahələrində dövlət mülkiyyəti yüksək payını qoruyub saxlayır), azad sahibkarlığın inkişafı üçün zəruri mühitin təmin edilməməsi,

- Bazar rəqabəti problemləri (zəif daxili tələb və bazarın məhdudluğu, yerli istehsal mal və xidmətlərinin əsasən aşağı keyfiyyəti və yüksək istehsal xərcləri, daxili bazarda idxal mallarının yüksək payı, hətta yerli istehsal məhsullarının əsas komponentlərinin kənardan gətirilməsi, yerli istehsalın dövlət tərəfindən dəstəklənməsi sisteminin qurulmaması, müəssisələrin bazar münasibətləri şəraitində fəaliyyətə ləng uyğunlaşması, bazarların tədqiqi və beynəlxalq bazarlara çıxış sahəsində çətinliklər və s.);

2. Respublikamızın regionların sənaye istehsalında yaranmış kəskin fərqlər bu sahədə dövlətin tənzimləməsini zəruri edir. Sənayenin ərazi üzrə təşkil işinin tənzimlənməsinə aid tədbirlər müxtəlif metodlar vasitəsilə həyata keçirilir. Bunlara inzibati və iqtisadi metodlar aiddir. İnzibati metodlar adətən ayrı-ayrı regionlarda yəni, sənaye

ye müəssisələrinin cəmləşdiyi regionlarda yeni yaradılacaq müəssisələrin fəaliyyətinin məhdudlaşdırılmasına yönəldilir. Adətən sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə, sənaye müəssisələri üzrə təmərküzləşmə səviyyəsi yüksək olan regionlarda əmlaka və gəlirə yüksək dərəcəli vergi tətbiq edilir, yeni müəssisələrin tikintisi və ya mövcudların genişləndirilməsinə kredit verilmir, müəssisənin ləğvi mükafatlandırılır və s.

İqtisadi metodlar isə sənaye istehsalının ərazi üzrə təşkilinə dolayı təsir vasitələridir və ayrı-ayrı istiqamətlərdə gəlirliliyin azaldılması və ya artırılması yolu ilə onların fəaliyyəti tənzimlənir. Əgər inzibati metodlar əsasən inkişafın məhdudlaşdırılmasına yönəldilə bilərsə, iqtisadi metodlar həm inkişafın məhdudlaşdırılmasına, həm də stimullaşdırılmasına yönəldilə bilər.

3. Sənaye müəssisələrinin ərazi üzrə səmərəli şəkildə yerləşdirilməsinin stimullaşdırılması formalarından biri dövlət, yerli və xarici investorlar arasında müqaviləyə əsaslanan sənaye layihələridir. Bu layihələrin məqsədi ölkədə istehsal olunan xammal və materialların emallıq səviyyəsinin dərinləşdirilməsi, onların keyfiyyətinin artırılması, regionlarda mövcud olan sənaye müəssisələrin yenidənqurulması və modernləşdirilməsi ola bilər.

4. Sənaye obyektlərinin ərazi üzrə səmərəli şəkildə yerləşdirilməsinin stimullaşdırılması formalarından biri dövlət, yerli və xarici investorlar arasında müqaviləyə əsaslanan sənaye layihələridir. Bu layihələrin məqsədi ölkədə istehsal olunan xammal və materialların emallıq səviyyəsinin dərinləşdirilməsi, onların keyfiyyətinin artırılması, regionlarda mövcud olan sənaye müəssisələrin yenidənqurulması və modernləşdirilməsi ola bilər. Belə layihələrin reallaşdırılması sənaye istehsalının texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəlməsinə, hazır məhsulun tərkibində yerli komponentlərin artmasına imkan verir. Hökumət bu cür layihələrin dəyərinin 25 faizinə qədərini maliyyələşdirməsi məqsədəuyğundur. Bu xarici investorların ölkənin ayrı-ayrı regionlarına cəlb edilməsini stimullaşdırır.

5. Məlumdur ki, ölkədə sənayenin dayanıqlı və tarazlı inkişafının təmin edilməsinə investisiya qoyuluşlarının həcm və strukturu birbaşa təsir göstərir. Ölkə sənayesinə xarici və daxili investisiyanı cəlb etmək üçün ilk öncə dövlət normal investisiya mühiti formalaşdırmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda investisiya

mühitinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində davam etməkdə olan islahatlara və artıq əldə edilmiş nailiyyətlərə baxmayaraq qeyri-neft sektoruna, xüsusilə emal sənayesinin istehsal sahələrinə investisiyaların cəlb edilməsi sahəsində hələ çox işlər görülməlidir. İstehsal sahələrində investisiya fəallığının artırılması üçün stimullaşdırıcı iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi və belə siyasətin səmərəliliyinin artırılması ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafı və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

6. Sənaye məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində yerli istehsalçıların hökumət tərəfindən dəstəklənməsi mühüm rol oynayır. Bu dəstəyin formalarından biri yerli istehsalçılara gizli və ya açıq şəkildə subsidiyaların verilməsidir.

7. Ölkə sənayesinin rəqabət qabiliyyətinə ciddi şəkildə təsir göstərən amillərdən biri də həyata keçirilən valyuta siyasətidir. Məlumdur ki, ölkədə həyata keçirilən neft strategiyasının reallaşması nəticəsində respublikaya külli miqdarda valyut vəsaiti daxil olur. Nəticədə milli valyutanın möhkəmlənməsi baş verir. Milli valyutanın möhkəmlənməsi idxalın stimullaşmasına, ixracın məhdudlaşmasına və bütövlükdə isə ölkədə istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Buna görə də neftdən gələn valyuta vəsaitlərinin neft fondunda saxlanması hesabına milli valyuta kursunun nisbətən kəskin şəkildə artımının qarşısını almaqla yanaşı emal sənayesinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi üçün aşağıdakı tədbirlərin də həyata keçirilməsi məqsəduyğundur:

- neft gəlirlərindən yeni emal sənayesi müəssisələrinin yaradılması və mövcud olanların isə bərpası üçün istifadə edilməsi. Bu zaman dövlət yerli sahibkarlığın inkişafı üçün ucuz kreditlər verə və ya yeni müəssisələrin yaradılmasında iştirak edə bilər. Yeni müəssisələr yaradılması və mövcud olanların yenidənqurulması üçün zəruri olan maşın və avadanlıqların idxal hesabına əldə edildiyindən, bu milli valyuta kursunun möhkəmlənməsinə əhəmiyyətli təsir göstərmir;

- sənaye müəssisələrinin vergi yükünün azaldılması. Bu valyuta kursunun möhkəmlənməsi nəticəsində emal sənayesinin rəqabət qabiliyyətinin aşağı düşməsinə qismən aradan qaldırır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin I və II Dövlət Proqramları
2. Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2013. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı, 2014. 804 s.
3. Azərbaycan rəqəmlərdə 2013. Statistik məcmuə. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı, 2014, 278 s.
4. Azərbaycan sənayesi 2013. Statistik məcmuə. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı, 2014, 334 s.
5. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir
6. Azərbaycanda iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri və problemləri. İqtisadi İslahatlar Mərkəzinin elmi əsərlər toplusu, IV buraxılış, Bakı: 2004. 298 s.
7. T.Ə. Hüseynov. Sənayenin iqtisadiyyatı. Dərslik, Bakı 2000.
8. T.Ə. Hüseynov. Müəssisənin iqtisadiyyatı. Dərslik, Bakı 2005.
9. H.B.Allahverdiyev, K.S.Qafarov və Ə.M.Əhmədov. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları. Bakı, 2006
10. M.A.Əhmədov, A.C.Hüseyn. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları. Bakı, 2013.
11. A.Ş.Şəkəreliyev. Dövlətin iqtisadi siyasəti: reallıqlar və perspektivlər. Bakı - 2009
12. N. Qreqori Mənkü. Ekonomiksin əsasları. Harvard Universiteti. İngiliscədən tərcümə. Bakı: 2008, 836 s.
13. Sadıqov K.F. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin konseptual əsasları. Bakı: Azərnəşr, 1999, 72 s.
14. Milli iqtisadiyyatın problemləri (məqalələr toplusu) I buraxılış. Bakı – 2005
15. Milli iqtisadiyyatın problemləri (məqalələr toplusu). III buraxılış. Bakı-2006
16. Кушлина В.И. Государственное регулирование рыночной экономики. Москва, Издательство РАГС, 2008.

17. М.Портер «Конкурентное преимущество» (İngilis dilindən tərcümə). Москва, 2005
18. Б.Гонгаж, В. Паньков. Преобразование промышленных предприятий: стратегии, действующие лица, результаты. Варшава, САСЕ, 1996.
19. Юзбашева Г.З. Проблемы структурной перестройки экономики Азербайджана в новых условиях развития. Баку: Элм, 1994, 247 с.
20. Ходов Л.Г. Государственное регулирование национальной экономики. Москва.: «Экономистъ», 2005, 618 с.
21. Портер М.. Конкуренция. М.: Издательский дом "Вильямс", 2003
22. Портер М.. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран. М.: Международные отношения, 1993. 896 с.
23. Прудниченко Д.А. Роль государства в распространении новых технологий. М.: 2002, 37с.
24. <http://www.economy.gov.az>
25. <http://www.stateproperty.gov.az>
26. WWW.Azstat.org
27. WWW. Rambler.ru

РЕЗЮМЕ

Магистерская диссертация состоит из введения, трех глав, выводов и предложений и списка литературы.

В первой главе диссертационной работы – «Теоретико-методологические основы государственного регулирования развития промышленности в условиях рыночных отношений» описываются теоретические основы и модели государственного регулирования экономики, исследуются необходимость государственного регулирования экономики в рыночных условиях, промышленная политика и ее роль в развитии промышленности.

Вторая глава работы называется «Современное состояние развития промышленности Азербайджана и проблемы государственного регулирования». В данной главе исследуется современное состояние промышленности Азербайджана и направления развития, оценивается существующее состояние государственного регулирования развития промышленности в стране.

В третьей главе диссертационной работы – «Направления совершенствования регулирования государством развития промышленности страны в современных условиях» исследованы основные направления государственного регулирования территориальной организации промышленности страны в современных условиях, пути стимулирования государством инвестиционных вложений в промышленность, а также направления государственного стимулирования производства конкурентоспособной продукции в промышленности страны.

В конце работы даются научно-обоснованные выводы и предложения по исследуемой теме.

SUMMARY

The master thesis consists of introduction, three chapters, conclusions and offers and the list of references.

In the first chapter of dissertation work – "Theoretical –methodologists bases of state regulation of development of the industry in the conditions of the market relations" are described theoretical bases and models of state regulation of economy, needs of state regulation of economy in the market conditions, industrial policy and its role for development of the industry are investigated.

The second chapter of work is called "A current state of development of the industry of Azerbaijan and a problem of state regulation". In this chapter the current state of the industry of Azerbaijan and the direction of development is investigated, the existing condition of state regulation of development of the industry in the country is estimated.

In the third chapter of dissertation work – "The directions of improvement of regulation by the state of development of the industry of the country in modern conditions" are investigated the main directions of state regulation of the territorial organization of the industry of the country in modern conditions, ways of the state stimulation of investment in the industry, and also the directions of the state stimulation of competitive production in the industry of the country.

At the end of work scientifically based conclusions and offers on the studied subject are given.